

MAGYAR ÚT KÖNYVEK.

A TELEPÍTÉS FÉLÉVSZÁZADA

A MEZŐGAZDASÁGI TELEPÍTÉS RENDSZERE
ÉS EREDMÉNYEI NÉMETORSZÁGBAN
1886—1935-IG.

Írta:

KERÉK MIHÁLY Dr.

A MAGYAR ÚT KIADÁSA.

ELŐSZÓ.

Nem hálás dolog ma a német viszonyokkal foglalkozni. Különösen nem: elfogulatlanul. Könnyen félreértik a legtárgyilagósbab tanulmányt is. Kétségtelenül ma olyan időket élünk, amikor ezen nem lehet csodálkozni. Mégis hiba volna pl. azt *a* kérdést, amiről ez a munka szól, szubjektive megítélni. Ha valamit érdemes nekünk magyaroknak a Németbirodalomban tanulmányozni: a telepítési tevékenység az. Nem új találmány, nem kísérlet ez, hanem félévszázados kitartó munka, mely mögött már komoly eredmények állanak. Rengeteg tapasztalat és tanulság szűrődött le, amelyek kell, hogy érdekeljenek bennünket is, akik hosszú tétlenség után most megint birtokpolitikai terveket szövögetünk.

Ez a tanulmány többet akar nyújtani egyszerű ismertetésnél. Ha csak erről lenne szó, más módszert kellett volna választanom. De nálunk a telepítés még nem valóság, így élményeink hiányoznak, sőt fogalmaink is nagyon zavarosak róla. Még csak a jelszónál tartunk s valljuk be, egy kicsit már meg is csömörlöttünk tőle, mert a legtöbb, amit teszünk, hogy terveket kovácsolunk és vitatkozunk. Míg mi sorsunk sötét tragédiáiból semmit sem tanultunk, egy számunkra éppen nem közömbös nép semmiféle áldozatot sem kiméivé már fél évszázad óta építi, erősíti minden társadalom fundamentumát, minden nemzet legfőbb erőforrását: a parasztságot. Hogyan és milyen eszközökkel: arra nézve ez a tanulmány nyújt felvilágosítást.

A másik szempont, ami vezetett, az, hogy egy példán bemutatssam a telepítés kérdésének szövevényes, nagy anyagát. Erre vall a könyv beosztása és az anyag csoportosítása, mely egészen más, mint amit a német telepítési tevékenység konstrukciójánál fogva követnem kellett volna. De áttekinthetőbb így és nincs szükség arra, hogy hosszabb kitéréseket tegyek a telepítés egyes

mozzanatainak megmagyarázására. De nincs szükség arra sem, hogy a törvények, rendeletek és szabályok óriási tömegével részletesen foglalkozzam. Ezekre csak ott térek ki, ahol a telepítés szempontjából irányváltást jelentenek vagy hibákra, tévedésekre mutatnak rá.

A munka 8 hónapos tanulmányút eredménye. Mint állami ösztöndíjas, a telepítés tanulmányozására küldtettem ki, nyilván azzal a céllal, hogy a szerzett tapasztalatok és ismeretek az új magyar birtokpolitika rendelkezésére álljanak. Mivel nekem ezidőszert nem áll módomban közvetlenül részt venni a birtokpolitikai tevékenység előkészítésében, kötelességemnek tartom ilyen közvetett formában az intéző körök elé tárni öt évtized gazdag eredményét és tanulságait. Talán valamit hasznát vehetik.

A telepítés legnagyobb élő tudósa és szaktekintélye kétségtelenül Sering professzor, a birodalmi telepítési törvény kodifikátora. Ma már nem sok beleszólása van a telepítési politikába, mert más idők járnak, de érdemeiért és tudásáért személyét változatlan tisztelet veszi körül mindenki részéről. Tudományos, intézetébe visszavonulva ma is fiatalos energiával dolgozik. Itt — a Deutsches Forschungsinstitut für Agrar- und Siedlungswesen berlini osztályán — dolgoztam én is néhány hónapig a nagy tudós irányítása mellett. A német telepítési tevékenység fő szempontjait tőle ismertem meg. Ennek alapján tanulmányoztam az irodalmat és végeztem további kutatásaimat a telepítés részletkérdéseinek gyakorlati megoldására vonatkozólag. Tanulmányom legfontosabb célja voltaképpen ez volt. Különösen érdekelt a telepítés pénzügyi lebonyolítása. Ezért felkerestem a Deutsche Siedlungsbank-ot és a Preussische Landesrentenbank-ot a rövidlejáratú telepítési és a hosszúlejáratú járadékleveles hitel-organizációk tanulmányozása végett. A munka pénzügyi része talán egy kissé terjedelmes, de ez azért van, mert a telepítés finánciális kérdését a legfontosabb fejezetnek szántam.

A telepítési gyakorlatba a telepítő társaságok és a telepek százainak meglátogatása és tanulmányozása során nyertem bepillantást. Végig utaztam vonaton, autóm és kerékpáron Brandenburg, Szilézia, Pomeránia, Grenzmark, Keletporoszország, Hannover és Braunschweig tartományokat és Mecklenburg államot, felkerestem a telepítő társaságokat, a helybeli telepítési hatóságokat (Kultúramt, Kreisbauernschaft), a telepítési tanács-

adókat, a típusos telepítéseket és a legapróbb részletekről is igyekeztem tájékozódni. Két hónapos utam alatt a telephelyeid százait néztem meg és fotografáltam le s olyan ismeretanyag birtokába jutottam, amelyből könyvem szűkre szabott terjedelme miatt-sajnos-csak nagyon keveset dolgozhattam fel. Ugyanez áll személyes impresszióimra is.

Nagy segítségemre volt ebben a munkámban Kummer dr. miniszteri tanácsos, a birodalmi élelmezési és munkaügyi minisztérium telepítési osztályának főnöke, aki a német telepítési politika körvonalait és intencióit is szíves volt velem megismertetni. A Reichsnährstand I. F. osztályán pedig a telepesek kiválasztására és gondozására nézve kaptam értékes felvilágosítást.

Hálás vagyok Hóman Bálint kultuszminiszter urnak, amiért kiküldött erre a tanulmányútra. Ezután sokkal nagyobb készülettel szolgálhatom a birtokpolitika ügyét. De köszönettel tartozom Támedly Mihály urnak, a berlini Collegium Hungáriáim igazgatójának is, aki saját hatáskörében igazán messzemenően támogatott. Csak meleg köszönettel tudok gondolni prof. Sering titkos tanácsos, Kummer dr. miniszteri tanácsos és Hiege dr. urnak, a Telepítési Bank ügyvezető igazgatójának, de mindazoknak a szerveknek és intézményeknek előzékenységére, amelyek tanulmányaim folyamán segítségemre voltak.

Budapest, 1935. október hó.

A SZERZŐ.

ELSŐ FEJEZET.

TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS.

A német telepítési politika hagyományon alapul. Ha nem is szerves folytatása a 18-ik század nagyszabású telepítési művének, de sok rokon vonás arra mutat, hogy a régi példa erősen hatott és Bismarck szemei előtt Nagy Frigyes mintaszerű telepítései lebegtek, amikor a múlt század 80-as éveiben a közép és baloldali pártok minden ellenkezésével szemben lerakta az immár félévszázados német telepítési politika első alapkövét.

Annak előtte száz éven keresztül semmi sem történt ezen a téren. Sőt ez idő alatt nagyrészt megsemmisült az is, amit Nagy Frigyes és elődei alkottak. 1640-től 1786-ig tartott az a maga idejében páratlan telepítési tevékenység, mely a harmincéves háború, s az azt követő pestis és éhínség által elpusztított tartományokat újra benépesítette, a csaknem rab-szolgasorsban sínylődő parasztságot jogainak kiterjesztésével és megszilárdításával az emberibb élet levegőjéhez juttatta s általában olyan közgazdasági viszonyokat teremtett, melyek Poroszország számára új fejlődés korszakát nyitották meg. Különösen Nagy Frigyes bizonyult elsőrangú kolonizátornak, aki 45 éves uralkodása alatt — 25 millió tallér költséggel — mintegy másfélmillió kat. holdon közel 40,000 önálló parasztgazdaságot létesített és kb. 120,000 családot pedig kisebb telephelyekhez segített. Valóságos népvándorlás indult meg a sűrűbben lakott államokból, de külföldről is a porosz királyság tartományai felé, ahol a települők nagyobb darab föld, adókedvezmények és különleges szabadságjogok élvezetéhez jutottak.

Közben az idő megért a hűbértség megszüntetésére. Ez 1807-ben a Stein-féle reformokkal, amelyek lehetővé tették a

paraszságnak a birtokában levő egész terület megváltását készpénzfizetés vagy törlesztődő járadék ellenében, tényleg be is következett volna, ha a változással elégedetlen földesúri osztály az eiső kedvező alkalmat, mely Napóleon leverésével kínálkozott, fel nem használja a »radikális« törvények módosítására. Sikerült is ezeket 1811-ben Allenstein, 1916-ban pedig Hardenberg államminiszternek annyira felhígítani, hogy az eredeti reformokra rá sem lehetett ismerni. A parasztbirtok területének egyharmadáig, sőt bizonyos esetekben feléig terjedő földkárpótlás, melyet a földesuraknak járó szolgáltatások megváltása fejében kellett leadni, közel egymillió kat. holddal csökkentette a porosz parasztság földjét, amellet, hogy a földesúri kiváltságok egy része a földművesosztálynak azzal a szegényebb rétegével szemben, amelyik nem tudott kielégítő kárpótlást fizetni, továbbra is fenmaradt.

A múlt század egész első felében tartott a porosz parasztság deposszedálása és a nagybirtok, valamint a nagyobb parasztbirtok gyarapodása. A kedvező termelési konjunktúrát a jobban felszerelt, szakszerűbben vezetett és a Landschaftok révén megfelelő hitellel ellátott nagyüzemek inkább ki tudták használni, mint az önállóságához kevésbé szokott, kezdetleges parasztgazdaságok. Egy része nem is tudta fenntartani magát és menthetelenül behullott a szomszédos nagybirtokokba. 1816-1859 között a parasztság amúgy is erősen megfogyatkozott birtokállományának 10o/o-át vesztette el. Sering professzor számításai szerint az előző századok erőszakos foglalásait is figyelembe véve, a magánkézben levő nagybirtok területének egyharmada valamikor a parasztság tulajdonához tartozott.¹⁾

A német parasztság történetének ez a szomorú fejezete erősen hatott a telepítési mozgalomra. Különösen később, amikor a telepítésnek inkább szociális és gazdasági elemei jutottak túlsúlyra. Bismarck idejében még hiányzott a parasztsztyál jelentőségének kellő felismerése és méltánylása, habár a vaskancellár maga, annak ellenére, hogy keletelbai junker volt, ezen a téren is jóval kortársai előtt járt. Mégis az első komoly elhatározásra Keletnémetország két tartományában: Posenben és Nyugatporoszországban a lengyel őslakosság számbeli és

¹⁾ *M. Sering*: Erläuterungen zu dem Entwurf eines Reichsgesetzes zur Beschaffung von landw. Siedlungsland. (Archiv für Innere Kolonisation 1919. év 6—7. szám.)

gazdasági előretörése, helyesebben a német elem visszaszorítása adott okot. Sok tényező játszott itt közre. A nagybirtokrendszer és a szapora, igénytelen lengyel paraszt és munkásosztály közé szorult s már magasabb életszínvonalra vergődött német földművelő engedett a tengerentúl kínálkozó korlátlan lehetőségeknek és tömegesen hagyta el szülőföldjét. A gyors iparosodásnak indult nyugati tartományok is vákuum módjára működtek s már a hetvenes években megindították azt a példátlan arányú népvándorlást, mely (csak most néhány évvel ezelőtt szűnt meg) s a keleti részek lakosságának erős megrikulását eredményezte. A parasztság nagy nemzetpolitikai jelentősége egyszerre éles megvilágításba került. »Nem lehet félreismerni, hogy a német nagybirtok túlsúlya dacára sem volt képes a két tartomány (Posen és Nyugatporoszország) ellengyelesedését megakadályozni.«¹⁾

Az 1886. évi porosz országgyűlést megnyitó trónbeszéd jelentette be első ízben a száz év óta szünetelt telepítési tevékenység megindítását. Még ugyanabban az évben (ápr. 26-án) megszületett maga a törvény is, mely az intézményes német telepítési politika alapjait rakta le. Ettől kezdve nincs megállás a telepítés terén. A háború és az infláció alatt egy időre megtorpant ugyan, de teljesen sohasem szünetelt. Sőt lassanként Poroszországból a birodalom többi államára is átterjedt és a Jiémet agrárpolitika szerves alkotórészévé vált.

A közel öt évtizedes telepítési tevékenység folyamán természetesen nemcsak a telepítés technikája fejlődött és módosult, hanem a célkitűzés is. A Királyi Porosz Telepítési Bizottság (Königliche Preussische Ansiedlungskommission, ezután röviden Telepítési Bizottság) egyetlen feladata ugyan mindvégig az őslakos lengyelséggel szemben a német parasztság erősítése és szaporítása maradt, amit rendkívüli szívóssággal 32 éven keresztül (1886-1918-ig) folytatott, mégis már a századforduló körül mindinkább előtérbe nyomultak a telepítés gazdasági és szociális elemei. Ilyenformán kiszélesedtek a telepítés keretei s emellett ez az időszak fordulóponthoz jelentett szervezeti téren és a pénzügyi lebonyolítás tekintetében is.

A háborúvesztés tanulságai és következményei a telepítési politikát sem hagyták érintetlenül. A Telepítési Bizottság mű-

¹⁾ A Királyi Porosz Telepítési Bizottság jelentése: *Zwanzig Jahre deutscher Kulturarbeit*. Berlin 1906. 15. lap.

ködésének szintére: a többig mint félmilliárdos áldozattal védett két tartomány: Posen és Nyugatporoszország nagyrészen a lengyelek kezére került. A német nagybirtok itt, mint a balti államokban is, majdnem teljes egészében áldozatul esett az agrárreformoknak. A birodalom keleti tartományában az évtizedeken át tartó elvándorlás annyira megfogyasztotta a lakosságot, hogy a népsűrűség kisebb lett, mint a hetvenes években. Ezzel szemben-állottak a túliparosodott nyugati vidékek, a túlfejlett nagyvárosok a maguk hatalmas ipari proletariátusával. A külföldi fogyasztópiacok bizonytalansága fokozott óvatosságra intett a további iparosítással szemben, viszont minden érdek a belföldi élelmiszer-termelés fokozása mellett szólt, amit azonban a leromlott és a krónikus munkáshiánnyal küzdő nagyüzemek-től várni alig lehetett. A Rajnavonal lezárása, a partok körül vont blokádnak, mely még a háború után is egy darabig elszigetelte Németországot, az ipari munkások keresetnélkülisége, a mezőgazdasági proletariátus forradalmi nyugtalansága, a nagy földéhség, mely az első háborúutáni években még a városi lakosságot is a mezőgazdaság felé vonzotta, a Keletről (Lengyelországból, Oroszországból) tömegesen érkező német földművesek elhelyezésének kérdése, — mind arra figyelmeztetett, hogy a birodalom telepítési politikáját egészen új alapokra kell fektetni.

A telepítés többé nem maradhatott egy állam (Poroszország) belső ügye. Az ipar és mezőgazdaság egyensúlyának megteremtése, tehát a birodalom gazdasági jellegének reagrárizálása, melynek akkoriban nagy táborra volt, a telepítés kérdésének az egész birodalomra kiterjedő egységes szabályozását követelte. »A véletlenre bízott telepítések helyett, törvényben körülhatárolt tervszerű és nagyvonalú tevékenységre volt szükség.«¹⁾ Az 1919 aug. 11-i törvény (Reichssiedlungsgesetz) tényleg sok tekintetben új helyzetet teremtett a telepítési politikában. A lényegében új elveken felépült törvény azonban nem tudott megfelelni a hozzáfűzött, kétségtelenül túlzott várakozásnak. Nem változtatta meg a birodalom gazdasági struktúráját, nem teremtett az iparállamból mezőgazdasági államot, mint ahogy annak idején a közvélemény remélte. De jó ideig sokkal kisebb feladatok megoldására is képtelennek bizonyult. Igaz, hogy a politikai erőviszonyok változása és a közbejött infláció

¹⁾ Die Deutsche Ländliche Siedlung (a porosz mezőgazdasági minisztérium kiadása) Berlin. 1931. 4. lap.

olyan légkört teremtett, mely nem nagyon kedvezett nagyszabású reformalkotásoknak. Mégis a törvény hiányosságai egyrészt lehetetlenné tették az inflációban rejlő kétségtelen konjunktúra kiaknázását, de másrészt egy szerves telepítési program kidolgozását és végrehajtását is. Nem az volt a baj, hogy a telepítési politikának csak a kereteit alkotta meg és a részletkérdések megoldását átengedte az egyes államoknak. De csonka maradt az egész mű azáltal, hogy nagyon lényeges kérdéseket is a részletek közé utalt. A törvény úgyszólván csak a földszerzés módozatait szabályozta az egész birodalomra kiterjedő egységes elvek szerint, ellenben olyan fontos kérdésekben, mint a pénzügyi lebonyolítás, a telepések kiválasztása, még csak direktívákat sem adott, hanem teljesen rábízta azokat az egyes államokra. Általában a háború utáni birtokreformok! többé-kevésbé mind ugyanabba a hibába estek és nyilván, a közhangulat hatása alatt a legnagyobb jelentőséget a föld szétosztásának tulajdonították. Németországban nem volt nehéz jogcímet találni akár a kisajátításra sem, mintahogy Sering professzor, a törvény kodifikátora kétségbevonhatatlan érvekkel mutatta ki a parasztság történelmi jogigényét az észak- és kelet-németországi nagybirtok területének egyharmadára, amely így ezen törvény alapján ma is a telepítés térbeli kereteit alkotja.

A főbb kérdések szabályozásának hiánya és általában a birodalom szerepének és illetékességének tisztázatlansága az évek folyamán gyakori súrlódásra adott okot és sok ellenséget szerzett a telepítés ügyének. Különösen a birodalom és Poroszország kerültek többször egymással szembe s előfordult, hogy a nyilvánosság előtt polemizáltak, mindegyik a másikat okolva a telepítések hibáiért és megakadásaért¹⁾. Mindez nagyon sokat

¹⁾ A porosz földművelésügyi miniszter emlékirata 1927. jan. 3-án jelent meg (Archiv für Innere Kolonisation 1927. évf. 20—29. lap). Eszerint a telepítés úgyszólván kizárólag porosz ügy. Hivatkozik az alkotmányra, mely a birodalomnak csak az alapelvek megállapításának jogát adja, a telepítés végrehajtásába azonban nem avatkozhat. De ehhez nem is ért és nincsenek is hozzá megfelelő szervei. — A birodalmi munkaügyi miniszter, akinek illetősége alá tartozott akkoriban a telepítés, 1927. febr. 17-én ugyancsak emlékiratban válaszolt. Tiltakozott a porosz miniszter egyoldalú állításai ellen és azt bizonyította, hogy az 1919. évi törvény, ha kerettörvény is, az egész német nemzetet érintő szociális, gazdasági és politikai érdekekre tekintettel a birodalomnak messzemenő beavatkozási jogot biztosít a telepítési tevékenységbe. Különben is a nyugat-keleti irányú telepítés túlterjed Poroszország határán, ezenkívül a birodalom jelentékeny anyagi eszközöket bocsájt rendelkezésre, amelyek felhasználását ellenőriznie kell.

ártott a telepítési mozgalomnak, mely gyakran évekig csak vonatottan haladt előre.

Bizonyos, hogy ezek a jelenségek nagymértékben elősegítették nemcsak a telepítés népszerűségének csökkenését, de szociális és nemzetgazdasági jelentőségének elhomályosodását is. Lassanként elhervadtak a háborút követő első években táplált vérmes remények. Sőt a fejlődés azokkal szögesen ellentétes eredményeket értelt meg. Megint felülkerekedett a városi irányzat, melyet különösen a munkáspártok képviseltek, amelyek főtörekvése ígéreteik beváltására irányult. A városi lakásépítés, a szociális biztosítás és a bértarifa-reformok mellett a telepítés ügyével nem sokat törődtek. Sőt többször nyíltan szembehelyezkedtek azzal, mert hiszen a falvak elnéptelenedése és a városi proletariátus megduzzadása saját hatalmi állásukat növelte. A külföldi kölcsönök majdnem egészen városi építkezésre és ipari beruházásokra mentek el. Az 1932-ig építkezésre fordított 9.38 milliárdhoz képest a mezőgazdasági telepítés 1 milliárdos dotációja tényleg csekélységnek tűnik fel. A falusi tömegek megint a városi élet vonzókörébe kerültek és az elvándorlás, — különösen a keleti tartományokból, — olykor még; a háború előtti arányokat is felülmúlta. Mindez oly időkben, amikor az ipari termelés már nagy válsaggal küzdött és minden jel arra mutatott, hogy az ipari konjunktúrának hosszú időre vége¹⁾. A munkanélküliség sem riasztotta vissza az embereket, mert akik nem kaptak munkát, azokról a gazdagon kiépített szociális biztosítás keretében történt gondoskodás²⁾. A városi munkás pedig ezen a téren is kedvezőbb helyzetben volt, mint a mezőgazdaságban dolgozó társa. Ilyen körülmények között érthető, ha nem nagy vonzóerővel bírt a telepítési mozgalom és azok a gazdasági munkások is, akik a nagyüzemek katasztrófális válsága vagy egy-egy birtok felosztása következtében kenyerüket veszítették, nem na-

¹⁾ 1925—30-ig kivándorolt a Németbirodalomból 329.193 egyén; ennek 21.9 o/o-a volt mezőgazdasági foglalkozású, 31.8o/o-át pedig az ipar és 14.8 o/o-át a kereskedelem szolgáltatta. Ez a korábbi időkkel szemben, amikor a kivándorlók zöme az őstermelés köréből került ki, arra mutat, hogy az ipar vonzóereje többé nem a természetes expanzításon alapul. (M. Grisebach: Binnensiedlung oder Auswanderung. A. f. I. K. 1932. évf. 20—27. lap.)

²⁾ A munkanélküliek háromféle forrásból kaptak és kapnak ma is támogatást: 1. a munkanélküli biztosításból (Arbeitslosenunterstützung), 2. az ú. n. válság esetére szóló alapból (Krisenunterstützung) és 3. a jóléti igazgatás rendelkezésére álló összegekből (Wohlfahrtsunterstützung). Minden munkás, ha körülményei az előírt követelményeknek megfelelőnek, mind a háromból részesedhet a fenti sorrend szerint.

gyon törték magukat sem a telepítés keretén belül, sem azon túl az önállósodás után, hanem inkább a városba költöztek. Maguk a szocialista és kommunista vezetés alatt álló szakszervezetek és munkásszövetségek is mindent elkövettek, hogy a munkásságot elidegenítsék a telepítés gondolatától).

A harmincas évek táján mutatkozó jelenségek (az 5—6 milliós ipari munkanélküli hadsereg, az export megakadása, a nyersanyaghiány stb.) már nem hagytak fenn kétséget abban a tekintetben, hogy a háborút követő évtized gazdasági politikája a szerencsétlen nemzetközi viszonyok következményeit leszámítva is, elhibázott volt. Népesedési, szociális és nemzetpolitikai szempontból egyaránt. Erőteljes struktúraváltozás elkerülhetetlennek látszott. Ez azonban a városi orientáció teljes felszámolását jelentette volna, amiről a munkáspártok hallani sem akartak. Ha történtek is a reménytelen küzdelemben« egymásután felmorzsolódó kormányok részéről kísérletek ilyen irányban és ha a telepítési tevékenységben nagyobb lendület és több rendszeresség érvényesült is, mindez kevés volt már a válságos közállapotok rendezésére. A nemzeti szocializmusnak kellett jönni, hogy egy sokkal határozottabb és több tekintetben egészen új utakon járó rendszer próbáljon szerencsét.

A Harmadik Birodalomnak a mezőgazdaság, illetve a parasztság felé fordulása közismert. Hitlernek sokat idézett jelszava: »Das dritte Reich wird ein Bauernreich sein, oder es wird untergehen« eléggé jellemzi a fordulatot. További iparosodásról tehát jó időre szó sem lehet. Sőt a túlméretezett iparok lebontása van folyamatban. De ugyanúgy a túlfejlett városoké is. Decentralizálni az ipart a kisebb városokban és egyenletesebben megosztani a népességet a nyugati és keleti tartományok között, elsősorban a nagyvárosok depopulációjával: az egyik legfőbb törekvése a nemzeti szocializmusnak²⁾. A munka-

¹⁾ A Mezőgazdasági Munkások Birodalmi Szövetsége (Reichslandarbeiterbund) még 1933. februárjában is felhívással fordult a mezőgazdasági munkásokhoz, figyelmükbe ajánlva a telepítésben rejlő veszedelmet. Óva inti őket, hogy beugorjanak a telepítési Ígéreteknek, mert földet csak azok kaphatnak, akiknek pénzük van, ellenben könnyen elveszíthetik meglévő existenciájukat is.

²⁾ Az ipar egyenletesebb elosztásának (Industriesiedlung) egyik előfutárja a városszéli telepítés, vagyis ipari munkásoknak kis családi házhoz és kerthez juttatása. Ez újabban többé nem a nagyvárosokban történik, hanem új kisvárosok és falvak alapítására szolgál. 1933. végéig a birodalom 193 milliót fordított erre a célra s ebből 1934. márc. 1-ig 65.470 munkás családi ház létesült.

nélküliséggel nem várni, amíg a nagyipar megint teljes kapacitással dolgozhat, ha erre egyáltalán számítani lehet, hanem olyan közmunkapolitikát folytatni, mely egyrészt javítja egyes vidékek közgazdasági viszonyait (útépítés), másrészt eddig hasznavehetetlen, vagy csak részben termő területeket iktat be a mezőgazdasági termelésbe (talajjavítások) és ezzel mi östermelő tartományt« szerez a birodalomnak. Az önkéntes munkaszolgálat, a Landhilfe és Landjahr intézménye mind ezeknek az egymással szorosan összefüggő feladatoknak szolgálatában áll. Már ezekből kitűnik, hogy a nemzeti szocializmus programjában a telepítés ügye igen előkelő helyet foglalhat el. Tényleg, a német parasztság újjáalakításának (Neubildung deutschen Bauerntums) ez egyik legtöbbre becsült eszköze, melynek óriási feladatokat kell megoldani. Természetesen nem maradhatott a birodalom és az államok versengésének tárgya, melyből a múltban semmi jó nem származott. Az 1933. július 14-iki törvény — a telepítésnek ez a harmadik alaptörvénye — egészen tiszta helyzetet teremtett, amikor kimondta, hogy »a mezőgazdasági telepítés a birodalom feladata; ennek megoldására az egyes államokat és azok illetékes hatóságait igénybe vehetik«. Egyben felhatalmazza a birodalmi élelmezési és mezőgazdasági minisztert, hogy a törvény végrehajtásához szükséges rendeleteket és előírásokat kibocsájthassa. Ezzel a telepítés sokat hányattott ügye, melyet az 1919. évi törvény nem tudott kielégítően szabályozni, ezúttal egyetlen gazda: a birodalom gondozása alá került.

MÁSODIK FEJEZET. A FÖLD.

A telepítéshez szükséges földterület forrásai és megszerzése a háború előtt. 14. lap.— A háború után. 17. lap. — Állami birtokok. 19. lap, — Terméketlen területek. 19. lap. Magánbirtokok megszerzése szabadkézből. 21. lap. — Elővásárlás. 22. lap. — Kisajátítás. 23. lap. — A hitbizományok igénybevétele. 28. lap. — Az eladósodott birtokok felhasználása. 29. lap. — Felhívás a földbirtokosokhoz földleadásra. 32. lap. — A parasztság földvesztésének visszaszerzése. 32. lap. — A telepítési föld minősége. 33. lap. — A nagybirtok földleadási kötelezettségének teljesítése. 33.1.

A telepítéshez szükséges földterületet az állami uradalmak (dominiumok), a nagyrészben községi tulajdont alkotó terméketlen, de telepítés előtt megjavított földek és a magánkézben levő, túlnyomólag nagyobb birtokok szolgáltatják. A megszerzés módjai: szabadkézből vagy árverésen történő vásárlás, elővétel és kisajátítás. Az öt évtizedes telepítési tevékenység folyamán nem mindig volt szükség valamennyi forrás igénybevételére és a földszerzés valamennyi módjának alkalmazására. Nagyon érdekes tanulmány, hogyan változott ez eseményekben rendkívül gazdag fél évszázad alatt a birodalom földbirtokpolitikája és a különböző gazdasági, szociális és pénzügyi viszonyok között a földszerzés mely alakja került előtérbe.

A háború előtti időszak telepítését ezen a téren is két részre kell osztani. Egészen más szempontok érvényesültek az állami Telepítési Bizottság (Ansiedlungskomissio) földvásárlásainál, mint amelyek a telepítő társaságok tevékenységét irányították. Mindkettő közös vonása volt azonban, hogy kényszereszközök (elővásárlás, kisajátítás) alkalmazása nélkül dolgoztak és a szükséges földet, — eltekintve az állami és községi birtoktól, — kizárólag a szabad forgalomban szerezték meg.

A Telepítési Bizottság működési területén Posenben és Nyugatporoszországban a nagybirtok igen erősen volt képviselve. 1882-ben itt a mezőgazdaságilag művelt terület 55,3, il-

letve 47.1%-a tartozott a 100 ha feletti nagyüzemek kategóriájába. Az állam is terjedelmes fekvőségekkel rendelkezett. Ennek ellenére nagyon kevés állami föld vétetett igénybe. Hasonló kíméletben részesült, — legalább egy ideig, — a német kézen levő nagybirtok is. Ez természetes, mert hiszen elsősorban a nemzetiségi (lengyel) földtulajdon felvásárlása és betelepítése volt a cél. (Az összeomlást követő események azonban bebizonyították, hogy a számítás rossz volt, mert az impériumváltás után a domíniumok, épp úgy, mint a magánnagybirtok leghamarabb kerültek a lengyel állam, illetve a lengyel telepések kezére.)

Ez ment is k. b, 10 esztendeig; a Telepítési Bizottság működésének ebben az első időszakában (1886-1898-ig) vásárolt 62 birtok közül csak négy volt német tulajdonban. Amint azonban a lengyelek ráeszméltek a veszedelemre és tüneményes gyorsasággal megszervezték ellenállásukat, egészen megváltozott a helyzet. A lengyel földkinálat majdnem teljesen megszűnt s olyan nagyobb birtokokat pedig, melyek alkalmasak lettek volna egy-egy önálló, zárt német telepes falú alakítására, éppen nem lehetett tőlük szerezni. Az 1886. évi telepítési törvény a »lengyel nagybirtok államellenes magatartásával« indokolja a telepítés intencióit, a parasztgazdaságokhoz azonban nem akart hozzányúlni. A törvény 1902. évi novellája ezzel szemben a parasztbirtokok vásárlását és német kézre osztatlan továbbadását is lehetővé teszi.

Mindez nem sokat segített. Sőt a lengyelek ellentámadása a nehézkesen és bürokratikusán mozgó Telepítési Bizottság elől gyakran a legjobb birtokokat halászta el. 1900-tól kezdve már úgyszólván csak német birtokon lehetett telepíteni. Végeredményben az első 20 esztendő mérlege biztató kezdet után úgy alakult, hogy a Bizottság által vásárolt földek 31.6%-a (103.000 ha) származott csupán lengyel kézből, a többi (222.000 ha) a német nagybirtok állományát csökkentette. Végeredményben az 1886—1918-ig tartó állami telepítések során vásárolt 827 nagybirtok közül 613 volt német és csak 214 lengyel kézben. 630 parasztbirtok is felhasználásra került, még pedig 356 német és 274 lengyel tulajdonból. A vásárolt birtokok összterülete 460.451 hektárra rúgott, melynek vételára fejében az állam 486.889.137 márkát — hektáronként átlag 1.057 márkát— fizetett ki.

Ezzel szemben a lengyelek 1898—1906. között 142.000 ha-t osztottak fel 30 ha-nál kisebb darabokra. Egyáltalában bámulatra méltó az a szívós és' szervezett erőfeszítés, melyet a lengyelek birtokállományuk megvédése és gyarapítása érdekében kifejtettek. Már 1887-ben, léhát egy évvel a német telepítések megindítása után megalapították a »Bank Ziemski«-t (Gazdabankot), részvénytársasági alapon 50.000 márka alap-tökével. Fejlődésére jellemző, hogy 1904-ben már 4 milliós alaptökével rendelkezett. Pedig kezdetben nagyon nehezen indult és a lémeték által fenyegetett lengyel nagybirtokok parcellázása sehogy sem ment. A lengyel nagybirtokosztály nem értette meg a bank törekvéseit és az eladósodottak is vonakodtak földjeiket parcellázásra átengedni, inkább szánlatolni akarták magukat. A bank, hogy megmentse; magát és azt az ügyet, amelyre alakult, teljesen lemondott a nagybirtokosok köaemü-JcÖdéséről és ahelyett a 90-es években parcellázó szövetkezeteket alapított. Ez a megoldás kitűnően bevált. A bank egyik későbbi jelentésében az addig szerzett tapasztalatok alapján megállapította, hogy a lengyelség birtokállományának fenntartása kizárólag a parasztosztály segítségével volt lehetséges. A parcellázó szövetkezetek (Spolka Ziemka) óriási niisz-tiót teljesítettek. A 11 állandó nagy szövetkezeten kívül minden nagyobb birtok parcellázására alakult egy-egy ilyen szövetkezet; de közreműködték egyesületek, hitelintézetek és magánosok, közöttük sok lelkész is »lengyel, agrárpolitikát csinált« azzal, hogy birtokokat közvetített még egyházi pénzek felhasználásával is. A két tartományt így a parcellázó szövetke-zetek, agrárbankok és közvetítők sűrű hálózata vonta be, mellyel szemben a hatalmas állami pénzzel dolgozó Telepítési Bizottság is tehetetlenek¹ bizonyult. A lengyel vándormunkások (Sachsengänger) pedig a Német-birodalom nagybirtokvidékein keresett és megtakarított pénzzel vásárol-tak aztán birtokot, amelyhez ilyen szervezett összefogás nélkül talán sohasem juthattak volna.

A birodalom, helyesebben Poroszország egyéb tartományai-ban, ahol a telepítés inkább gazdasági és szociális szükségesség, volt, a föld mindég elegendő mértékben rendelkezésre állt, sőt a telepítő vállalkozások ki sem tudták használni a földpiacon je-lentkező kínálatot. Az egyik telepítő társaság (»Eigene Scholle«) írja ebből az időből, hogy például Brandenburgban évenként több mint 300 nagybirtokot, 90—170.000 ha területtel, kínáltak eladásra, de ennek egy tizedét sem tudták a telepítő társaságok felvenni.

Pedig Posen és Nyugatporoszország mellett a többi porosz tartomány is alkalmas lett volna jóval erőteljesebb telepítési tevékenység folytatására. A birtokelosztás ugyanis legtöbbször éppen nem volt ideális. így az 1882. évi üzemi összeírás szerint a mezőgazdasági művelés alatt álló területből a 100 ha *Metti* nagybirtok 38.6%-ot foglalt el Keletporoszországban, 36.3 %-ot Pommerániában, 34.5 %-ot Sziléziában, nem is szólva a két

Mecklenburgról, ahol a nagyüzem 59.9 és 61 $\% < y_0$ -al excellait. A lengyelek ellen folytatott állami akció azonban majdnem egészen lekötötte Poroszországnak a telepítésre fordított energiáit, a birodalom pedig abban az időben még nem tartotta magát illetékesnek erre a feladatra. Míg az állam Posenben és Nyugatporoszországban már jóval több, mint 10.000 telepes gazdaságot létesített, a birodalom többi részén úgyszólván nem történt semmi. Csak az új század elején, amint sikerült a telepítő vállalkozások számára megfelelő szervezeti formát találni és az állam is gondoskodott némi anyagi alapról, indult meg a telepítési tevékenység mind szélesebb területekre kiterjedően.

Az összeomlásnak kellett jönni a maga kegyetlen megpróbáltatásaival és tanulságaival, hogy a telepítési tevékenység a Németbirodalom agrárpolitikájának szerves alkotórészévé váljék és mint ilyen a földszerzés tekintetében is függetleníthesse magát a szabad földpiac esélyeitől. Már a háború második felében megmutatkozott ugyanis, hogy rendkívüli időkben könnyen fennakadás áll be a telepítésben, ha kizárólag a szabad birtokforgalomra kell támaszkodni. Előrelátható volt, hogy a háború befejezése még hosszú időre nem teremt normális állapotokat és így a fokozott igények, melyek kielégítésre vártak, de a birodalomnak a telepítéshez fűződő óriási szociális, gazdasági, népesedési és nemzetpolitikai érdekei egyaránt új rendezést követeltek, legelső-sorban a szükséges földterület biztosítása tekintetében.

A telepítési törvényhozás legfőbb törekvése tényleg erre irányult. Az 1919. évi január 29-iki szükségrendelet, majd az 1919. évi augusztus 19-iki törvény (Reichssiedlungsgesetz) az egész birodalomra kiterjedően szabályozza a földszerzés módzatait. Három kategóriát állít fel. Az elsőbe tartoznak az állami birtokok; ezek a bérlet lejártá után elsősorban fordítandók telepítési célra, feltéve, hogy szétosztásuk magasabb termelési vagy közgazdasági érdekebe nem ütközik. Sorrendben következnek a terméketlen területek (Moor és Oedland), melyek kisajátíthatók, ha tulajdonosaik azokat záros határidőn belül meg nem javítják. De igénybevehetőek végül más nagyobb birtokok is elővásárlás vagy kisajátítás útján mindenütt ott, ahol a 100 ha-on felüli nagybirtokok a mezőgazdasági művelés alatt álló terület 10%-át meghaladják. Mégis e kényszerrendszabályok alkalmazására csak akkor kerülhet sor, ha a szabadforgalomban nem le-

hetséges elegendő és megfelelő birtokot szerezni és a földbirtokosok sem hajlandók földleadási kötelezettségüknek önként eleget tenni.

A háború óta telepítési célokra megszerzett földek területe évenként a következőképpen oszlott meg:¹⁾

1919-ben	27.365 ha	1928-ban	78.468 ha
1920-ban	37.705 ha	1929-ben	117.115 ha
1921-ben	49.551 ha	1930-ban	127.112 ha
1922-ben	57.511 ha	1931-ben	111.995 ha
1923-ban	56.102 ha	1932-ben	81.787 ha
1934-ben	33.183 ha	1933-ban	107.058 ha
1925-ben	30.956 ha	1934-ben	144.617 ha
1926-ban	44.678 ha	1935. jun. 15-ig	150.382 ha
1927-ben	85.984 ha.	1919—1935-ig	1,341.569 ha

Mindenekelőtt feltűnő, mennyire különböző az évenként megszerzett földek mennyisége. Ennek okaival később még foglalkozunk.

A megszerzett terület 80%-a Poroszországra esik — főleg Keletporoszországra, Pommerániára, Sziléziára és Brandenburg-ra. Igen erős még Mecklenburg részesedése is (144.000 ha).

A telepítési föld 85.8 %-a nagybirtokból származik. Mintegy 170.000 ha-t tehát a kisbirtok kategóriái szolgáltattak. Különösen azokban a tartományokban, ahol sűrű a lakosság, nagybirtok pedig már alig található, kellett a nagyobb parasztbirtokokhoz is hozzányúlni. Míg Keletporoszországban, Pommerániában, Mecklenburgban a telepítési földnek csak 1—3 %-a került ki a kisebb birtok köréből, addig Hannoverben 71.2, Westfáliában 62.3, Würtembergben 52.1, Oldenburgban 71.7, sőt Bajorországban 90.4 o/0-át a 100 ha alatti kisüzemek szolgáltatták.

A megszerzett föld egy része az állam, nagyobbik része azonban magánosok tulajdonát alkotta. Külön figyelmet érdemel a természetlen területek felhasználása, mely főként az utóbbi években nyert jelentős szerepet a német közgazdasági politika új célkitűzéseivel kapcsolatban.

¹⁾ Ezek az adatok csak a telepítő vállalatok által saját számlára vásárolt földekre vonatkoznak. A birodalmi statisztika, sajnos, nem mutatja ki azokat a területeket, melyek a telepítési hatóságok (Kulturamt-ok) közvetítése útján kerülnek bérlet vagy tulajdon alakjában helyi igények kielégítésére.

Az *állami birtokok* (domíniumok) részesedése a telepítésben kb. 10%-ra, (110.000 ha-ra) rúg. Ennek 40 %-a a négy inflációs esztendőre esik, ami azt mutatja, hogy az ingatlanpiac megbénulása következtében, főleg a keletről visszavándorolt telepesek elhelyezésére fokozott mértékben kellett az állam fekvőségeihez hozzájárulni. Azután 1930-ig erősen visszaesett az állami birtokok igénybevétele s csak az utóbbi 4—5 esztendő alatt szökött fel ismét. 1931-ben pl. a porosz mezőgazdasági miniszter 50.000 ha állami földet bocsájtott a telepítés rendelkezésére. 1932. jún. 1-iki körrendeletében pedig arra hívta fel az illetékes hatóságok figyelmét, hogy az állami földekből első sorban falusi környezetben élő vagy oda kívánczó olyan ipari munkásoknak kell juttatni, akik ipari foglalkozásukból kiszorultak vagy az nem nyújt nekik többé kielégítő megélhetést. Legújabbban az 1934. jan. 26-iki rendelet intézkedik az állami domíniumok betelepítésére nézve. Az eddigi bérlő legfeljebb egy parasztgazdaságnak megfelelő részt kaphat. Az épületek hasznosításának kérdése nem jelenthet akadályt. Ezek a birtokok a múltban — így szól a rendelet — eleget tettek feladatuknak, most az a hivatásuk, hogy helyet adjanak új, életképes parasztgazdaságoknak. Az állam első sorban maga akar ezzel jó példát szolgáltatni, amit annál inkább tehet, mert birtokai, — mint általában a nagyüzemek, — rendkívül csekély jövedelmet hajtanak. A kísérleti célokat szolgáló mintagazdaságok természetesen továbbra is kíméletben részesülnek.

»Németországban igen jelentékeny területeket foglalnak el a *terméketlen* — vadvizes, hangás és kiszáradt — földek. Ezek egy része több-kevesebb költséggel megjavítható és a tapasztalás szerint igen jóminőségű termőföldre alakítható át. Keletporoszországban, Pommerániában, Schleswig-Holsteinben, Hannoverben, de Brandenburgban, közvetlen Berlin környékén is (Havelland) és Bajorországban a meliorációval kétségtelenül még sok hasznos területet lehet nyerni. Legújabb becslés szerint 8.89 millió ha új kultúrföldre lehet számítani talajjavítási eljárásokkal (vízvezetéssel 3.4 millió ha, öntözéssel 1 millió ha, hangás, sivár, homokos stb. területek megjavításával 3 millió ha stb.)¹⁾

A terméketlen területek meliorációja tervszerűen folyik. Erre a célra alakult 1924-ben a »Dökult« (Deutsche Ödland-Kultur-

¹⁾ »Neues Bauerntum« 1935. évf. 187. lap

gesellschaft), mely voltaképpen állami üzem és a kultúrhivatalok által kijelölt földek telkesítésének technikai munkáját végzi, A finanszírozásra külön társaság (Deutsche Bodenkulturgesellschaft) létesült, főleg állami pénzzel; ezen kívül a Rentenbankkreditanstalt is folyósít meliorációkra kölcsönöket. A talaj javítási költségek a (Dökkult-nál) ha-onként 600—800 márkára rúgnak. A magán-meliorációk költségeihez az állam ha-onként 300 márkával járul hozzá. A háború utáni 15 esztendő alatt mintegy 40.000 ha telkesített föld lett telepítésre fölhasználva. Ebből egyedül Hannoverre 28.000 ha jut

Óriásit nyert lendületben a talajjavítás munkája az önkéntes munkaszolgálat (Arbeitsdienst) intézményének bekapcsolódásával. Különösen azóta, hogy a nemzeti szocializmus nemzetgazdasági programjában a hasznavehetetlen területek termővé tétele a legelső feladatok egyikévé lett. Az elveszített tartományok helyébe akar ily módon újat nyerni a birodalom, hogy élelmiszerszükségletének minél nagyobb részét határain belül fedezhesse. 1933-ban már 4800 ha telkesített területen történt telepítés, tehát kétszeresen az előző évinek.

Ennek a nagy feladatnak szolgálatában áll az önkéntes munkásszolgálat. Társadalmi, népnevelési stb. szerepével, mely szintén elsőrangú, most nem foglalkozunk. 19—25 éves fiatal emberek a munkaszolgálat tagjai, akik lakást, teljes ellátást (ruhaszükségletet is beleértve) kapnak, szigorú fegyelem alatt táborszerűen élnek és minden munkában, amit a munkaszolgálat vállal, részt vesznek. Jelenleg több, mint 1.000 tábor áll fenn, mintegy negyedmilliónyi legénységgel. A táborok szétszórva fekszenek a birodalomban, főleg olyan vidékeken, ahol ármentesítésre, csatornázásra vagy erdősítésre váró területek fordulnak elő nagyobb kiterjedésben. Dolgoznak ármentesítő szövetkezeteknek, községeknek, az államnak, magános birtokosoknak, telepítő társaságoknak. Nem haszonra, hanem hasznos munkára törekednek, ezért a magánvállalkozás szempontjából nem kecsesítő, de a közre mégis előnyös munkákat végeznek. Teljesítményük 1933-ban 55.98 millió hasznos munkanapot tett ki, melynek 52.4 %-a talajjavításra esett.

A munkaszolgálat és a telepítési szervek együttműködése a birodalmi élelmezési és mezőgazdasági miniszternek és az önkéntes munkaszolgálat birodalmi biztosának 1934. jun 27-iki közös rendeletében nyert szabályozást. Eszerint a munkaszolgálat tevékenysége ott, ahol telepítésre alkalmas területek szerzéséről van szó, teljes egyetértésben kell, hogy történjék a telepítési hatóságokkal, tehát a tartományi főnökkel, az országos parasztvezérrel és a telepítő társaságokkal, hogy az új földek

telepítésre való előkészítéséről mindjárt a talajjavítási munka kezdetén gondoskodni lehessen.

A munkaszolgálat feladatköre a telepítéssel ott találkozik, ahol a telepítő társaságok az államtól, községtől, árverésen vagy szabadkézből olyan nagyobb birtokok tulajdonába jutnak, melyek csak előzetes telkesítés után alkalmasak telepítésre. Különösen oly vidékeken van nagy szükség a munkaszolgálat csapatainak közreműködésére, ahol a nagybirtok már kevés, vagy eleget tett földleadási kötelezettségének s így munkába kell venni az eddig terméketlen területeket is. Hannoverben, Schleswig-Holsteinben és Berlin környékén egészen nagyszabású talajjavítási munkák folynak telepítési célokra. Bizonyos, hogy ezeken a vidékeken magángazdaságilag is produktívek ezek a befektetések, mert a lakosság sűrű, a mezőgazdasági terményeknek biztos és jó piacuk van, a költségtöbblet tehát, mint az eddigi tapasztalatok mutatják, megtérül a gazdaság jövedelmében. Az 1933. évi telephelyek egytizede (493) megjavított területeken létesült. Még pedig 67%-a Hannoverben, ahol ebben az évben a telepes gazdaságok kétharmada, Oldenburgban háromnegyedrésze eddig nem művelt földeken jött létre. A talajjavítási munkák tették lehetővé, hogy egyik évről a másikra az új telepes gazdaságok száma Hannoverben 325-ről 566-ra, Oldenburgban 12-ről 127-re emelkedett.

A telepítési föld túlnyomó részét — 76 %-át — a *magántulajdonban lévő nagybirtok* szolgáltatta. Az 1919—1934. végéig leadott terület meghaladta a 900.000 ha-t és ebben az évben jóval felette lesz az 1 millió hektáron. Ennek mintegy 60 y_0-a egész birtokokból (üzemekből), a többi birtokrészekből származott. Pl. 1933-ban 111 egész birtok 52.923 ha és 474 birtokrész 34.738 ha terjedelemben lett telepítési célokra felparcellázva.

A magánkézből származó birtokok javarésze a háború után is kényszerrendszabályok alkalmazása nélkül került a telepítő vállalatok birtokába. Különösen az infláció után lehetett könnyűszerrel fedezni a telepítés földszükségletét az eladásra kínált birtokokból. Az ingatlan piacot éveken keresztül rendkívüli birtokkínálat jellemezte, mely azonban sok tekintetben különbözött a háború előtti időktől és a nagyüzem speciális válságával volt összefüggésben.

Az elmúlt 15 év alatt a nagyüzemeknek sokkal kedvezőlenebb gazdasági, politikai és szociális légkörben kellett dolgozni, mint ennek előtte. Pedig Németországban nem voltak radikális birtokreformok, mint a »szomszédos keleti államokban s ha a szociáldemokrácia elvileg nem is rokonszenvezett a junkerekkel, zaklatást vagy üldözést sohasem kellett elszenvedniük. Sőt az idők folyamán politikai súlyuk ismét megnövekedett, habár régi befolyásukat többé visszaszerezni nem is tudták. A nagyüzem hanyatlásának okai mégis kétségtelenül a lényegesen megváltozott körülményekben keresendők. A hitbizományok eltörlése és a mi uradalmi községekkel rokon Gutsbezirkek feloszlása erős védelmi pozícióktól, közgazgatási és politikai kiváltságoktól és adózási stb. kedvezményektől fősztotta meg a nagybirtokot. A birodalom erőteljes szociálpolitikája pedig egészen megváltoztatta a munkaviszonyt és munkafeltételeket a mezőgazdaságban. A patriarchális kapcsolatok meglazultak, sőt sok helyen egészen felbomlottak. A naturálbérrendszer visszaszorult. A munkaidő csökkent, viszont a munkabér lényegesen emelkedett a háború előttihez képest. A fix munkabértarifa rendszere erősen védte a létminimumot és a bérek csak lassan követték a terményárak csökkenését úgy, hogy az agrárválság éveiben a diszparitás gyakran igen jelentékeny volt. Rendkívüli súllyal nehezédtek a (mezőgazdasági üzemekre a két és félszeresre nőtt közterhek, de még inkább a szociális terhek, melyek a munkanélküliségi biztosítás bevezetése (1927) után a háború előttinek négyszeresére nőttek. A bel-földi munkásság érdekében le kellett mondani az olcsó lengyel vándormunkások alkalmazásáról. A gazdálkodás évről-évre növekvő deficitjét csak újabb kölcsönökkel lehetett kiegyenlíteni. Ez ment is néhány esztendeig, míg a pénzbőség tartott, mely gyakran maga is könnyelmű adósságcsinálásra csábított. A mezőgazdasági válság azután végkép beadta a kulcsot a nagyüzemeknek, mely különösen Keletnémetországban menthetetlenül eladósodott. A 100—200 ha-os üzemek 36 %-át, a 200 ha-on felüliek 41.3 %-át kellett volna szanálni, amit a birodalmi kormányok meg is kíséreltek, de az óriási pénzáldozat dacára teljes sikertelenséggel. Mégpedig a nagyüzem belső életképtelensége miatt. A német nagybirtok sorsa bebizonyította, hogy egy szociális berendezésű államban a nagyüzem nem tud existálni. Ahhoz, hogy megint levegőhöz juthasson, lényegesen le kellene szállítani a közterheket és mindenekelőtt szakítani kellene az eddigi szociálpolitikával. Erre a régi kormányok sem voltak hajlandók, a nemzeti szocializmus természetesen még kevésbé. így a nagyüzem sorsa nagyban és egészben beteljesedett Németországban és kényszereszközök alkalmazása nélkül is a maga természetes útján kénytelen átadni helyét a sokkal életrevalóbbnak és ellenállóbbnak bizonyult kisüzemeknek.¹⁾

A telepítési törvényben kodifikált *elővásárlási jog* gyakorlása szoros korrelációban volt mindig a földpiac alakulásával. A telepítő társaságok csak akkor élhettek ezzel a joggal, ha valamely birtok szabad forgalomba került és az adás-vételi ügy-

¹⁾ L. erről bővebben a szerző tanulmányát a Magyar Szemle 1935. májusi számában.

létre nézve jogérvényes szerződés kötött. A földszerzésnek ezt a módját a telepítő vállalatok nem kedvelték. A felek ugyanis legtöbbször arra törekedtek, hogy különböző mellékszerződésekkel és látszat-ügyletek kötésével kijátszák a törvényes rendelkezéseket és lehetetlenné tegyék az elővásárlási jog gyakorlását. Az ilyen machinációkból többnyire bonyodalmas és költséges perek származtak, melyek kimenetele is kétséges volt. Az infláció alatt és azt megelőző években szerzett kellemetlen tapasztalatok után a telepítő társaságok évekig tartózkodtak az elővásárlástól, mire különben nem is volt szükség, mert a nagy birtokkinálat mellett szabadkézből is annyi földhöz juthattak, amennyi csak kellett. 10 év alatt (1928-ig), a telepítési célra szerzett magánbirtokok 9.8 %-a — 41.000 ha — származott elővásárlásból. Ennek több, mint fele — 25.000 ha — az 1919—21. évekre esik, amikor a telepítési föld 35 %-a elővétel útján került felhasználásra, míg az infláció után ez csak 2—3 %-ot tett ki. Ujabban hivatalos adatok ugyan nincsenek, de a telepítési társaságoktól nyert információim szerint az elővásárlás jelentősége megint emelkedett. Ennek az a magyarázata, hogy részben a jobb mezőgazdasági terményárak következtében a földkinálat csökkent, viszont az erőteljes telepítési tevékenység földszükséglete lényegesen növekedett. Most azonban simábban megy a jog gyakorlása, különösen az 1935. ápr. 1-iki törvény életbelépte óta. Ez a törvény lehetővé teszi valamely birtok szabadkézből való eladása esetén az elővásárlási jog gyakorlására jogosult Landlieferungsverband javaslatára az aránytalanul magas vételár leszállítását. Ezen a ponton tehát nem lehet többé kijátszani a törvényt. Az ár mérséklése tekintetében a birtokos, a Landlieferungsverband és a tartományi parasztleader meghallgatása után a telepítési hatóság dönt.

A törvényhozó számolt azzal, hogy a háborút követő rendkívüli időkben szükség lehet a *kisajátításra* is, a telepítés folyamatosságának biztosítása érdekében. Mégis ultima raciónak tartotta fenn arra az esetre, ha sem szabadkézből, sem elővásárlás útján nem sikerül elegendő földterületet megfelelő minőségben szerezni. Az előrelátást mindenben igazolták a későbbi események. Az infláció rendkívüli erőpróbája volt a telepítési politikának nemcsak pénzügyi szempontból, hanem a szükséges föld előteremtése tekintetében is. Kezdetben az emelkedő árak élenkítőleg hatottak a földpiacra, később, amint a föld a legjobb

értékkonzerváló objektumnak bizonyult, teljesen megszűnt a birtokkínálat. Bizonyos, hogy a telepítési tevékenység egészen holtpontra jutott volna és a Keletről visszavándorolt telepeseket sem lehetett volna elhelyezni a kisajátítási jog gyakorlása nélkül. Az a feltűnő jelenség, hogy 1922-ben 40.000 és 1923-ban 44.000 ha-ra szökkent fel (az 1921. évi 24.000 ha-ról) a magántulajdonból szerzett föld területe, kizárólag a kisajátításnak tulajdonítható. Egyedül 1922-ben a magánkézből származó föld 40 %-a került ily módon a telepítés retortájába. Később évről-évre csökkent a kisajátított föld területe, mely 1927-től 1933 végéig mindössze 122 ha-ra rúgott. 1919—1933-ig kisajátított nagybirtokok területe 26.575 ha-t tett ki, ami az összes telepítési föld 2.5%-ának felel meg.

A telepítési törvény a kisajátítás gyakorlati lebonyolítására egészen sajátos megoldást választott. A legkényesebb kérdésben: a kisajátítandó birtokok kiválasztásában a döntést a földbirtokosokra, illetve azok nyilvános jogú testületeibe: a 'Landlieferungsverband-okra bízta. Ad ugyan bizonyos irányelveket arra nézve, hogy lehetőleg milyen sorrendben kell az egyes birtokokat igénybe venni, de egyébként teljesen az illető szervezetek dolga, hogy ezen belül konkrét esetekben hogyan határoznak, így elsősorban veendő kisajátítás alá a háborús szerzeményű, nem hivatásos gazdák tulajdonában lévő birtokok, az 1900. óta többször gazdát cserélt ingatlanok, a rosszul kezelt üzemek, a távolélő birtokosok földjei, a túlnagy birtokok, továbbá azok, melyek a törvény létrejöttét megelőző 30 év alatt parasztgazdaságok összevásárlásából keletkeztek vagy nőttek naggyá. A Landlieferungsverband, mint közbeeső szerv a földbirtokos és telepítő társaságok között, arra szolgál, hogy enyhítse a kisajátítás kényszerét. Létjogosultságát az az elgondolás adja — amint ezt Sering professzor, az intézmény kigondolója indoklásában előadja, — hogy az érdekelt birtokosok ne csupán szenvedő alanyai legyenek a telepítésnek, hanem részt vehessenek abban aktív közreműködésükkel, mert a telepítés nemcsak annak ügye és érdeke, aki a földet kapja, hanem azé is, aki adja. Így az a látszat, mintha a birtokosok maguktól adnák azt, amit tőlük úgyis elvennének. Mindenesetre rajtuk múlik, hogy a föld onnan jöjjön, ahol annak leadása a legkevesebb súrlódással és, érdeksérelemmel lehetséges.

A Landlieferungsverband-ok telepítési körzetenként, illetőleg tartományonként alakultak. Tagjai kizárólag 100 ha feletti

birtokosok, akik járasonként egy-egy választott delegátussal képviseltetik magukat.

Feladatuk az, hogy a telepítő vállalatok kívánságára alkalmas birtokokról gondoskodjanak. Amíg a szabadforgalomban elegendő földet lehet szerezni, e testületek tevékenységére szükség nincs. Szerepük akkor kezdődik, amikor a földpiac pang, mint ez az infláció alatt és a szanálási akció következtében 1931-ben és 1932-ben is előfordult. Néha rendkívüli földigényeket kellett kielégíteniök. Így 1923-ban, amikor a jún. 7-iki törvény (az 1919. évi telepítési törvény novellája) értelmében kötelesek voltak a menekültek letelepítése érdekében a telepítő társaságok felszólítását követő 8 héten belül 40.000 ha földet — a telepítési törvényben foglalt kötelezettségen felül — lehetőleg egész birtokokban szerezni és a telepítő vállalatok rendelkezésére bocsájtani.

Említettük, hogy a Landlieferungsverband-ok maguk állapítják meg, hogy a törvényes irányelvek szem előtt tartása mellett mely birtokok kisajátítását hozzák javaslatba. Általában nincs törvényes jogalap arra, hogy a telepítő társaságok konkrét birtokok kisajátítását követelhessék. Viszont azért a földszerző testületek sem hagyhatják teljesen figyelmen kívül a telepítő szervek kívánságait, mert ezeknek joguk van a telepítésre alkalmatlan objektumok átvételét megtagadni. Ez a rendszer tehát a gyakorlatban a földszerző és telepítést lebonyolító szervek harmonikus együttműködését teszi szükségessé. Ezt nem mindig sikerült biztosítani, különösen a helybeliek földhözjuttatása (Anliegersiedlung) során, amelynél természetesen nem közömbös, hogy a leadandó birtokrész a megnagyobbítandó kisgazdaságokkal szomszédos-e vagy azoktól nagyobb távolságra fekszik. Az ellentétes érdekek összeegyeztetése itt gyakran nagy nehézségbe ütközött, sőt lehetetlennek bizonyult, amiből aztán nagyon elkeseredett esetek származtak.

A kisajátítás ügyében — a Landlieferungsverband javaslata alapján — a tartományi kultúrhivatal elnökének (Landeskulturamtspräsident) vezetése alatt működő (egy nagybirtokosból és a telepítő társaságok egy-egy megbízottjából alkotott) *állandó bizottság* határozott. A tartományi kultúrhivatalok 1934-ben törént felosztatása óta ez a bizottság a tartományi főnök (Oberpräsident) elnöklete alatt működik.

A kisajátítás többnyire nem ment simán. Az érintett birtokosok rendszerint minden befolyásukat latba vetették vele szemben. Különösen az infláció alatt, amikor a kisajátítási ár elkeseredett viták és perek tárgyát alkotta. A telepítési törvény is hibás ebben, mert a kisajátítási ár gyanánt a birtok *közönséges* értékét jelölte meg. A birtokosok a legritkább esetben elégedtek meg az állandó bizottság döntésével, különösen az ellenértéket illetőleg és az ügyet végighajszolták valamennyi fórumon (Spruchkammer, Oberlandeskulturamt), ami rendkívül bonyodalmassá tette az eljárást. Egyes esetek belekerültek a sajtóba s a parlamentig is eljutottak, ahol a politikai pártok csináltak belőlük szenzációt. Az ilyesmi nem használt a telepítés ügyének, de rendkívül ellenszenvessé tette a földszerzésnek ezt a módját a telepítő vállalatok előtt is, amelyekre végül minden ódium háramlott. Különösen egyes helyeken kellett rendkívüli nehézségekkel megküzdeni. Pl. Pomerániában oly elkeseredett volt a birtokosok ellenállása, hogy ez »a közreműködő hatóságok, a hivatalnokok és telepítő szervek idegeregjét a legnagyobb mértékben próbára tette. A birtokosok eltávolítása a kisajátított birtokokról gyakran rendőri segédlettel, dráma jelenetek között ment végbe.«¹⁾

A Landlieferungsverband-ok általában híven teljesítették feladatukat s csak ritkán fordult elő, hogy megtagadták a telepítő társaságok kívánságának teljesítését. Ha ilyesmi megtörtént, a tartományi főnök, mint felügyeleti hatóság élt törvényadta jogával és hivatalból utasította a testületeket földszerzésre. Szükség esetén ezek ügyköre a telepítő társaságokra is átruházható lett volna.

A porosz mezőgazdasági minisztérium a Landlieferungsverband-ok működésében csak a telepítés megnehezítését látta, mert vele a birtokos, a telepes, a telepítő társaság és a telepítési hatóság mellett egy új közbeneső szerv és, tevékenység kapcsolódott a telepítés folyamatába, mely így még bonyolultabbá vált. A kritikának bizonyára volt valami alapja. A telepítő társaságok mégis kevésbé a Landlieferungsverband-okra panaszkodtak, mint inkább a mezőgazdasági minisztérium magatartását kifogásolták. A birtokosok ugyanis, hogy megmeneküljenek a kisajátítástól, mindenféle ürüggyel a miniszternél éltek panasszal, amelyre külön-

¹⁾ Schwierigkeiten der Enteignungspraxis. »Archiv für Innere Kolonisation«, 1923. év 19. lap.

törvényadta joguk volt. A miniszter, igen gyakran pártpolitikai szempontokból is, helyt adott a panaszoknak és utasította a tartományi kulturhivatalok elnökeit a .kisajátítási eljárás megszüntetésére. Ennek folytán sokszor telepítésre igen alkalmas birtokokról kellett a társaságoknak lemondani.¹⁾

Külön kell szólni a helybeli igények kielégítésére és a törpegazdaságok megnagyobbításához szükséges föld megszerzéséről. A német telepítési politika lehetőleg egész birtokok (üzemek) felosztására törekszik, abból a megfontolásból kiindulva, hogy az üzemek megcsonkítása káros hatással van a termelésre és gyakran a gazdaságok életképességét is veszélyezteti. Ezért a telepítési törvény 1920 febr. 3-án kelt porosz végrehajtási utasítása elrendeli, hogy »a nagyüzemeket nem szabad nélkülözhetetlen birtokrészeitől megfosztani, gazdaságilag észszerűtlenül szétdarabolni és a földleadás mértéke vagy módja által életképességében megrendíteni.« Míg az egész birtokok elsősorban új kisüzemek alakítására használatnak fel, a törpegazdaságok megnagyobbítása túlnyomóan a nagybirtokok által leadott földekből történik. A német telepítési gyakorlatban ugyanis a helybeliek földhözjuttatásának kérdése (helyi telepítés) másodlagos jelentőségű és erre a célra nem szabad elvenni a földet az új üzemeket alkotó telepítések elől. Mivel a törvény fenti rendelkezései nagyon megnehezítették a nagybirtokok megcsonkítását és sok lehetőséget hagytak annak megakadályozására, a földhözjuttatásnak ez az alakja körülményesebb volt és több nehézséggel járt, mint a tulajdonképpeni telepítés. A törvény előírta, hogy a végrehajtás minden községre nézve egy-egy és »befejezően« történjék, »a földleadó birtokosok tartós nyugtalanításának elkerülése« érdekében. Az eljárás is elég körülményes volt. A községi előljáró gyűjtötte össze az igényléseket, amelyeket az illetékes kulturhivatal vezetője (az alsófokú telepítési hatóság) elé terjesztett, aki gazdasági és pénzügyi szempontból vizsgálta meg az igények jogosultságát és lefolytatta a földleadásra tekintetbe jövő nagyobb birtokosokkal szükséges tárgyalásokat. Ha szabad megegyezéssel nem sikerült a kívánt földet megszerezni, jöhetett szóba a kisajátítás, »de csak mint legeslegutolsó eszköz ott, ahol sürgető és más

¹⁾ *Enquete Ausschuss* jelentése: Das ländliche Siedlungswesen nach dem Kriege, Berlin, 1930. 91—92. lap.

módon célszerűen ki nem elégíthető szükséglet» jelentkezett föld után, de akkor is »figyelemmel a birtokos önállóságának és teljesítő képességének követelményére«.

Mindez mód felett megnehezítette és népszerűtlenné tette a földhözjuttatásnak ezt a módját. Annál inkább, mert lehetetlen volt betartani a gyakorlatban a törvény betűit, melyek a nagybirtokosok lehető kíméletét írták elő. Az igénylők száma — szemben az új telepítésekkel, — mindég meghaladta a könnyen megszerezhető föld mennyiségét. Hogy ennek ellenére az 1928-ig felparcellázott 58,000 ha-ból csak 1,300 ha megszerzésére kellett kényszer-rendszabályokhoz nyúlni, arra mutat, hogy a telepítési hatóságok tapintatosan jártak el és igyekeztek kitérni ott, ahol nagyobb ellenállással találkoztak.

A háború utáni törvényhozás a *hitbizományokat* sem hagyta érintetlenül. De gondja volt arra, hogy az új rendezés összhangjában történjék a telepítés követelményeivel, azaz lehetővé váljék, hogy minél több hitbizományi föld minél könnyebben alakulhasson át telepes gazdaságokká. Már a családi birtokokról «szóló 1919 márc. 10-iki porosz rendelet lehetővé teszi, hogy egyszerűsített családi egyezség alapján — a két legközelebbi várományos írásos beleegyezésével — lehessen közcélra, elsősorban telepítésre, hitbizományi területeket leadni. A birodalmi telepítési törvény 17 §-a még tovább megy, amikor kimondja, hogy a várományosok nem akadályozhatják meg a Landlieferungsverband útján telepítési célra szóló juttatást, ha abban az illetékes hitbizományi hatóság beleegyezett.

Voltaképpen az 1920 nov. 19-iki rendelet dönti el véglegesen a porosz hitbizományi intézmény sorsát. Ez módot ad az önkéntes felosztatásra, mely ha bizonyos időn belül nem történik meg, következik a kényszerfelosztatás. De csak fokozatosan. Sőt újabb megkötés is lehetséges bizonyos esetekben, így erdő-, tó- és szőlőgazdaságokat és 1500 ha-nál nem nagyobb mezőgazdasági üzemeket is »Landgut«-tá, azaz a társörökösök közös családi gazdaságává lehet alakítani a tartományi kultúrhivatal jóváhagyásával. Ez pedig attól függ, hogy »a megkötés a közérdekű birtokeloszlással és a telepítési érdekekkel összeegyeztethető-e.« Éppen a telepítés szempontjából kellett megszorításokat alkalmazni a hitbizományok felosztatásának fokozatosságán, mely évekig (legkésőbb 1938-ig) is módot adott a rendelet életbeléptekor fennálló állapot megmere-

vítésére. A telepítő társaságnak, ha valamely hitbizományi birtok megszerzését szükségesnek tartja, nem kell várni, amíg a birtok hitbizományi jellege a rendelet erejénél fogva megszűnik vagy az érdekeltek azt esetleg maguk megszüntetik, hanem a mindenkori birtokostól egyszerű és gyors eljárással megszerezheti. A hitbizományi hatóság ehhez a hozzájárulást közérdekből nem tagadhatja meg.

E rendelkezések alapján 1930-ig mintegy 100,000 ha hitbizományi föld került a telepítő társaságok útján felosztásra. Ezt a folyamatot akarta siettetni, illetve megkönnyíteni? az 1930. ápr. 22-i törvény (103—104 §-a). Addig ugyanis, ha valamely birtok hitbizományi jellege megszűnt, a telepítési hatóság arról hivatalosan tudomást nem szerezhette, noha sok esetben indokolt lett volna a birtokot telepítési célra igénybe venni. A fenti törvény ezen a hiányon segít, amikor elrendeli, hogy a hitbizományokat felosztató hatóság, ha egy birtok hitbizományi jellegének megszüntetésére nézve záros határidőt tűzött ki, erről a telepítési hatóságot (Landeskulturamtpräsident) is köteles értesíteni. Ez azután megvizsgálja, hogy fontos érdek nem kívánja-e a birtok telepítési célra való megszerzését és hogy az telepítésre egyáltalán alkalmas-e?¹⁾

Mióta az *adósságrendezés es a telepítés* között szorosabb kapcsolat létesült, az eladósodott nagybirtok egy része ily módon is a telepítési tevékenység rendelkezésére áll. De csak az újabb, igen erélyes rendelkezések vezettek a kívánt eredményre. Az adósságrendezés kezdeti időszakában egyenesen telepítésellenes intézkedés volt. A birtokpiac nagy földbősége, melyből a telepítő társaságok tetszés szerint meríthettek, egyszerre megszűnt. Többnyire csak hitelezők kezében levő kizsarolt, dévastált birtokokat lehetett szerezni, melyeket telepítés előtt még alapos

¹⁾ Az 1919. évi aug. 11-iki birodalmi alkotmány 155. cikkelye, ill. Poroszországra nézve a már említett 1920. november 19-iki rendelet kimondja, hogy 1938-ig minden hitbizománynak meg kell szűnni. Akkor valamennyi minden további nélkül szabad tulajdonná válik. — A Landesamt für Familiengüter 1932. január 1. jelentése szerint 1931. végéig a hitbizományok fele felszabadult. 1921. ápr. 1-én kötött birtok volt: a korábbi uralkodó családok kezén 45 ú. n. »Hausvermögen« 408.659 ha területtel és 1.163 családi birtok (hitbizomány) 1.799.195 ha területtel. Ebből megszűnt a fenti időpontig önkéntes felosztás útján 18 uralkodócsaládi birtok (261.948 ha) és 362 hitbizomány (473.962 ha), kényszerfelosztás útján pedig 213 hitbizomány (205.000 ha).

és költséges kezelés alá kellett venni. A földárak is lényegesen emelkedtek, sőt jobb birtokok még magas áron sem voltak vásárolhatók. A legreménytelenebbül eladósodott üzemek is tartották, mert tarthatták magukat és a szanálási akció segítségével próbálták életüket meghosszabbítani. Az Osthilfe törvény szinte menedékjogot jelentett, mert az adósságrendezési eljárásba vont birtokok úgyszólván kivételtek a telepítési törvény hatálya alól. Pedig a törvényhozó éppen az ellenkezőjét akarta elérni. Bizonyítja ezt az első Osthilfe törvény (1931 márc. 31. törv. 24, §-a), mely a szanálást egyenesen földleadástól tette függővé, főleg azon üzemekre nézve, melyeknél a rendes gazdálkodás a régi birtokos kezében nem volt biztosítva. A gyakorlatban mégis másként történt. A szanálás által teremtett új szervek és intézmények tömkelegében elsikkadt a telepítés ügye. Az adósságrendezésből kieső földek felett az Osthilfe végrehajtására kirendelt birodalmi biztos rendelkezett, a pénzt a birodalmi munkaügyi miniszter adta, a telepítési apparátus pedig az egyes államok kezében volt. A bonyolult és hosszadalmas szanálási eljárás és a sok fórum mindmegannyi kibúvót jelentett, melyek között sokáig lehetett menteni a menthetetlent is. De mindenesetre nagyon hosszú időbe került, amíg telepíteni lehetett az adósföldeken.¹⁾

Nem utolsó sorban az adósságrendezési intézkedésnek kell tulajdonítani, hogy 1932-ben és 1933 első felében aránylag csekély földet lehetett szerezni telepítési célra.²⁾ A nemzeti szocialista kormány legelső teendői közé tartozott, hogy a telepítés akadályait elhárítsa. Ezzel kapcsolatban szükségessé vált a mezőgazdasági adósságrendezés ügyének revíziója is. Az 1933. jun. 1-i birodalmi törvény sok tekintetben egészen új szabályozás a földteherrendezés és a telepítés összefüggése terén.

A törvény értelmében földtehermentesítés céljából fel lehet ajánlani egyezségi áron birtokokat vagy birtokrészeket, melyeket a tehermentesítési szerv vesz át és az állami jószágigazgató-

¹⁾ Egyébként az eljárás úgy ment végbe, hogy, a birodalmi biztos szakértőkkel vizsgálhatta felül a szanálási eljárásba vont nagyüzemeket abból a szempontból, hogy mely részei alkalmasak helyi vagy új telepítésekre. Ha nagyobb területekről volt szó, hirdetmény útján terminust tűzött ki, hogy a konkrét telepítési kívánalmakról, értékesítési lehetőségekről és árakról közvetlen tájékozódást szerezhesen. Ennek alapján határozott azután végérvényesen a birtok szanálási lehetőségéről és arról, hogy mely részei választassanak le telepítési célra és milyen áron.

²⁾ Az 1932. év kiemelkedő telepítési eredményét még az 1930. és 1931. évi földbőségéből eredő birtokvásárlásoknak köszönheti.

ságok kezelnek mindaddig, amíg telepítésre felhasználhatók. Az oly üzemeket, amelyek telepítésre alkalmasak és a Landlieferungsverband megállapítása szerint annyira el vannak adósodva, hogy teherrendezésük kilátástalan vagy amelyeknél a tehermentesítési eljárás lehetetlenné vált és felfüggesztetett, nem szabad újabb eljárás alá vonni. Ezekre nézve a Landlieferungsverbandnak joga van a közérdekű telepítési vállalatokkal egyetértésben a hitelezőkhöz (amennyiben azok nyilvános jellegű vagy állami felügyelet alatt álló intézetek) oly kéréssel fordulni, hogy azok kényszerárverés megindítása iránt tegyenek lépéseket. A hitelező intézetek a kérés teljesítését nem tagadhatják meg, ha esetleges veszteségeik fedezéséről gondoskodás történik. Az ilyen üzemek tulajdonosai azonban mentesülnek az árverés alól, sőt birtokaikat a tehermentesítési eljárásba is bekapcsolhatják, ha valamilyik közérdekű telepítő társasággal megegyezést létesítenek ingatlanaik megfelelő részének telepítési célokra való átengedése tekintetében.

Az 1934 márc. 29-i rendelet pedig kimondja, hogyha az Osthilfe területén valamely, a szanálási eljárásba bevont birtok tulajdonosa az adósságrendezési terv értelmében földleadási kötelezettségének az Osthilfe-biztos által kitűzött határidőn belül nem tesz eleget, ez a magatartás a szanálási hitel azonnali felmondását vonja maga után.

Ezen intézkedések következtében ezidőszerint nincs is fennakadás a telepítési tevékenységben földhiány miatt. A túladósodott birtokok területe igen jelentékeny s a földteherrendezés során az Osthilfe-biztos szerint mintegy 750,000 ha adósföldre lehet számítani, amelynek kétharmada alkalmas telepítésre. Néhány évig tehát ez a forrás egyedül is fedezné a telepítés földszükségletét.

A szanálással kapcsolatban leadott kisebb birtokokon és birtokrészekon a telepítés a szokásos eljárástól eltérő módon történik. A telepítő társaságok ezeket az apróbb földdarabokat nem szerzik meg, mert a tulajdoni átirás, felmérés stb. annyi időt venne igénybe, mely alatt az egész telepítés lebonyolítható. Ezért jogilag maga a szanálendő birtokos lép fel, mint telepítő, a végrehajtás technikai munkáját azonban a telepítő társaságok végzik. Ezek a földek, melyek többnyire helybeli kisebb gazdaságok megnagyobbítására szolgálnak, ilyen módon közvetlenül

az eredeti birtokos kezéből mennek át a kis és törpegazdák tulajdonába.

Kényszerárverés útján 1929—1933-ig 37.251 ha, tehát a telepítési terület 6.9 %-a került a telepítő vállalatok birtokába.

Az újabb telepítési politika is igyekszik elkerülni a kényszerrendszabályok alkalmazását és amíg lehet, kölcsönös megegyezéssel próbálja megszabású telepítési programjához a szükséges földet biztosítani. A birodalmi élelmezési és mezőgazdasági miniszter ebben az ügyben 1933. nyarán *felhívással* fordult a földbirtokos osztályhoz, amelynek birodalmi érdekképviseleti szerve (Reichsgrundbesitzverband) erre a következő érdekes köriratot intézte tagjaihoz: »A német parasztság újjáalakítása egyike a legfontosabb feladatoknak, melyeket a birodalmi kormány maga elé tűzött. Szervezetünk legnemesebb kötelességének tartja, hogy ennek érdekében közreműködjék. Nehéz szívvel válunk meg évszázados atyai örökségüinktől. De készek vagyunk erre az áldozatra, ha a haza ezt kívánja tőlünk, attól a meggyőződéstől áthatva, hogy kötelességünk közremunkálkodni a német nép nagyságának felépítésében. A nagybirtok, dacára a mostani hallatlanul nehéz gazdasági viszonyoknak, örömmel tesz eleget a kormány kívánságának és mindent elkövet, amire csak képes, hogy a nagy nemzeti építőmunkát előmozdítsa«. A felhívás eredménye: 53.000 ha föld telepítési célokra.¹⁾

Egyes vidékeken az elmúlt évtizedek során számos parasztgazdaság került nem hivatásos gazdák kezére. A birodalmi kormány most arra törekszik, hogy ezeket a birtokokat megint visszaszerezze a parasztság számára. Különösen ott van nagy szükség ezekre a földekre, ahol a lakosság sűrű és felosztásra alkalmas nagyobb birtok kevés vagy nincs. A kormány összeíratta a parasztság kezéből a közelmúltban kisiklott gazdaságokat és megállapította, hogy a Szász-tartományban 888, Hannoverben 191, Szászországban 416, Anhaltban 94, Thüringiában 352 és Braunschweigben 465 kisüzemre rúgott a parasztság vesztesége. A birodalmi élelmezési és mezőgazdasági miniszter 1934. máj. 12-iki rendeletében utasítja az országos, illetve tartományi és kerületi parasztvezetőket, hogy elsősorban olyan esetekben, amikor a múltban egy-egy paraszbirtokot vagy hozzá-

¹⁾ Archiv f. I. Kolonisation 1933. év októberi szám.

tartozó fekvőségeket nagyobb birtokosok vagy ipari vállalatok vásároltak meg vagy ezek a gazdaságok nem Erbhof-képes egyének kezére jutottak (tulajdon vagy bérlet alakjában), az illetékes Landlieferungsverband-nál és telepítő társaságnál minden eszközzel hassanak oda, hogy megint a parasztság tulajdonába kerüljenek vissza. Arra azonban ügyelni kell, hogy ezzel a visszamaradó üzemek életképességét ne veszélyeztessék.

A telepítési föld *minősége* a legszélesebb határok között ingadozik. Sok vidéken e tekintetben már nem nagyon lehet válogatni. El kell fogadni azt, ami van. Elsőosztályú földdel rendelkező nagyobb birtokok még főleg a Szász-tartományban, Anánakban, Alsósziléziában és Mecklenburg egyes vidékein vannak. De már Pomerániában és különösen Keletporoszországban alig található, amellet az éghajlat is kedvezőtlen, a tenyészidő rövid, úgy, hogy a telepéseknek nagyon kemény küzdelmet kell vívni a boldogulásért. Az utóbbi években itt a földpiacon kínált birtokoknak csak 15 %-a volt alkalmas telepítésre. A telepítő társaságok természetesen figyelemmel vannak a talajminőségre, valamint a birtok fekvésére is és egészen reménytelen objektumokat nem vásárolnak meg. A tapasztalat Keletporoszországban és Pomerániában azt mutatja, hogy megfelelő emberanyaggal és alacsonyra szabott terhek mellett igen mostoha körülmények között is sikeres telepítést lehet végezni.

Az 1919. évi telepítési törvény értelmében a Landlieferungsverband-ok kötelezettségüket akkor teljesítették, ha a 100 ha feletti nagybirtok 1907. évi mezőgazdasági területének 1/3-át leadta, illetve az egyes telepítési körzetek mezőgazdasági művelés alatt álló egész területéből a nagyüzemek részesedése 10%-ra szállott alá. Ugyanígy az egyes nagyüzemek is szabadulnak a kötelezettség alól, ha mezőgazdasági területüknek 1/3-át önként felajánlják telepítési célokra. Ez a körülmény a telekkönyvben is feljegyeztetik. Egyébként alkalomadtán az egész birtok igénybe vehető.

1933. végéig a német nagybirtok földleadási kötelezettségének 51 %-át teljesítette. Az egyes államokat, illetve tartományokat tekintve ez az arány nagyon különböző. Felső-Szilézia pl. már 107.2 %-ig eleget tett, Schleswig-Holstein 88.1 %-ig, Hannover 70.9 %-ig, viszont a főbb telepítési területek kb. 50%-ig (Keletporoszország 58.1, Brandenburg 46.1, Pomeránia 51.7,

Grenzmark 54.4, Alsó-Szilézia 57.3, Mecklenburg 54<1/0). Ke-reken 1 millió ha-t kell még a 100 ha feletti nagyüzemeknek le-adni, hogy a telepítési törvényben kontemplált birtokarány elő-álljon. Ha az eddigi, — vagyis az elmúlt 15 év átlagának meg-felelő, — ütemben halad a telepítés, akkor 1950 körül, tehát 30 év alatt megvalósítja a birodalom 1919-ben kitűzött célját és Sering professzor álmát: a 100.000 új parasztgazdaságot. A nagybirtok területe akkor 3.5 millió hektárra, a mezőgazdasági művelés alatt álló földek 13%-ára száll alá. A telepítési tevé-kenység — újabb becslés szerint — még legfeljebb 100.000 kisüzem létesítéséig mehet el, de már csak úgy, ha a talajjavítá-sok során nyerhető új kultúrterületek is felhasználatnak.¹⁾

¹⁾ Dr. R. *Bräuning*: Die deutsche Bauernsiedlung als Problem unse-rer Zeit. »Neues Bauerntum«, 1935. 114—115. lap.

HARMADIK FEJEZET. A T E L E P E S .

A telepesek személyi viszonyai. 36. lap. — Foglalkozási adatok. 37. lap. — A parasztság (önállók) sorából származó telepesek. 38. lap. — Munkástelepesek. 44. lap. — Kisiparos-telepesek. 51. lap. — Városi elemek. 51. lap. — Landjahr. 54. lap. — Az önkéntes munkaszolgálat. 55. lap. — A telepesek származása vidékenként. 56. lap. — A nyugat-keleti irányú telepítési mozgalom (West Ost-siedlung) 58. lap. — A telepesek kiválasztása. 61. lap. — A helybeli földigénylők kiválasztása és foglalkozási viszonyai. 65. lap.

A telepítés legfontosabb tényezője: az ember. Sőt ott, ahol a telepítést főleg népesedéspolitikai és szociális szempontok irányítják, már nem is tényezője, hanem egyenesen célja a földvagyon és a népesség helyesebb megoszlására és az egészségesebb társadalmi rétegződésre törekvő politikának. A háború előtti Németbirodalomban inkább gazdasági irányú telepítéseket végeztek, eltekintve a porosz Telepítési Bizottság működésétől, melynek nemzetpolitikai célkitűzése szintén az embert állította előtérbe. Az 1919. évi telepítési törvény a parasztság régi pozíciójának visszahódítását tűzte ki célul, a nemzeti szocializmusnak pedig egész népi és fajelmélete, valamennyi gazdasági és szociális konzekvenciáival együtt a paraszton épül fel.

Nyilvánvaló tehát, hogy az ember kiválasztása a telepítés szempontjából döntő jelentőségű. Alapvető kérdés: milyen társadalmi és milyen anyagi helyzetben lévő rétegekből kerüljön ki a telepes anyag? Milyen elvek érvényesüljenek a telepesek kiválasztásánál: inkább a vagyoni helyzet-e vagy a személyes tulajdonságok? Szükség van-e nagyobb tömegek mobilizációjára s egyáltalán távolsági vagy helyi telepítés történjék-e inkább? Milyenek erre a nép pszichológiai adottságai: a hajlam és a készség az áttelepedésre? Mind olyan kérdés, amelyek alapvetőek a telepítési tevékenység felépítésére és irányára nézve.

Egészen más megítélés alá esik, — legalább is a német telepítési rendszerben, — az új telepítés, mint az, aki meglévő kisgazdaságának megnagyobbítására kap néhány hektárt (Anliegersiedler). Ezt a megkülönböztetést az alábbi tárgyalás során mi is szem előtt tartjuk.

A telepítés folyamán új üzemek keletkeznek. Akik ezeket kapják: új telepesek. *Személyi viszonyaik* az egyes német államokban és tartományokban az 1919—1933. évi telepítési időszak alatt a következő képet mutatták¹⁾:

	a telepesek száma	a családtagok száma	együtt	a telepes családok átlagos taglétszáma
Keletporoszország	12,317	43,581	55,898	4.5
Brandenburg	8,231	25,921	34,152	4.1
Pomeránia	8,734	31,059	39,793	4.6
Határvidék (Posen. Nvugatporoszország)	1,533	5,894	7,427	4.8
Alsószilézia	5,945	18,713	24,658	4.1
Felsőszilézia	3,323	12,406	15,729	4.7
Szász tartomány	2,446	6,875	9,321	3.8
Schleswig-Holstein	5,090	12,715	17,805	3.5
Hannover	3,222	12,678	16,400	4.4
Westfália	1,070	3,615	4,685	4.4
Hessen-Nassau	469	1,492	1,961	4.2
Rajnatartomány	276	961	1,237	4.5
Poroszország együtt:	53,156	175,910	229,066	4.3
Bajorország	1,402	3,658	5,060	3.6
Szászország	86	235	321	3.7
Thüringia	237	771	1,008	4.3
Hessen	1	2	3	3.0
Hamburg	45	144	189	4.2
Mecklenburg	5,178	17,972	23,150	4.5
Oldenburg	1,251	4,146	5,397	4.3
Braunschweig	29	92	121	4.2
Bremen	261	974	1,235	4.7
Anhalt	24	75	99	4.1
Lippe	556	1,962	2,518	4.5
Lübeck	145	467	612	4.2
	62,371	206,408	268,779	4.3

Az 1934. év telepítési eredményeit is figyelembe véve a háború után eddig kerekén 67,000 család, 290,000 lélek jutott új telepes gazdasághoz. A háború végéig a porosz állami telepítés 22,000, a telepítő társaságok pedig 24,000 telepes családot helyeztek el, amelyek kerekén 220.000 lelket számláltak.²⁾ A közel öt évtizedes német telepítési tevékenység tehát 115,000

¹⁾ A statisztika a háború előtti telepítéseket illetőleg nagyon fogyatékos. Teljesen mellözi a telepesek személyi körülményeire vonatkozó adatokat is. Ezért itt csak a háború utáni adatokat közölhetjük.

²⁾ A porosz Telepítési Bizottság által letelepített 22.000 család közül) — egyes számítások szerint, — mintegy 10—11.000 a Lengyelbirtadalom újjáalakítása után kénytelen volt otthagyni telephelyét. A béke-, szerződés értelmében ugyanis az 1908. jan. 1. után a mai lengyel területre betelepített közel 6.000 család nem szerezhetett lengyel állampolgárságot és gazdaságaikat likvidálni kellett. 4—5.000 telepes pedig azért vesztette el birtokát, mert tulajdonjoga, nagyrészt bürokratikus késedelem folytán, 1918. nov. 1Hg nem kebeleztetett be (annulait telepesek). Ezek egy része Később az anyaország területén ismét telephelyhez jutott.

új telepes családdal — 520,000 fővel — erősítette a parasztszályt.

A fenti kimutatásban feltűnő a családtagok csekély száma. Bizonyos, hogy a német parasztság gyermekáldásában súlyos hiányok mutatkoznak, ezt itt nagy aggodalommal látják. A jelen esetben mégis tekintetbe kell venni, hogy a telepesek nagyrésztben kezdő emberek, fiatal házasok.¹⁾ Később még visszatérünk erre a kérdésre, amikor a telepítés népesedési kihatásairól lesz szó.

A telepeseket különböző foglalkozási ágak szolgáltatják. Túlnyomó többségük, — a dolog természeténél fogva, — a mezőgazdaságból származik, bár volt idő, amikor egyéb foglalkozási ágak részesedési aránya megközelítette az 50%-ot. Az egyes évek adatait az alábbi táblázat mutatja:²⁾

Telepesek száma	%	Mező- ill. erdőgazdasági foglalk.				Egyéb foglalkozási		
		önálló	lálló	segéd-személy (munkás, alkalm.)	szám	%	ágakból önálló v. segéd-személy	származó v. együtt
1923	2713	100	1407	52,0	200	7,3	1106	40,7
1924	2645	100	1191	45,0	306	11,5	1148	43,5
1925	1657	100	737	44,4	124	7,4	798	48,2
1926	1906	100	1103	57,8	341	17,8	462	24,4
1927	3372	100	1522	46,0	950	28,1	900	25,9
1928	4160	100	1941	46,6	1588	38,1	631	15,3
1929	5545	100	1892	34,1	2552	46,0	1101	19,9
1930	7441	100	2229	30,0	3592	48,2	1620	21,8
1931	9082	100	2748	32,5	4260	46,9	2074	20,6
1932	9046	100	2214	24,4	4884	54,0	1948	21,6
1933	4914	100	1400	30,5	2719	55,3	795	14,2

Feltűnő ezekben : az adatokban az önálló mezőgazdaság foglalkozásúak részesedésének igen erős csökkenése az utóbbi évek folyamán s ezzel párhuzamosan a mezőgazdasági munkások és alkalmazottak számának hatalmas növekedése a telepesek soraiban. Ennek különleges okai vannak, amelyekkel alább még részletesebben foglalkozunk. A nem mezőgazdasági foglalkozású telepesek között különösen a kézművesek, vendéglősök szere-

¹⁾ Ez magyarázza, hogy pl. az 1933-ban letelepített 4914 új telepes közül 1895-nek volt 4-nél több hozzátartozója, 1933-nak 2—3, 1026 telepesnek pedig magán kívül csak egy vagy egy családtagja sem volt.

²⁾ Az egyes foglalkozási ágak abszolút számainak összege nem mindenütt egyezik a más helyen kimutatott, ugyancsak hivatalos adatokkal. Az eltérésre nézve a Birodalmi Statisztikai Hivatal közleménye (Die bäuerliche Siedlung im Jahre 1933, Vierteljahrshefte zur Statistik des deutschen Reiches III.) nem ad magyarázatot. A különbség jelentéktelen s így nem befolyásolja a ívviszonyok megbízhatóságát.

pelnek nagy számmal, főleg az 5 ha alatti kategóriákban. Az ide tartozó telepes gazdaságok jóval több mint felét egészen 1925-ig a kézműiparhoz és kiskereskedelemhez tartozó elemek szerezték meg, míg a hivatásos mezőgazdák arányszáma alig 25—30%-ot tett ki. Az 5 ha-nál nagyobb telephelyek vásárlói azonban minden időben jóval 90%-on felül az őstermelők sorából kerültek ki, sőt 1926-tól kezdve már a kisebb telephelyek javarészét is ezek szerezték meg. Poroszországra nézve az Enquete-Ausschuss alábbi adatai nyújtanak közelebbi áttekintést:

100 új telepes közül	5 ha alatti telephelyek			5 ha-nál közül őstermelő	nagyobb telephelyek	
	őstermelő	iparos, kereskedő	v á s á r l ó i egyéb		iparos, kereskedő	egyéb
1923-ban	18.7	56.3	25.0	96.7	2.6	0.7
1924-ben	22.7	42.1	35.2	96.9	2.6	0.5
1925-ben	21.7	58.4	19.9	95.8	2.9	1.3
1926-ban	46.2	41.0	12.8	98.0	1.2	0.8
1927-ben	49.6	41.4	9.0	97.0	2.4	0.6
1928-ban	69.9	23.3	6.8	97.6	1.0	1.4
1923/28	38.9	42.7	18.4	97.1	2.0	0.9

A telepítési statisztika első ízben 1933-ra mutatja ki a telepesek *felekezeti* és *kormegoszlási* viszonyait. A 4914 új telepes közül 3856 (78.5%) volt evangélikus és 996 (20.3%) katolikus.¹⁾ Kor szerint 2919 telepes (59%) a telepítés szempontjából legkedvezőbb 30—50 éves korosztályba tartozott, 21 % 30 évesnél fiatalabb volt, 20% pedig 50 évesnél idősebb.

A telepesek egyik tekintélyes része mindég az *önálló mezőgazdasági foglalkozásúak* vagy más szóval, a parasztság rétegéből került ki. A telepítő társaságok legszívesebben ebből a forrásból merítettek. A második-harmadik parasztfiú a legkeresettebb telepes-reflektánsnak számított. Aki parasztgazdaságban nőtt fel, többnyire rendelkezett a gazdálkodáshoz szükséges gyakorlattal; ezenkívül, — ami különösen a múltban nagyon súlyosan esett latba, — megfelelő élő és holt felszerelést és készpénzt is hozott magával építkezésre és az első vételár részlet kifizetésére.

A háború előtt túlnyomólag ez a réteg szolgáltatta a telepeseket. Kedvező fekvésű, jó birtokra mindég akadt a telepítő társaságok kedvére való telepesanyag. Ezért Brandenburgban, Sziléziában, Posenben és Nyugatporoszországban telepeshiány

¹⁾ A porosz Telepítési Bizottság katolikusokat alig telepített, mert attól tartott, hogy a túlnyomóan evangélikus német falvakban nem részesülnek megfelelő lelki gondozásban s az ellengyelesedés veszélyének tétnek ki. A birodalmi telepítési törvény előírja, hogy a felekezeti viszonyokra tekintettel kell lenni.

miatt nem is volt fennakadás. Már Keletporoszországban, ahol a talaj, a klimatikus és közgazdasági viszonyok csak egyszerűbb igényeket elégítettek ki, a telepítő társaságoknak gyakran kellett ezen a téren nehézségekkel küzdeni. Az ipar és a városok hatalmas fejlődése, valamint a gyarmatok óriási lehetőséget nyújtottak nemcsak a munkásembernek, hanem a kis tőkével rendelkező parasztfiúknak is az önállósodásra.¹⁾ Ilyen viszonyok között a telepítésnek nagy vonzóereje nem volt s vele szemben igen magas igényeket támasztottak; jó telepes csak odament, ahol ezeket az igényeket ki is tudták elégíteni. Ebben az időben mind a porosz Telepítési Bizottság, mind a tartományi telepítő társaságok kénytelenek voltak a legkisebb falvakig terjedő propagandát kifejteni, hogy megismertessék a lakossággal a telepítés előnyeit és érdeklődést keltsenek benne iránta.

A háború után a viszonyok egészen másként alakultak. A gyarmatok elvesztek, a kivándorlás kapui évekig be voltak zárva, az ipar 1926 közepéig nagy dekonjunktúrával küzdött, a hadsereg és tengerészet felvevőképessége a minimumra csökkent stb. Mindez a mezőgazdaságban is éreztette hatását. A háború az agrárnépességből kiszivattyúzott minden felesleget, megtakarítások nem voltak s így a parasztfiúk sem rendelkeztek annyi anyagi erővel, ami egy közepes nagyságú telepes gazdaság elnyeréséhez szükséges lett volna. A telepítő társaságok jelentései ebből az időből mind nagy telepes bőségről, de a jelentkezők szegényes anyagi viszonyairól szólnak. Mivel a telepítő vállalatok elég nagy saját tőkét követeltek, emiatt gyakran a legjobb telepes anyagról kellett lemondaniok. Az infláció folyamán a helyzet annyiban változott, hogy a parasztság érdeklődése megszűnt a telepítés iránt. Született óvatosságánál fogva azokban a zavaros időkben tartózkodott minden kockázattól. Ugyanez a jelenség a két deflációs esztendőben (1924—25-ben) is folytatódott, csak más okból. A parasztság maradék tőkéi teljesen megsemmisültek, melyhez hozzájárult a rossz mezőgazdasági konjunktúra és a telepítő társaságokkal szemben fellépett bizalmatlanság is, úgy hogy ez a két év nemcsak — mint fentebb láttuk — a földszerzés, hanem a telephelyek utáni kereslet tekintetében is a mélypontot jelentette.

¹⁾ A háborút megelőző évek a nagy prosperitás és az emelkedő jólét időszakára volt. Erre vall az a tény is, hogy a kivándorlás 1881—82. évi 200.000 főről 1910—13-ban egy tizedére csökkent, de még az évi 20.000 kivándorló között is sokan jelentékeny saját tőkét vittek ki magukkal.

A telepítés ebben az időben majdnem egészen a keletről visszavándorolt u. n. menekült telepésekre korlátozódott és csekély részben a hadirokkantakra, akik tőkésített járadékaik segítségével kisebb telephelyek szerzésére elegendő anyagiakhoz jutottak. A visszavándorlók nagy része ugyan korábban önálló telepes volt részben Posenben és Nyugatnémetországban, részben Oroszországban, de sokan közülük csak vagyonuk roncsait tudták új gazdaságaikba vinni s így a telepítő társaságok felfogása szerint nem voltak ideális telepesanyagnak tekinthetők. A lengyel területekről érkező első csoportok, amelyek dollárban hozták vagyonukat, még a legkönnyebben megfeleltek az előirt anyagi feltételeknek, de a későbbi, tömegesen visszaözönlő telepések már nagyrészt nincstelenek voltak, akiknek újra-letelepítése sok nehézséggel járt. Kétségtelen azonban, hogy három éven keresztül ezek voltak az egyetlen számbavehető reflektánsok, akik nélkül a telepítési tevékenység holtpontra jutott volna.

Az 1926-ik esztendő fordulópontot jelent. Javult a mezőgazdasági konjunktúra különösen a kisüzemek terményei számára, megindult a külföldi kölcsönök beáramlása, ennek nyomán fellendült a hitelélet. A paraszt könnyűszerrel tudott, — mind jobb feltételek mellett, — jelzálogos kölcsönhöz jutni, amellyel második, harmadik fiúgyermekét önálló telepes gazdasághoz segíthette. Nagy mértékben előmozdította ezt a birodalom bekapcsolódása olcsó kölcsöneivel a telepítés fininszirozásába, mely szintén ebben az évben kezdődött. A szerencsés körülmények találkozása megint népszerűvé tette a telepítés ügyét a parasztság körében és hatalmas lendületet adott a telepítési tevékenységnek. Így 1926—28-ban letelepítettek 48.4 %-a volt önálló kisbirtokos és 11.2%-a parasztfiú, még pedig háromnegyedrészben a 10 ha-nál nagyobb telephelyek szerzői sorában.

A telephelyek iránt megnyilvánuló erős kereslet a telepítő társaságok igényeit is megnövelte. Túlnagy követeléseket támasztottak anyagi tekintetben a reflektánsokkal szemben, ami két irányban hatott károsan. Egyrészt túlköltekezésre vezetett, főleg az építkezések terén, másrészt bizonyos antiszelekcziót eredményezett, mert a telepések megválasztásánál főleg a vagyoni szempont volt mérvadó, míg a személyes tulajdonságokkal keveset törődtek. Ilyenformán sok egyénileg gyenge elem jutott magas állami kölcsönrel telephelyhez, viszont a minőségileg legjobb telepes anyag: a népes parasztcsaládok szorgalmas, törekvő tag-

Å telephelyek ára és a társaságok követelÉsei a telepeseikkel szemben

Telepítő társaság	1928-ban:		
	Telephelyek nagysága morgen (4 morg. = 1 ha)	Telephelyek ára márka	Az első vételár-részlet plusz felszerelés értéke telephelyenként
Felsősziléziai	60—70	30—35,000	11,000
Alsósziléziai	58—62	50—63,000	18—20,000
Brandenburgi	60—80	35—62,000	12—17,000
Pomerániai	80	—	12,000
Mecklenburgi	60—80	30,000	12,500
Landbank	60—90	38,000	11—12,000
Grenzenmarksiedlung	60—80	—	11—12,000
Deutsche Ansiedlungsbank	60—80	—	11—13,000
Keletporoszországi	60	30,000	7—8,000

jai kiszorultak a telepítésből.¹⁾ A helyzet lassan változott még akkor is, amikor már nyilvánvaló volt, hogy a fokozódó mezőgazdasági válság és a megint romló pénzügyi viszonyok között mind kevesebben lesznek olyanok, akik az itt közölt táblázatból is kitűnő magas követeléseknek meg tudnak felelni.

A mezőgazdasági népesség másik nagy csoportja: a munkásosztály jelentőségében mindinkább kiemelkedő ember-rezervoárja a telepítésnek. A múltban kevésbé volt az; a munkások telephelyekhez juttatása egészen mellékes szerepet játszott. A telepítő társaságok a háború előtt külön kezelték és lehetőleg mellőzték, mint kevésbé jövedelmező és inkább veszélyes üzletágot, mely több helyen más szervezetek (Kreiskommunalverband-ok, Kleinsiedlungsgesellschaft-ok stb.) feladatkörébe tartozott és inkább kislakásépítésre szorítkozott. A porosz Telepítési Bizottság pedig éppen nem foglalkozott munkástelepítéssel s az egész kérdés csak annyiban érdekelte, hogy az egyes telepek ne szenvedjenek hiányt munkáskézben. Ezért munkásbérházakat épített, melyekhez Va—1 ha földet adott használatra. Bár a munkások közül többen idővel önálló telephelyet is szereztek, egészben véve a porosz állami telepítés nem volt szerencsés a munkásság szempontjából. A felosztott nagybirtokról sok ezer mezőgazdasági munkás volt kénytelen elvonulni s ezek nagy része a városokba költözött.

A porosz állami telepítés során összesen 2252 munkástelephely létesült (az összes állami telephelyek 10.6 %-a); ebből 1 ha vagy ennél kisebb volt 990, 1—2 ha pedig 1262. A munkás-

¹⁾ Prof. H. J. Seraphim: Agrarkrisis u. Siedlung in Mecklenburg u. Sommern. Berlin, 1933. és az *Enquete Ausschuss* i. j. 106. és 142. lap.

telepítés különösen a háború alatt folyt nagyobb lendülettel. A hatósági irányítás alatt működő magánvállalatok, továbbá a városok, járások 1919-ig 6760 munkástelephelyet alkottak (az összes telepes gazdaságok 28.4 %-át); még pedig 3848-at 1 ha-nál kisebb, 1624-et 1— 2½ ha terjedelemben. Az önálló telepes gazdaságot szerzett mezőgazdasági munkások száma oly csekély volt, hogy a statisztika ki sem mutatja.

A háború után az agrármunkások földhözjuttatását, — eltekintve a közhangulat követelésétől, — még fokozottabb mértékben szükségessé tették azok a körülmények, melyekről az önálló foglalkozású mezőgazdák, illetve azok családtagjainak telepítésével kapcsolatban szóltunk. De a nehézségek is fokozott mértékben jelentkeztek. Ezek egyrészt anyagi, illetve gazdasági, másrészt általános politikai természetűek voltak.

A mezőgazdasági munkás itt sem tartozott ahhoz a réteghez, mely a háború alatt tőkét gyűjthetett. Az infáció idején pedig korábbi megtakarításai is teljesen megsemmisültek. Már pedig a telepítő társaságok a munkásokkal sem voltak hajlandók kivéteelt tenni és bizonyos saját vagyont elengedhetetlennek tartottak. A többnyire nincstelen, bár majdnem egyértelműen jó telepesnek elismert elem így különösen Sziléziában és a nyugati tartományokban, még ha akart is, nagyon csekély mértékben tudott telephelyhez jutni. Még aránylag Pomerániában és Schleswig-Holsteinben találtak legtöbb engedékenységre a telepítő társaságoknál, amelyek *itt* teljesen vagyontalan munkásokat is mertek telepíteni és tapasztalataik szerint egészen kielégítő eredménnyel.

De a munkások maguk sem nagyon akartak ebben az időben telepesek lenni. Akikben megvolt a hajlandóság, azok többnyire önállóságra törekedtek, azaz olyan telephelyek után vágytak, melyek elegendő munkaalkalmat és teljes megélhetést Ígértek. Már pedig szűkös anyagi viszonyaik mellett az akkori telepítési gyakorlat ezt nem tette lehetővé és legfeljebb egy-két ha-os telephelyet szerezhettek, amely mellett természetesen még idegenben vállalt bérmunkára is rá voltak utalva.

Ezek a kilátások nem voltak nagyon csábítóak a mezőgazdasági munkásságra. Annál kevésbé, mert a háború utáni munkabérendszer és szociálpolitika az agrármunkás sorsában is javulást idézett elő. A kollektív munkaszerződések következtében mintegy 10 %-al megrövidült a munkaidő és 30 %-al emelkedett a munkabér, mely fix tarifán alapult, tekintet nélkül a keresletre vagy

kínálatra.¹⁾ Egy pomerániai munkáscsalád keresete pl. 15 mor-
gen (7 kat. hold.) föld brutto hozadék-értékének felelt meg,¹⁾
így érhető, ha a kisebb telephelyeknek nem volt különösebb vonzó-
ereje a mezőgazdasági munkásságra. A munkanélküliség esetére
szóló támogatást, melynek egész hálózata épült ki (Arbeits-
losen-, Krisen-, Wohlfahrtsunterstützung), nem vehette igénybe,
ha birtokos (telepes) volt, még ha csak pár ha földdel rendel-
kezett is. De igen erős mértékben tartózkodóvá tette a mező-
gazdasági munkásságot a telepítéssel szemben az egyoldalú vá-
rosi politika, mely mindent a városokba investált s a szociális
gondoskodás terén is a városi lakosságnak kedvezett, nagyon ész-
revehető különös[^]ei léve ezzel a város és falu, az ipar és öster-
melés között. A vonzóerő, amit ily módon a városok gyakoroltak
az agrárnépességre, sok mezőgazdasági munkást visszatartott
attól, hogy lekösse magát egy telephely szerzésével, még ha
erre módja lett volna is, az agrárfoglalkozás mellett.

Ugyanilyen irányban hatottak a mezőgazdasági munkásság
szervezetei is (Deutscher Landarbeiterverband, Reichslandarbeiter-
bund, Zentralverband der Landarbeiter). Ezek részben szociál-
demokrata és kommunista vezetés alatt erősen érdekelve voltak
a pártpolitikában és a telepítést is általában ebből a szempontból
ítélték meg. Magatartásuk hűvös, de néha támadó volt a telepí-
téssel szemben. Munkásérdekre hivatkozva aggodalommal nézték
a nagybirtok területének csökkenését és többször állást foglaltak
a nagyüzemek felosztása ellen. Kritikájuk ugyan nem volt minden
alap nélkül való, mert, — mint fentebb kifejtettük, — a telepí-
tési gyakorlat közel egy évtizedig nem nagyon kedvezett a mun-
kástelepítésnek, sőt a nagyüzemek felosztása következtében ke-
resetüket veszített munkásokról is kevés gondoskodás történt,
úgy, hogy ezek egy része tényleg munkanélküli maradt vagy a
városokba költözött. A munkáspártok befolyása alatt álló szer-
vezetek opposíciójának igazi oka mégis kevésbé ez volt, mint
inkább attól tartottak, hogy a telepítés folytán elveszítik tag-
jaikat, mert a bérmunkásból lett telepes természetesen megszűnt
proletár lenni. Kitűnik ez abból, hogy amíg — k. b. a háború
utáni 10 esztendőben — a telepítési politikával szemben tényleg
lehetett jogos kifogásokat támasztani, amiért nem fordított elég

¹⁾ *Enquete Ausschuss* id. j. 109. lap.

²⁾ L. a szerző tanulmányát »A nagybirtok sorsa Németországban«
Magyar Szemle 1935. évi májusi számában.

gondot a munkások földhözjuttatására, a munkásszervezetek csak tartózkodó magatartást tanúsítottak, de éles támadásba ritkán mentek át. Annál inkább a harmincas években, amikor pedig, — a fenti statisztikából is kitűnően, — a munkások telepítése nagy arányokat öltött és racionálisabban is folyt, mint azelőtt. Ez természetes, hiszen a proletariátus tömegeinek csökkenésével kellett számolni. Még 1933 .februárjában is, amikor már évenként az összes telepesek több, mint fele a munkásságból került ki, a Reichsländarbeiterbund elkeseredett kiáltványban óvta a munkásságot, nehogy beugorjon a »telepítési ígéreteknek«. Egyben rezignáltán állapította meg, hogy a munkások különbözően nézik a »veszedelmet«, amit rájuk nézve a telepítés jelent.

Amíg az ipari konjunktúra tartott és a telepítés irányában, — főleg finanszírozásában, — változás nem történt, a mezőgazdasági munkások telepítése a fenti' okoknál fogva nagyon szűk keretek között mozgott. 1923-ban a telepeseknek csak 7 %-a, 1924-ben 11.5%-a, 1925-ben 7.4%-a került ki közülük. Viszont ezekben az években a telephelyek 42.1, 48.4, illetve 55.4 %-a 2 ha-nál kisebb volt. Nem valószínű tehát, fongy a telepítésben résztvevő mezőgazdasági munkásoknak ebből a viszonylag is csekély számából sokan bejuthattak volna az önálló telepesek sorába.

Lényegesen megváltozott a helyzet 1926-tól kezdve. Az ipar ugyan egy ideig még emelkedő konjunktúrát élvezett, de nem olyan mértékben, hogy a városokba özönlő tömegeket abszorbeálni tudta volna. Az ipari munkanélküliek száma tehát növekedett. Egyidejűleg kedvezően alakultak a mezőgazdasági terményárak, olcsóbb lett a pénz és könnyebben lehetett kölcsönt szerezni. Mindez a telepítés ügyére is előnyös hatást gyakorolt, amint ezt fentebb már kifejtettük. A munkások érdeklődése fokozott mértékben irányult a telepítés felé, különösen azóta, hogy a porosz állam és a birodalom is, — éppen az anyagiakban szűkölködő elemek telepítésének megkönnyítése érdekében, — be rendezési hitelt folyósított igen kedvező feltételek mellett. A telepítő társaságoknak viszont kötelességévé tétetett, hogy saját anyagi eszközeik felhasználásával is minél több arra érdemes munkáscsaládot juttassanak telephelyhez. Ezek a körülmények és intézkedések, valamint később az új telepítési irány (Aufstiegsiedlung, Gruppensiedlung) a munkástelepítés ügyét rendkívül fellendítették. Már 1926-ban 17.8 %-ra rúgott az agrár-munkások számaránya a telepesek között, 1927-ben pedig 28.1 %-

ra. Az ipari krízis, a nagyüzemek fokozódó válsága a mezőgazdaságban eddig nem tapasztalt munkanélküliséget idézett fel, melyből a telepítés szinte az egyedüli kivezető útnak kínálkozott. 1929-ben már az összes telepesek 46 %-a munkások (illetve igen csekély részben a mezőgazdasági alkalmazottak) sorából került ki, 1930-ban 48.2, 1931-ben 46.9, 1932-ben 54, 1933-ban pedig 55.3 %-a.

A mezőgazdasági munkások térfoglalásának ez az erőteljes megnövekedése távolról sem azt jelentette, hogy a telepítésben megint a törpe telephelyek száma szaporodott. Sőt éppen ellenkezőleg. A berendezési hitel lehetővé tette, hogy a mezőgazdasági munkások nagyobb telephelyeket szerezhessenek. Az u. n. munkástelephelyek is 1—2 ha-ról 3—4 hektárra nőttek. A 2 ha-nál kisebb telephelyek száma pedig 1928-tól évről-évre csökkent: 1929-ben 28.7, 1930-ban 22.1, 1931-ben 13.2, 1932-ben 5.8, 1933-ban 5.3 %-ra. Ha ezt összehasonlítjuk a munkás telepesek emelkedő számarányával, kitűnik, hogy a munkások többségének a nagyobb telephelyek szerzői között kellett szerepelni. Így is volt. Főleg az 5—10 ha-os telepes gazdaságok nagy része került a munkásság köréből származó telepesek kezére.¹⁾ A nemzeti szocializmus telepítési politikája pedig, mely megfelelő személyi tulajdonságok birtokában anyagi követelményekkei alig lép fel, tehát egészen nincstelenek telepítését is lehetővé teszi, még szabadabb utat nyitott a jóra való munkáscsaládok felemelkedése előtt.

A Deutsches Forschungsinstitut für Agrar- und Siedlungswesen rostocki osztálya adatgyűjtést végzett annak megállapítására, hogy a telepítés milyen mértékben segíti elő a mezőgazdasági munkások szociális felemelkedését.²⁾ Az adatgyűjtés, mely Pomerániára és Mecklenburgra terjedt ki, megfelel az átlagviszonyoknak, ezért különösen érdekesek azok az eredményei, melyek azt mutatják, hogy a munkástelepesek honnan jöttek és milyen körülmények közé kerültek a telepítés folytán. 382 két-ha-os; és ennél kisebb u. n. munkástelephely szerzőinek 70.16 %-a a mezőgazdaságból származott. Ennek a csoportnak 88.43 %-a vagyontalan munkás volt, 5.75%-a második és harmadik paraszfiú, a többi kisebb birtokkal rendelkező földműves, illetve gazdasági alkalmazott.

¹⁾ A keletporoszországi telepítő társaság jelentése szerint a munkások mindinkább önálló telephelyeket akarnak. Pl. az 1932-ben telepített mezőgazdasági munkásoknak csak 7%-a szerzett 2—5 ha-os telephelyet, míg 38%-a 5—10, 55%-a pedig a 10—20 ha-os telephelyek szerzői között szerepelt.

²⁾ Dr. H. Weigmann: Siedlung und sozialer Aufstieg der Landarbeiter. Berlin, 1934. 75, 76, 115, 116. lap.

Ezen kívül a vizsgálat 131 olyan paraszttelphelyre is kiterjedt, amelyek birtokosai azelőtt mezőgazdasági munkások voltak. Ezek közül

1. birtokkal rendelkezett	51.9 %,
2. jobb mezőg. munkás volt (kertész) saját tulajdon nélkül	18.3 %,
3. tanulatlan mezőg. munkás saját tulajdon nélkül	29.8 %,
	<hr/> 100 %.

	Az 1. pont alatti csoportból	2. pont	3. pont
2—5 ha-os telephelyet szerzett	7.3 %	4.2 %	2.6 %
5—10 ha-os telephelyet szerzett	78.0 "	58.3 "	53.8 "
10—20 ha-os telephelyet szerzett	14.7 "	33.3 "	41.0 "
20 ha-nál nagyobb telephelyet szerzett	—	4.2 "	2.6 "
	<hr/> 100 %	<hr/> 100 %	<hr/> 100 %

Vagyis a telepesekké lett munkások 27 %-a minden közbeneső fokozat nélkül egyszerre az önálló parasztgazdák sorába emelkedett. Különösen 1929-óta szaporodott lényegesen az ilyen telepések száma.

Érdekesek ugyanennek a vizsgálatnak azok az adatai is, melyek a munkások telepítésbe vitt tőkéinek eredetét mutatják.¹⁾

A munkások által szerzett telephelyek	munkástelephelyek száma	%	paraszttelphelyek száma	%
meztakarításokból	36	59.0	25	45.5
örökségből	2	3.2	—	—
kölcsönből	—	—	7	12.8
az előző gazdaság eladásából	—	—	6	10.9
meztakarítás + kölcsönből	11	18.0	7	12.8
meztakarítás + örökségből	1	1.5	4	7.3
meztakarítás + házasságból	3	5.2	2	3.6
meztak. + öröks. + házasságból	1	1.5	—	—
házasságból	5	8.1	—	—

Ezen kívül néhány esetben még menekültek és hadirokkantak járadékának tőkésítése folytán keletkezett összegek is szerepeltek a telephelyet szerző munkások tőkéi között. A legjelentősebb forrást a meztakarítások jelentik, illetve jelentették a háború előtt, amikor a munkástelepések 55%-ának és a munkásokból lett önálló telepések 64%-ának készpénz-vagyona meztakarításból eredt, míg a háború utáni időkben erre csak 39, illetve 20% esik.

Az 1926—28. évi telepítésekre vonatkozó hivatalos felvétel szerint²⁾ 9438 telephely tulajdonosa közül 1820 — 19.3% — a mezőgazdasági munkásság köréből származott; mégpedig:

0.5 ha-nál kisebb	0.5—1 ha	1-2 ha	2-5 ha	5-10 ha	10-20 ha	20 ha-nál nagyobb
22.3%	16.4%	17.8%	20.8%	8.6%	11.8%	2.3%

¹⁾ Ezek az adatok nem a munkások összes vagyonára vonatkoznak, hanem csupán a telepítő társaságok által megkövetelt első vételár részlet eredetét mutatják ki.

²⁾ *Albrecht*: Sesshaftmachung von Landarbeiter. Die Deutsche Ländliche Siedlung, Berlin, 1931. 117. lap.

Tehát még azokban az években is, amikor igen magas anyagi igényekkel léptek fel a telepésekkel szemben, aránylag nagy számban (22.7%) szerepeltek munkások a gazdálkodó telephelyek vásárlói között.

A német telepítési rendszerben — egészen az utóbbi időig — rendkívüli nehézségeket okozott a nagyüzemek felosztása következtében munkahelyeikről kiszorított munkások elhelyezésének kérdése. Sok támadás érte ezen a ponton a telepítő vállalatokat, — nem egészen alaptalanul, noha objektíven még kell állapítani, hogy kevésbé a társaságokban volt a hiba, mint magában a rendszerben, mely az üzleti elvek érvényesülésének gyakran nagyobb teret engedett, mint a magasabb szociális, népesedési stb. szempontoknak. Így sokszor a telepítés mérlege csak gazdaságilag zárult nyereséggel, míg más téren, — a munkahelyeiktől megfosztott családok városbátköltözésével, a munkanélküliek számának szaporításával, — éppen ellenkező eredményre vezetett, mint amit elérni akart.¹⁾

A törvényhozás ezt előre látta, ezért már az 1919. dec. 15-iki porosz telepítés-végrehajtási törvény elrendelte, hogy ha a telepítés folytán felosztott birtokok munkásai és alkalmazottai átmenetileg vagy tartósan munkanélkül maradnának, a telepítő társaságok kötelesek őket telephelyhez juttatni vagy megfelelő

¹⁾ A birodalom munkaügyi miniszterének 1922. dec. 19-iki rendelete a telepítés folytán lakás és kereset nélkül maradt mezőgazdasági munkások részére kislakásépítésről és némi föld (bérlet) juttatásáról intézkedik az ú. n. produktív keresetnélküli-gondozás alapjának terhére nyújtandó kamatmentes, de évi 31.2%-al törlesztendő kölcsönnel. Az inflációs években, sőt azután is egy ideig, az 1 ha-nál kisebb telephelyek nagy része e rendelet alapján létesült.

A mezőgazdasági telepítés körén kívül számos kormányakció történt a mezőgazdasági munkások saját otthonhoz és némi földterülethez juttatása érdekében. Ezek egy része az uradalmi cseléd- és zsellérlakások átépítésére és számának szaporítására irányult abban a feltevésben, hogy ily módon sikerülni fog a mezőgazdaságban visszatartani a városokba törekvő munkásságot és ki lehet szorítani az idegen vándormunkásokat. A várt eredmény azonban nem mutatkozott, mert a munkásoknak nem kellett a kislakások, melyekhez csupán pár száz négyszögöl földet kaptak. Később, amint a föld-dotáció egy-két ha-ra emelkedett, a munkások érdeklődése is fokozódott, úgy, hogy 1921—31-ig kereken 35.000 kislakás épült 225 millió márka kölcsön felhasználásával. — A porosz állam saját uradalmaiban kísérletet tett munkás családházak építésével, mintegy példaadásul a nagybirtokosoknak; 1/4—1 ha földet is adott hozzá. A tapasztalás azt mutatta, hogy még azok a munkások is, akik nemzedékeken keresztül szolgáltak ugyanabban a gazdaságban, vonakodtak saját házat szerezni, mert attól mozgási szabadságukat féltették.

munkához segíteni, avagy fél évig olyan támogatásban részesíteni, mely nem lehet kevesebb az elvesztett kereset $\frac{3}{4}$ részénél; elköltözés esetén pedig tartoznak a munkások és alkalmazottak költözködési költségét is viselni. Ez a gondoskodás nagyon liberális és sok lehetőséget hagy nyitva, olyanokat is, amelyek alig egyeztethetők össze a telepítés céljával. Azzal nem törődik, hogy a kiszorított munkások hol helyezkednek el, kapnak-e munkát más mezőgazdasági üzemekben vagy a városokba költöznek, s hogy mi lesz velük, ha, a félévi segínyt felélték. Egyébként erre a segílyre ritkán került sor.¹⁾ A telepítő társaságok, melyek üzleti gesztiójának ez a szabályozás egészen megfelelt, majdnem egybehangozón azt állítják, hogy a telepítés következtében szabaddá vált munkások és alkalmazottak rendszerint könnyűszerrel találtak elhelyezkedést más birtokon vagy egyebütt, a kiöregedettek és rokkantak pedig a volt cselédlakásokban vagy községi otthonokban kaptak szállást és ellátásukról is — kisebb földterületek átengedésével, illetve a szociális biztosítás keretén belül — gondoskodás történt.

A társaságok optimizmusának egyes, egészen megbízhatóaknak mondható adatok ellentmondanak, sőt a telepítő vállalatok jelentései sem indokolják ezt az optimizmust, különösen nem, ha a telepítés szociális és népesedési feladatait tekintjük. A számok, melyek a kiszorított munkások »elhelyezkedéséről« szólnak, nem mindig megnyugtatók a szociálpolitikus számára.

A pomerániai Gazdaszövetség (Landbund) 23, telepítésre felhasznált nagyüzem munkásainak sorsát vizsgálta meg 1924—25-ben. Összesen 29 volt munkáscsalád kapott telephelyet, 80 család mint konvenció és 45 család mint szabad munkás a maradék birtokokon talált foglalkozást, 128 család más nagyobb birtokokon kapott munkát, míg 42 család (13%) egyáltalán nem tudott elhelyezkedni.²⁾

Mecklenburg-Schwerinben 17 betelepített birtok 371 konvenció munkása közül a maradékirtokon helyezkedett el 43, telephelyet szerzett (1 ha körüli területtel) 117, a szegénygondozás terhére a községben maradt 43, más mezőgazdasági munkahelyre költözött 124 és a városba ment 43.³⁾

¹⁾ Pl. a brandenburgi telepítő társaság az infláció utáni időkben költözködési költségekre és az elvesztett kereset fejében kárpótlásul évenként átlag 1.000—1.5000 márkát fizetett ki.

²⁾ *Enquete Ausschuss* id. j. 111. lap.

³⁾ Dr. G. *Uthof*: Der Einfluss der Siedlungen auf die Arbeitsmarktlage im Lande Mecklenburg-Schwerin. Archiv f. I. Kolonisation 1933. évf.

A Keletporoszországi Telepítő Társaság kimutatása szerint az általa telepítésre felhasznált birtokok munkásai közül

	1930-ban o/o	1931-ben o/o	1932-ben o/o	1933-ban o/o
telephelyet szerzett	14.5	11.9	23.3	25.2
telepes gazdaságokban munkás (családtag)	6.5	6.5	13.7	8.5
maradékbirtokon munkás (konvenció)	3.9	3.3	0.7	6.5
szabad munkás	7.7	6.3	5.8	5.3
öregségi járadékra szorult a községi otthonban	6.7	7.3	9.6	4.1
helyben maradt összesen	39.3	35.3	51.0	49.6
más vidékre ment mezőg. munkásnak	51.7	54.8	33.7	33.3
más foglalkozásra tért át	1.0	2.9	3.0	1.2
városba költözött	4.2	2.5	0.7	5.3
munkanélkül maradt	2.2	3.1	7.3	5.3
egyéb	1.6	1.4	2.2	5.3

Míndezek a különböző forrásból származó adatok kétségtelesen azt mutatják, hogy egyes helyeken a telepítésnek határozottan kedvezőtlen kihatásai is voltak az uradalmi munkások letelepítésének elhanyagolása miatt. Már maga az a tény, hogy 1919—31 között a telepítés következtében a munkások 41 %-a kiszorult régi munkahelyéről és más vidékre volt kénytelen elvándorolni, nem tekinthető kedvező jelenségnek.¹⁾ A városbaköltözés, de különösen a munkanélküliség adatai, melyekben természetesen más tényezőknek még sokkal jelentékenyebb szerepe volt, egyenesen ellentmondanak a telepítési politika intencióinak, volt, egyenesen ellentmondanak a telepítési politika intencióinak.²⁾ eszközzel a munkások telepítésének előmozdítására törekedett. Itt csak utalunk a berendezési kölcsönök nyújtására vonatkozó — más helyen tárgyalt — rendeletekre. Ezekon kívül az 1928. jun. 30-án és 1930. dec 2-án kelt porosz rendeletek a telepítő vállalatok »becsületbeli kötelességévé« teszik a felosztott birtokok munkásainak telephelyhez juttatását. Az 1931. márc. 31-iki törvény, az 1931. nov. 10-én kelt szabályzat (Reichsrichtlinien für die landwirtschaftliche Siedlung) és a birodalmi élelmezési miniszter 1932. jul. 18-iki rendelete egyaránt sürgeti és megkönynyíteni igyekszik a birtokfeldarabolás, szanálás és racionalizálás folytán keresetüket veszített munkások letelepítését, »ha kívánják és arra alkalmasak«. Nem szükséges, hogy teljesen önálló

¹⁾ Dr. Gerbert: Zur Lage der Landarbeitersiedlung, A. f. i. K. 1933.

²⁾ Az őstermelő foglalkozású munkások közül munkanélküli volt

	csúcspont	mélypont
1926-ban	54.733	26.588
1930-ban	183.409	55.128
1931-ben	257.083	100.656
1932-ben	313.999	172.977

családi gazdaságot kapjanak, de viszont figyelemmel kell lenni a család munkaerejére és megélhetési viszonyaira (van-e munkaalkalom a közelben). A telepítés finanszírozási tervébe pedig ha-ként 30 márkát kell felvenni a kerestetüktől megfosztott munkások kártalanítására. Ezt az összeget azonban azok, akik telephelyet akarnak, nem kapják kézhez, hanem ez, mint első vételár-részlet, letelepítésük alapjául szolgál. Ha tehát egy 500 lía-os birtok kerül felosztásra és azon 20 munkáscsalád él, mindegyik 800 márka jóváírásban részesül, ami — megfelelő beszerzési kölcsönrel — már elegendő egy 8—10 ha-os telephely szerzésére.

Ez a rendelkezés csak rövid ideig volt érvényben. A nemzeti szocialista kormány élelmezési miniszterének 1933. nov. 10-iki rendelete, — mely azóta nem változott, — úgy intézkedik, hogy a finanszírozási tervben nem szükséges a munkások telepítésére semmiféle összeget beállítani. Ehelyett a miniszter felhatalmazására a Telepítési Bank abban az esetben, ha a szokásos telepítési és berendezési hitel igénybevételével a munkások letelepítése elviselhető feltételek mellett nem volna lehetséges, kamatmentes kölcsönt folyósíthat az elsövetelárrészlet hiányának pótlására és a gazdasági leltár beszerzésére. Ez a kölcsön a telephely átvételétől számított 10-ik évtől kezdve olyan részletekben törlesztetik, mely megfelel az üzem teljesítőképességének. Egyéb-ként elvileg ez a rendelet is ragaszkodik némi saját vagyonhoz, bár döntőnek nem ezt, hanem az egyéni tisztességet, szorgalmat és a család gyermekáldását tekinti.

Ezek az intézkedések nem maradtak eredmény nélkül. A hivatalos statisztika szerint, mely első ízben 1933-ra mutatta ki a munkástelepítés adatait, a 4914 új telepes közül 1293, vagyis az összes telepesek 26.3 %-a a felosztott birtokokon foglalkoztatott munkások és alkalmazottak sorából került ki.¹⁾ Az újabb német telepítési irány még fokozottabb mértékben küzd a korábbi telepítések során észlelt kedvezőtlen jelenségek ellen. De ügyel arra is, hogy tiszta munkástelepek és munkás telepes falvak ne létesüljenek, mint ez korábban történt, hanem munkástelephelyek csak ott és olyan mértékben kerüljenek kiosztásra, ahol és amilyen mértékben más munkaalkalom, illetve később a telephelyek megnagyobbítására alkalmas földterület is rendelkezésre áll.

¹⁾ Hogy hány százaléka ez a betelepített birtokok munkáslétszámának, arról nincs statisztika.

A mezőgazdasági népességnek eme két főcsoportján kívül más foglalkozási, illetve termelési ágak is szolgáltattak telepeseket még pedig, mint a fenti kimutatásból is látszik, időnként igen jelentékeny — 15—48 % — arányban. Ezek között főleg a *falusi kisipar* és *kereskedelem* tagjai szerepelnek nagy számmal, mint a kisebb telephelyek szerzői. A nem mezőgazdasági foglalkozású telepesek javarésze ebből a rétegből származik. Ha nem is tartoznak szorosan véve a mezőgazdasághoz, kapcsolatuk hozzá annyira közeli és az átmenet gyakran annyira elmosódik, hogy szociális szempontból majdnem azonos elbírálás alá esnek a paraszttal és a mezőgazdasági munkással. Közülük később számosan kisgazdaságaik kiegészítése folytán egészen a mezőgazdasági foglalkozásra tértek át és éppen olyan jó, sőt gyakran még jobb telepesek lettek, mint a tényleges földművesek.

Kézműveseknek a telepítési mozgalomba való fokozott bekapcsolódására ma a kormány nagy figyelmet fordít. Az a cél, hogy a telepes házak és gazdasági épületek munkáit kisiparosok végezzék, még pedig olyanok, akik a régi paraszti hagyományokat őrzik és így alkalmasak arra, hogy stílusos és nem sablon-szerű vagy agyonmodernizált épületeket emeljenek.

Egészen külön lapra tartozik az ipari és általában a *városi munkásság* telepítésének kérdése

Pro és kontra sokat vitatott probléma ez, melyet az ipar válsága vagy még inkább az a meggyőződés vetett fel, hogy a német ipar túlméretezett és nem hogy tovább fejleszthető lenne, de keresni kell az utat legalább is egy részének fokozatos lebontására. Már évekkal ezelőtt megérlelődött itt az a belátás, hogy az ipar dekonjunkturája nem átmeneti jellegű és a világ gazdasági fejlődésének horoszkópján semmi jel sem mutat olyan fellendülésre, mely megint lehetővé tenné, hogy a hatalmas exportra alapított német ipar teljes kapacitással dolgozhasson. Már pedig enélkül stabilizálnának a munkanélküliség, nyomában a szociális és morális bajok tömkelegével és a szociális terhek növekedésével, melyek már úgyszólván elviselhetetlen súllyal neheztedek az államra és a gazdasági életre.

A társadalom maga is érezte, hogy sorsfordulat előtt áll és az évtizedek óta megszokott útról le kell térni. A városbaözlés megszűnt, sőt ez az irány egészen ellenkező fordulatot vett. A városi tömegekben megrendült a hit sorsuk jövőjét illetőleg, melyet a városokban többé nem láttak biztosítottnak. Kezdték feleleveníteni vidéki kapcsolataikat s mind többen tértek vissza korábban elhagyott foglalkozásaikhoz. Ez a jelenség tehát egészen más természetű, mint volt a háború végén és még egy ideig az élelmiszerínség éveiben fellépett nosztalgia a falusi élet után,

mely ugyancsak jelentékeny tömegeket mozgatott meg és vont el a városoktól. A kormánynak most csak meg kellett ragadni a kedvező pszichológiai pillanatot, hogy a német gazdasági és társadalmi fejlődésnek új irányt szabjon. A probléma azonban olyan óriási és annyira ismeretlen volt, hogy gyakorlatilag csak félénk kísérletek történtek. Annál nagyobb lendülettel indult meg a vita, mely főleg akörül folyt, hogyan lehetne a városi tömegeket visszavinni a mezőgazdasági foglalkozáshoz.

Legtöbb híve a telepítésnek volt, de legtöbb ellenzője is; még pedig a komoly szakemberek köréből, ahol az a felfogás uralkodott, hogy telepés csak az lehet, aki legalább is az ifjúságát a mezőgazdaságban töltötte. Különösen a telepítő társaságok foglaltak erélyesen állást a városiak telepítésének gondolatával szemben és pedig teljes joggal, mert tényleg nem lehet máról holnapra, esetleg egy gazdasági kurzus elvégzésével, — mint ahogy többen javasolták, — urbanizált elemekéi telepessé kikepezni. »Az a gondolatot, hogy munkanélkülieket vagy más városi elemeket a mezőgazdaságba átültessünk, — írja a Keletporoszországi Telepítő Társaság húsz éves működéséről szóló jelentésében, — nem lehet eléggé visszautasítani«.

A kérdés azonban a 30-as évektől kezdve napirendem maradt. Sőt szerencsés körülmények között kísérletek is történtek, melyek kedvező eredménnyel jártak.

Így a »Heimstätte Grenzmark« nevű vállalat a lengyel határ mellett 500 ha-os birtokot vásárolt és osztott fel, melyből 24, — a birtokon alkalmazott, — mezőgazdasági munkás és 40 berlini munkanélküli család kapott egyenként 8 ha-os telephelyet. A régi gazdasági épületek teljes mértékben felhasználtattak s ezek átalakításában, illetve a szükséges új építkezésekben a telepészek maguk is közreműködtek. Az épületköltség telephelyenként 3.500 márkára rúgott; a föld, épületek, valamint az élő és holt felszerelés értéke ha-ként 800 márkát tett ki, azaz egy telephely mindenestől 6.400 márkába került. — Másutt pedig $i/2$ ha-os telephelyeket kaptak ugyancsak munkanélküliek 3.500 márkáért, évi 5% mellett és egyenként $1\frac{1}{2}$ ha bérföldet ha-ként 60 márka haszonbérért.

A kérdést a kísérletezés állapotából a nemzeti szocializmus emelte ki és állította be szerves társadalmi és gazdasági programjába. Az új irány lemondott arról, hogy elvárosiasodott elemekből egyszerre telepéseket csináljon. Abból indul ki, hogy az ipari lakosság is sokféle rétegből tevődik össze, melyek kapcsolata a faluhoz és a mezőgazdasághoz hol közelebbi, hol távolabbi s így az ipari, illetőleg városi elem sem vonható egy megítélés alá. A kisvárosban vagy falun élő ipari munkás, aki innen jár a közeli bányába, mint az Középnémetország barnaszén-vidékein vagy a strassfurti kálibányák környékén igen elterjedt és kis családi házzal, kerttel, sőt talán némi gazdasággal is rendelkezik, még egészen közel áll a mezőgazdasághoz, nem is szólva arról

a gyári-munkás fiatalemberről, aki gazdálkodással foglalkozó családjában él, mint ez pl. a Rajna tartományban, Westfáliában igen gyakori. Aki csak néhány éve él városban és nemcsak egész rokonsága, hanem talán még egy kis ingatlana is van falun, szintén nem tekinthető urbanizált elemnek. Ezek visszavezetése a mezőgazdasághoz éppen nem látszik reménytelen kísérletnek, sőt olyan esetben is, ahol ezek a gyökerek már hiányoznak, de a régi életmód emléke még él (nem született városiaknál) az u. n. Kleinsiedlung különböző formáin keresztül nyitva áll a visszatérés útja. Az 1/10—1/4 morgenes földdel rendelkező Kleingärtner (1 morgen=2500 m²), az 1/4—1 morgenes Nutzgartensiedler, a 4, 6, 12 morgenen mezőgazdaságot űző ipari munkás vagy az ugyanebbe a csoportba tartozó 1—4 morgenes városszéli telepes, aki azért kapja telephelyét, hogy annak ellenében munkanélküli társai javára lemondjon ipari munkájának egy részéről (Kurzarbeiter), a 12—16 morgenes mezőgazdasággal is joglalkozó kertész, a 16—20 morgenen gazdálkodó, időszakosan (cukor, szesz stb.) gyárban dolgozó paraszt bőséges átmenetet nyújt a teljes mezőgazdasági foglalkozáshoz.

Ezek a közbeneső feladatok, habár szorosan kapcsolódnak az agrár-programhoz, nem tartoznak a mezőgazdasági telepítés körébe. Még szervezhető sem, mert a birodalmi munkaügyi minisztérium, illetve az alá rendelt szervek foglalkoznak vele. A városszéli telepítés (vorstädtliche Kleinsiedlung vagy Stadtrandsiedlung) fogalma újabban kibővült és részben más értelmezést nyert. A (nemzeti szocializmus a népesség egyenletesebb elosztására törekszik, ami egyet jelent a nagyvárosok depopulációjával. Ez kapcsolatos az ú. n. Industrieumsiedlung kérdésével, mely viszont az ipar egyenletesebb elosztását jelentené. Szó sem lehet tehát arról, hogy, mint a múltban történt, közvetlenül a nagyvárosokhoz csatlakozóan új külvárosok jöjjenek létre. A városszéli telepítés elsősorban a kisvárosokba tevődött át, míg nagyvárosoknak ugyan a közelében, de már egészen mezőgazdasági környezetben épülnek az új »kistelepés« falvak, melyeknek teljesen falusi karakterük van. Pompás látványt nyújtanak pl. Lübeck és Lipcse szomszédságában a szép, masszív, stílusos házakból álló új telepes falvak vagy a kisvárosokból kivezető országutak mentén kétoldalt épített egyforma kiskertes családi házak hosszú sorai, mindmennyi erős vára a német népi erőnek és dokumentuma az alkotás lázában égő szociális politikának. Erre a célra ma már ugyanakkora összegek szolgálnak, mint a mezőgazdasági telepítésre. A jövő költségvetési évben pl. 75 millió van előirányozva kistelepés házak építésére, ugyanannyi mezőgazdasági telepítésre. Ezekből az összegekből, melyekhez még más források (biztosító intézetek díjtartalékai stb.) is járulnak, évente 30—50.000 új kistelepés ház épül fel és viszi előbbre ennek a valóban nagyszabású országátépítésnek az ügyét.

Legnehezebb lesz minden bizonnyal az elvárosiasodott elemek reagrarizálása. A múltban inkább csak vitatkoztak róla, a nemzeti szocializmus azonban már gyakorlati téren foglalkozik vele a propaganda minden lehető eszközének felhasználásával. A különböző egymásba kapcsolódó intézmények egész sora veszi munkába azt a városi lakost, aki elszánta magát arra, hogy visszatérjen nagy- vagy dédszülei elhagyott foglalkozásához: az eke szarvához.

Már serdülő korban elkezdődik a munka az új élet felé vezető úton. Azok az iskolákat végzett városi fiatalok, akiknek képzeletét megragadta a propaganda és akikben felébredt — talán egyelőre csak a kíváncsiság a falusi élet iránt, az u. n. *Landjahrba* kerülnek. Ez az intézmény két éve áll fenn és arra szolgál, hogy a 16 évnél fiatalabb, önként jelentkező fiúkat és leányokat megfelelő csoportba összeállítva, 8 hónapi tartózkodásra mezőgazdasági környezetben helyezze el. A cserkészekhez hasonlóan táborokban élnek, egy-egy falu határát szállják meg, sőt ahol lehetséges, parasztcsaládokhoz szállásoltatnak be, hogy közvetlen közelről megismerkedhessenek a földművelő család életével. A napnak egy részét maguk is a mezőn, a szántóföldön vagy a falusi iparosok műhelyeiben segédkezve töltik; a leányok az udvarban, istállóban, kertben foglalatoskodnak vagy a gyerekek gondozását és felügyeletét látják el, amíg a parasztasszony a határban dolgozik. A munka egyelőre nem sok és nem megerőltető, csupán arra szolgál, hogy a fiatalok betekintést nyerjenek a paraszt és falusi iparos foglalkozásába, egyébként idejük egy részét torna, szórakoztató gyakorlatok töltik ki és emellett állampolgári nevelésben is részesülnek. Kirándulások, vidám esték, melyek rendezésében a Hitler-ifjúság mindenütt segítségükre van, teszik változatossá napjaikat. Eddig csak parasztgazdaságokban dolgoztak, míg ebben az évben 5—25-ös csoportokban nagybirtokon is elhelyezést nyertek.

A pompás organizáció és a kedvező pszichikai adottságok mellett semmi kétség, hogy a fiatalok közül többen hajlandók lesznek a városi életet felcserélni a paraszt foglalkozásával. Akik a *Landjahr* folyamán készségükkel is kitűntek és bizonyos gyakorlatot szereztek, tovább jutnak és beállnak kisegítőnek (*Landhelfer*). Ez már komolyabb dolog, mert a mindennapi munkában rendszeresen részt kell venni, ha nem is száz százalékig azzal az energiával, mint egy mezőgazdasági munkásnak. Kisegítő csak olyan parasztgazdaságokban működhet, ahol a környezet

és gazdálkodás egyaránt példaadásra alkalmas. Munkájáért teljes ellátást és némi díjazást kap, viszont a munkaadó, hogy ránézve a kisegítő alkalmazása mindenképpen előnyös legyen, bizonyos, havonként 18—20 márka költségmegtérítésben részesül. Ez az intézmény (Landhilfe) azonban nemcsak a Landjahr résztvevői közül kapja az utánpótlást, hanem közvetlenül az ipari munkások soraiból is.¹⁾ A kisegítés egy évig tart. Aki beválik és továbbra is kitart új foglalkozása mellett, rendes mezőgazdasági munkássá lesz s mint ilyennek még esetleg évekig kell dolgozni, amíg alkalomadtán telepes gazdasághoz juthat. Erre már van számos példa a keleti tartományokban, ahol az idén a korábbi kisegítők is telephelyeket kaphattak. Ez év júniusában 128.674 kisegítő működött a mezőgazdaságban.

Az egyik legfontosabb intézménynek tartják itt a leendő telepes anyag nevelése szempontjából az *önkéntes munkaszolgálatot* (Arbeitsdienst). A munkaszolgálat ideje alatt ugyan alig lehet szó mezőgazdasági praxisról, hiszen a tagok túlnyomólag talaj javítási munkákat vég eznek, de a hangsúly itt nem is ezen, hanem a nevelésen van. Testileg-lelkileg egészséges, megbízható, becsületes és a nemzeti szocializmus szellemében nevelt fiatal emberek rezervoárja ez az intézmény, már pedig az új német irány ilyenekkel akarja telíteni a parasztságot is. Ezért az új telepes anyag kiválasztására, mely ezidőszert mindennél előbbrevaló, a munkaszolgálat igen alkalmasnak látszik. Aki itt kitűnik és kedve van a mezőgazdasági foglalkozáshoz, külön kiképző táborokba (Schulungslager) kerül, ilyen már több van a birodalomban, kisebb gyümölcs és kertgazdasági, állattenyésztő vagy szántóföldi üzemekkel kapcsolatban, melyek speciális szakképzésben részesítik a paraszt-aspiránsokat. Persze nem kapnak mindjárt ezután telephelyet, hanem még egy ideig mint kisegítők (Landhelfer) és mezőgazdasági munkások működnek s csak ha a szükséges mezőgazdasági ismereteket és gyakorlatot is elsajátították, lehet szó arról, hogy telepes gazdaságot szerezhessenek.²⁾

¹⁾ L. bővebben a szerző cikkét: »A föld és munka reformja a Harmadik Birodalomban« »Válasz« 1935. szeptemberi szám.

²⁾ A Reichsnährstadtnak ez év májusában tartott hamburgi kiállításán szemléltetően mutatták be, hogyan lehet a városi ifjúból telepes. A testileg, szellemileg és fajilag alkalmas fiatal ember iskoláinak elvégzése után. 18 éves korig tanonc egy jól vezetett parasztgazdaságban. Ezután egy évig az önkéntes munkaszolgálat tagja, majd egy-két évig mint kisegítő (Landhelfer) működik. Katonai szolgálatának eleget téve, 23 éves korában megint parasztgazdaságba kerül (mint Wirtschafter) gyakorlati ismereteinek tökéletesítése végett. Két évi gyakorlat után családot alapít és mint házas zsellér dolgozik öt éven keresztül, mely idő alatt szorgalmával némi megtakarításra is szert tehet, elsajátítja a gazdaság-vezetés elemeit és így alkalmassá teszi magát arra, hogy telephelyet kapjon.

A munkaszolgálat jelentőségét a telepítéssel kapcsolatban már az előző kormányok is felismerték. Számos intézkedés bizonyítja, hogy különböző kedvezésekkel igyekeztek a munkaszolgálat tagjait a telepítésbe kapcsolni. A birodalmi munkaügyi miniszternek 1931. júl. 23-iki és 1932. máj. 25-iki rendelete alapján napi 1½, illetve 2 márka jóváírásban részesültek mindazok, akik egy bizonyos ideig az önkéntes munkaszolgálat keretében produktív (pl. telepítést előkészítő meliorációs stb.) munkát végeztek. Ez az összeg akkor, ha maguk is telephelyet akartak szerezni, rendelkezésükre állt.

Ezekkel kb. ki is merítettük azokat a forrásokat, amelyek a német telepítés emberanyagát szolgáltatják, illetve a jövőben szolgáltatni fogják, inkább csak megemlítjük, hogy a nem mezőgazdasági foglalkozású intellektuális elemek telepítésének kérdése is többször felmerült, sőt közvetlenül a háború után kísérletek is történtek, de a nagy jóakarattal ellenére egytől-egyig sikertelenséggel végződtek. Más elbírálás alá esik a diplomás gazdák földhözjuttatása, különösen a felosztott birtokokon alkalmazott üzemvezetők és hivatalnokok esetében. Ezeket leginkább sújtja a nagybirtok területének csökkenése. Egy kis része a múltban alkalmazáshoz jutott a telepítő társaságoknál, mások telepes gazdaságokat vagy kisebb maradékirtokokat szereztek, a többség azonban — különösen a krízis éveiben — már nehéz küzdelmet vívott az elhelyezkedésért. Ma, ha egyébként az előírt személyi követelményeknek megfelelnek, ugyanolyan kedvező feltételek mellett szerezhetnek — a normálisnál nem nagyobb — telephelyet, mint a munkások vagy parasztok.

A Németbirodalom rendkívül sokféle, gazdaságilag és népességileg eltérő vidékből tevődik össze. A telepítés emberanyaga tehát elég tarka. A pomerániai mezőgazdasági munkás és a hannoveri paraszt között minden tekintetben igen nagy a különbség. Érdekes ezért közelebbről megismerni, hogyan keveri össze a német telepítési mozgalom a birodalom egyes részeinek lakosságát, honnan és milyen arányban került ki eddig a telepítések emberanyaga és milyen tényezők hatottak közre a változások előidézésében.

A poseni és nyugatporoszországi telepéseket a háború után az egész birodalom területéről toborozta össze a porosz Telepítési Bizottság. Sőt még külföldről (Oroszországból) is jöttek

telepesek, még pedig igen jelentékeny számmal; ezek az összes telepesek 20.4%-át tették ki. Helybeli, vagyis a két tartományból származó telepesek számaránya 13.9, illetve 10.5% volt, míg a többiek főleg Szászországból, Westfáliából, Bajorországból stb. kerültek elő.

Közvetlenül a háború után a telepesek nagy részét — kb. kétharmadát — azok a tartományok szolgáltatták, ahol a telepí-i

	az összes telepesek száma	ezek közül a helybeliek száma	% ^a
1*23	2,750	1,785	64.9
1924	2.664	1.631	61.2
1925	1.657	1.170	70.6
1926	1.906	1.137	59.7
1927	3.372	2.675	79.3
1928	4.253	3.345	78.7
1929	5.334	2.964	55.6
1930	7.441	4.519	60.7
1931	9.082	5.525	60.8
1932	9.046	5.489	60.7
1933	4,918	4,088	83.2

tés történt. A fluktuáció időnként elég jelentékeny, aminek legfőbb okozója a külföldről — főleg Lengyelországból — visszavándoroltak letelepítése volt. Ezek javarészt a porosz tartományokban kaptak telephelyet s így kilengést főleg itt idéztek elő. Különösen Poroszország keleti tartományaiban, ahol egyes években a tele-

Poroszországban 100 feSepes közül:

	Keletporosz- országból	Nyugatporosz- országból	az elszakított részekről	külföldről
1919	37.5	48.8	7.8	5.9
1920	36.3	52.3	8.5	2.9
1921	55.4	31.8	10.8	2.—
1922	45.6	42.5	10.0	1.9
1923	44.3	20.5	35.0	0.2
1924	44.—	20.2	38.1	0.7
1925	45.1	26.7	27.4	0.8
1926	31.2	30.6	37.4	0.7
1927	50.4	37.5	11.7	0.3
1928	54.3	37.2	7.8	0.6
Összesen	45.8	34.0	19.0	1.2
Keleti tartomá- nyokban	67.5	4.3	26.5	1.7
Nyugati	1.5	94.8	39	0.3

pesek több mint felét, — még 10 évi átlagban is több, mint a negyedét — az elszakított részek szolgáltatták. A külföldiek,

számszerint 268-an, javarészt Oroszországból jöttek és kevés kivétellel a keleti tartományokban telepedtek meg.¹⁾

Feltűnő, hogy a keleti és nyugati tartományok között ebben az időben milyen lanya volt a kölcsönös telepítési mozgalom. Az még érthető, hogy az Elbától keletre eső területekről, ahol a legtöbb nagybirtok fekszik, a sűrű népességű és túlnyomóan apró gazdaságokból összetett nyugati vidékre nem törekedtek a telepesek s így itt közel 95%-ban helyi telepítés történt. Ellenben a ritka népességű keleti tartományok telepesei között is csak 4.3%-kal szerepeltek a nyugati származásúak, ami arra mutat, hogy az egyoldalú közgazdasági politika, valamint a mezőgazdaság rossz konjunktúrája stb., — mint fentebb már kifejtettük, — ez időben még megakadályozta a nyugat-keleti irányú, vándormozgalmat s ezzel a népsűrűségbeli különbségek kiegyenlítését.²⁾

Először 1927-ben mutatkozott nagyobb érdeklődés a nyugati vidékek fiatalabb gazdanemzedékében a keleti tartományokban jelentkező földszerzési lehetőségek iránt. Sok nehézséget kellett leküzdeni, míg ebből az érdeklődésből a *West-Ostsiedlung*, néven ismert igen nagyjelentőségű telepítési mozgalom kialakult. A nyugati paraszt még ha csak pár ha földdel rendelkezett is, nem szívesen hagyta ott szülőföldjét s ment telepesnek jóval kevésbé fejlett kultúrájú vidékre és gyengébb értékesítési viszonyok közé. Különösen meggondolja még ma is, hogy a Korridoron túlra költözzék. Kezdetben csak néhány merészebb vállalkozó akadt, aki elszánta magát, hogy az Elbától keletre keressen magának új otthont. Az első sikerült kísérletek azonban többet értek minden propagandánál. A föld olcsósága és az ömállóság varázsa hamar leküzdötte a gátlásokat és különösen az aránylag közeli Mecklenburg vált kedvelt és keresett települési vidékké. A mozgalom jelentőségének felismerése és az első kedvező eredmények után külön intézmény, a »Reichsstelle für Siedlervermittlung und Siedlerberatung« vette kezébe a szervezés munkáját és az egyes nyugati gócpontokban létesített kirendeltségei, valamint a legkisebb falvakig decentralizált helyi szervei révén nemcsak állandóan táplálta az érdeklődést, de mindenben segítségére is volt a jelentkezőknek. A telepes csoportok megfelelő

¹⁾ L. bővebben az *Enquete Ausschuss* id. j. cg—101. lapot.

²⁾ Hasonlóképpen más államokban is. Így Bajorországban a telepeseknek 99%-a, Oldenburgban 94.5%-a, Mecklenburg-Strelitzben 87.5 százaléka helybeli, illetve a környékről való volt.

összeállítása, az alkalmas csoportvezető kiválasztása és instrukciókkal ellátása, a telepítő társaságokkal szükséges tárgyalások, az ingatlanok értékesítése, illetve azokra kölcsönszerzés és egyéb apró, de igen fontos részletfeladatok tartoztak a közvetítő és tanácsadó szervek hatáskörébe. Maguk a tartományok és helyi hatóságok is messzemenően támogatták ezt a mozgalmat, mely az elköltözők birtokainak felhasználásával lehetővé tette a birtokviszonyok integrálódását, azaz a törpe kisüzemek egy részének megnagyobbítását. A telepesek javarésze törpebirtokos volt Württemberg, Baden és a Rajnatartomány reáosztású vidékeiről, ahol a föld már nagyon elaprózódott, továbbá második és harmadik parasztfíú a törzsörökkelésel bíró Westfáliából, — de Hannover, Oldenburg épp úgy kivette részét már az első években ebből a mozgalomból, mint a Szász tartomány, Anhalt és Thüvingia.

A nyugat-keleti irányú telepítésnek a kormányok is nagy jelentőséget tulajdonítottak és 1930-tól kezdve a telepítéssel kapcsolatosan kiadott porosz és birodalmi rendeletek mindig tartalmaztak valami intézkedést, mely a mozgalom erősítésére szolgált. Az 1931. nov. 10-i szabályzat (Richtlinien für die ländliche Siedlung) pl. előírja, hogy lehetőleg egy vidékről való és egy valóságú csoportokat kell alakítani, megfelelő vezető alatt, aki kifelé a telepes csoportot képviseli és annak a telepítésben és az építkezésben való közreműködéséről, a munka-feltételekről, a telepítés részletkérdéseiről a telepítő társasággal tárgyal és előzetes megállapodást létesít; a csoporttagok munkájának ellenértékét az! első vételár-részletbe kell beszámítani. Az 1932. febr. 18-i rendelet pedig a munkanélküliek részvételének akadályait hárítja el azzal, hogy a telepítés előkészítése alatt is, amíg tehát a telepes csoportok az építési munkákkal vannak elfoglalva, megengedi, hogy tovább élvezhessék a munkanélküli támogatást. Ez az intézkedés lehetővé teszi, hogy munkájuk ellenértékét megtakarítva, mint kis tőkét a telepítésbe vihessék és ily módon a legszegényebb elemek is részesedhessenek a csoportos telepítés előnyeiben. Tényleg a statisztikai adatok évről—évre a mozgalom erősödéséről számolnak be. Amíg a háború utáni első 8 év alatt alig 100 család telepedett át a birodalom nyugati és déli részéről az Elbán túli tartományokba, 1927-től szakadatlanul növekedett nemcsak számszerűleg, de relative is a mozgalom ereje, még a kritikus 1931-ik esztendőben is, amikor pedig a Heimatkredit forrásainak eldugulása és más pénzügyi nehézségek sok család-

dot akadályoztak meg az áttelepedésben. Feltűnő csak az 1933 évi nagy depresszió, mely összefüggésben van ez évben a telepí-

	Az új telepesek száma a keleti részeken	Ezek közül Nyugat és Délnémetországból származik	
		szám	%
1923	1644	14	0.9
1924	1883	20	1.1
1925	1057	8	0.8
1926	1354	42	3.1
1927	2177	175	8.0
1828	2774	303	10.9
1929	4133	535	12.9
1930	5874	740	12.6
1931	7597	1126	14.8
1932	7877	1270	16.1
1933	3653	473	12.9

tési tevékenység visszaesésének okaival, közöttük is elsősorban az Osthilfe által előidézett földhiánnyal. Csak nagyon gyenge minőségű, dévastait birtokok álltak akkor a telepítő társaságok rendelkezésére, ezekre pedig az igényesebb nyugati és déli vidékekről nem akadtak reflektánsok. Általában jellemző a nyugat-keleti irányú telepítési mozgalomra, hogy csak jó minőségű földeknek van meg messzi tájak felé a vonzóereje. Ha a hannoveri, westfáliai, anhalti vagy bajor paraszt rászánja magát, hogy ott-hont változtat, feltétlenül megköveteli, hogy kifogástalan, jó birtokba ülhessen bele.

Annak ellenére, hogy a kormány már a múltban nagy fontosságot tulajdonított a nyugat- és délnémetországi parasztság kelet felé irányuló mozgalmának, elsősorban mégis a helyi ős környékbeli (illetve ugyanabból a tartományból származó) reflektánsok részesültek előnyben, amit bizonyít az, hogy 1933-ban ezek részvételi aránya 83.2%-ot tett ki (lásd a táblázatot az 57. lapon).¹⁾ Ezért a birodalmi élelmezési miniszter 1934. jun. 1-én kiadott rendeletében utasította a telepítő szervezetet és társaságokat, hogy a keleti részekben az összes telephelyek 25%-át nyugati és déli telepeseknek kell fenntartani. Hogy az érdekelt parasztság soraiban annál könnyebb legyen az elhatározás erre a lépésre, csoportok alakítását ajánlja, még pedig falvak szerint az országos és kerületi parasztvezetők legmesszebbmenő támogatása mellett. Az lett a jelszó, hogy nem egyes családokat kell telepíteni, hanem vidékenként, sőt falvanként tagolt zárt csoport-

¹⁾ A Keletporoszországi Telepítő Társaság által 1906—1931-ig elhelyezett 7388 telepes közül 5105, vagyis 69.1% származott Keletporoszországból.

tokát, hogy ezek az új környezetben is megőrizhessék sajátos karakterüket és annál könnyebben megbirkózhassanak az új otthon alapításával járó nehézségekkel.¹⁾

A német telepítési tevékenység a múltban, — eltekintve a porosz állami telepítéstől, — egészen üzleti alapon állott. Ez a szempont érvényesült a *telepesek kiválasztását* illetőleg is. Teljesen a telepítő társaságoktól függött, hogy kiket fogadnak el telepesnek. Leginkább a vagyoni erő számított. Akinek volt elegendő pénze, könnyen juthatott telephelyhez. A személyes tulajdonságok kevésbé jöttek figyelembe, legfeljebb csak akkor, ha a megfelelő anyagiak sem hiányoztak és egyenlő felek között kellett választani. A jelentkező kérdőívet töltött ki személyi, családi és vagyoni viszonyairól. Ha a társaság alkalmasnak találta, közölte, hogy mely birtokon telepedhet meg. Ezután a telepes — a társaság birtokkezelőjének kíséretében — megtekintette a még szabad telephelyeket és kiválasztotta közülük — a birtokkezelő tanácsának meghallgatása után, — azt a gazdaságot, amelyiket körülményeinek legmegfelelőbbnek tartott. Majd megkötötték az előzetes szerződést és a telepes új birtokára költözött.

A telepítés két évtizeden keresztül ilyen, szinte sablonos tevékenység volt. El is nevezték »Konfektionssiedlung«-nak. Ha időnként lanyha volt a kereslet telephelyek után, vagy nem volt jó, — vagyoni szempontból, — a telepesanyag, akkor a hirdetés és reklamírozás eszközei is igénybevételek, sőt nem ritkán ügynökök is közreműködtek épp úgy, mint az üzleti élet már területén. Csak azután, hogy a birodalom is résztvett a telepítés finanszírozásában és a telepesek rendkívüli kedvezményekben részesültek (alacsony kamat, olcsó berendezési hitel stb.), állítottak fel bizonyos normákat a telepesek kiválasztását illetőleg.

A birodalmi munkaügyi miniszter 1929. jún. 21-én kelt szabályzata általános irányelveket tartalmaz. Ezek szerint telepeseként csak olyan német állampolgárok vagy német származású egyének jöhetnek tekintetbe, akik a rendes gazdálkodáshoz szükséges képességet kimutatják és kielégítő biztosítékot tudnak nyújtani a vállalt kötelezettségek teljesítésére nézve. A kiválasztásnál

¹⁾ A nyugat-keleti irányú telepítési mozgalom első éveiben ez éppen ellenkezőleg történt; a csoportokat ugyan egy és ugyanazon vidékről állították össze, de ügyeltek arra, hogy egy-egy faluból ne vonjanak ki egyszerre sok embert, nehogy ezek vagyoni viszonyainak rendezése (ingatlanai értékesítése) a tömeges kínálat miatt nehézségbe ütközzék.

mindenek előtt szem előtt tartandó a telepesnek és hozzátartozóinak személyi alkalmassága. A három vagy ennél több 15 éven aluli gyermekkel bíró családokat elsőbbségben kell részesíteni, hasonlóképpen azokat a munkásokat és alkalmazottakat is, akik mezőgazdasági munkahelyüket saját hibájukon kívül (a birtok felosztása következtében) veszítették el. A helybeliek mellett különös gondot kell fordítani a túlnépesedett vidékekről jelentkezők és a kiszolgált katonák telepítésére. A telepítő társaságok kötelesek a közösségi szellem erősítése érdekében, de kulturális és gazdasági szempontból is tekintettel lenni a telepesek vidékek szerinti és felekezeti összetartozandóságára. Nem lehet elutasítani az egyéb tekintetben megfelelő paraszt-, munkás- és kézműves jelentkezőket azért, mert a vételárnak csak 10%-át tudják lefizetni, sőt figyelembe veendő, hogy ennek, valamint az élő és holt leltár hiányainak pótlására birodalmi hitel áll rendelkezésre. Ezek a szempontok egészen a nemzeti szocializmus uralomra jutásáig irányadóak voltak. Gyakorlatilag legjelentősebb szerepe egy külön, a telepesek kiválasztására alakult közvetítő és tanácsadó szervezetnek (Reichsstelle für Siedlervermittlung und Siedlerberatung) volt, mely az egész birodalmat behálózta és szoros összeköttetésben állott a telepítési hatóságokkal. Különösen a csoportos telepítéseknél teljesített igen nagy szolgálatot a telepítő társaságoknak, de elsősorban a telepeseknek, mint erről már más helyen megemlékeztünk. Ennek az intézménynek a közegei végezték az áttelepülés előkészítő munkáit, melyek főleg arra irányultak, hogy a telepesek lehetőleg az otthonihoz hasonló környezetbe kerüljenek a talajviszonyokat, a gazdasági épületeket és a lakóházat, valamint a település alakját (falurendszer, tanyarendszer) illetőleg. Ezek bírálják el, hogy a jelentkezők alkalmasak-e szakismeret-, egyéni tulajdonságaik- és családi körülményeiknél fogva egy-egy telephely átvételére. A telepítő társaságok csak olyanokat fogadtak el, — főleg távoli vidékekről, — akik szabályszerű igazolást hoztak magukkal, hogy az előzetes vizsgálat megtörtént, mely szerint alkalmasak a telepítésre és otthoni (vagyoni, örökösödési stb.) viszonyaik is kielégítően rendezettek. Rendkívül fontos feladata volt még ennek a szervezetnek a telepítés előtti tanácsadás, melyre az idegen környezetbe települők különösen rászorultak. De ettől függetlenül is nagyon hasznosnak bizonyult ez a szerv, mert sok esetben megóvta a telepeket attól, hogy családi és vagyoni viszonyaiknak meg nem felelő telephelyeket szerezzenek. Intenzív működésére jellemző, hogy a

Keletnémetországba települők felvilágosítására Boroszlóban lapot adott ki (Ostdeutsche Orenzboten), mely 10,000 példányban jelent meg. Ezen kívül a telepítésre megvásárolt birtokok körül 15—20 km körzetben megbeszélő estéket (Sprechabend) rendezett, amelyeken a felosztási, építkezési és finanszírozási terveket az érdeklődők megtekinthették és azokra nézve közelebbi felvilágosításokat kaphattak. Minden reflektánshoz még körlevél is ment, mely a teleses csoportok alakítására, az építkezésekben való részvételre stb. vonatkozó tudnivalókat tartalmazta. A közvetítő és tanácsadó intézmény más néven (1. alább) ma is működik, sőt mint félhivatalos szerv még szélesebbkörű tevékenységet fejt ki.

A telesesek kiválasztása ma egészen új elvek szerint történik. Míg korábban a vagyoni helyzet volt mérvadó, újabban csaknem kizárólag a személyes tulajdonságok döntenek. Aki 100%-ig megüti azt a normát, amelyet a nemzeti szocializmus a parasztra nézve feállított, ha teljesen nincstelen is, szerezhethet teleses gazdaságot. A birodalmi élelmezési miniszternek az országos és tartományi parasztvezetőkhez intézett 1934 márc. 1-én kelt körrendelete szabályozza részletesen a telepítésben való részvétel személyi feltételeit.

Eszerint teleses csak az lehet, aki a gazdálkodáshoz szükséges képességekkel olyan mértékben rendelkezik, hogy azt az üzemet, amelynek bitokosa lesz, családtagjaival együtt rendesen el tudja látni. A személyes tevékenység követelményétől csak súlyos hadirokkantak esetében lehet eltekinteni, feltéve, hogy a rendszeres gazdálkodás folytatásáról egyébként gondoskodás történik. A telesesnek tehát érteni kell a gazdálkodáshoz. A paraszfiúktól, ha telephelyet akarnak szerezni, általában megkívánják, hogy legalább egy évig gazdasági szakiskolát látogassanak és egy évet lehetőleg idegen parasztgazdaságban töltsenek el. — A telesesnek és családjának fajegészségi szempontból kifogástalannak kell lenni. Ez orvosi bizonyítvánnyal igazolandó. Elengedhetetlen a német vagy ezzel rokon (stammesgleich) vér. Kétség esetén anyakönyvi kivonatot kell beszerezni; egyébként elegendő az illetőnek legjobb tudomása szerint tett kijelentése. Jellembeli tulajdonságaiknál fogva összeférhetetlen egyének, akik egyenetlenséget támaszthatnak a telepen, elutasítandók, különösen, ha testi sértés miatt már ismételten büntetve voltak. — Csak házas emberek lehetnek telesesek, illetve olyanok, akiknél a közelebbi családalapítás biztosra vehető. A 25. évet betöltött életkor és

német állampolgárság is szükséges; ez utóbbi alól kivétel tehető a Danzigból vagy Memel vidékéről való nemét nemzeti-ségű polgárokkal.

Ha ezek a feltételek nem hiányoznak, a következő sorrendet kell betartani: 1. a feldarabolt birtokok munkásai és alkalmazottai, ha más hasonló munkakörben nem tudnak elhelyezkedni; 2. parasztfiúk; 3. mezőgazdasági munkások; 4. olyan birtokaik elárverezése folytán gyökértelessé vált parasztok, akiket a szerencsétlen körülmények, — saját hibájukon kívül, — tettek nincstelenné. (1933. oki 31.» rendelet.) 5. más foglalkozásúak. A hadirokkantak, volt frontharcosok és a nemzetvédelmi alakulatok tagjai előnyben részesülnek.

A telepesek kiválasztását és közvetítését ma kizárólag Reichsnährstand í. főosztályához tartozó birodalmi szervezet — Reichsstelle für die Auswahl deutscher Bauernsiedler — (azelőtt a fent ismertetett Reichsstelle für Siedlervermittlung und Siedlerberatung), illetőleg ennek helyi (országos, tartományi) tagozatai látják el. A telepes pályázónak kérdőívet kell kitölteni és ide beküldeni elbírálás végett. Ha itt a közölt adatok alapján kifogás nem merül fel, az illetékes járási parasztvezetőnek kell még teljes felelősség mellett véleményt nyilvánítani. Különösen a parasztképességet kell alaposan megvizsgálni, vagyis azt, hogy az illető egy családi birtok (Erbhof) alapításához szükséges személyi és családi kellékekkel rendelkezik-e. Ha a kerületi parasztvezető véleménye — a Reichsstelle megítélése szerint — »igazolatlan keménységet« árul el a jelentkezővel szemben, akkor az ügy az országos (tartományi) parasztvezető elé kerül, akinek döntése végleges.

A telepítésért a felelősséget a telepítő vállalatok (társaságok) viselik. Ez természetesen nem volna lehetséges, ha a telepeseket rájuk oktrojálnák és azok kiválasztásában semmi beleszólásuk nem volna. A telepítő vállalatoknak megmaradt tehát az a joguk, hogy ha a Reichsstelle által kiválasztottakat anyagi vagy más szempontból alkalmatlannak találják, vétó-val élhessenek. Hogy emiatt a telepítési tevékenységben fennakadás ne következék be, a Reichsstelle kétszer annyi jelentkezőt ajánl, mint amennyi a telephelyek száma, hogy a telepítőnek módja legyen a neki megfelelő reflektánsokat kiválasztani. A tapasztalás ma az, hogy csak a szegényebb elemek között válogathatnak,

mert a jobbmódúak ritkán hajlandók magukat a jelentkezéssel kapcsolatos, elég körülményes igazoló eljárásnak alávetni s inkább kisebb birtokot vásárolnak szabad kézből.

Az új parasztgazdaságok létesítésének feladatával szemben sokkal kisebb térre szorul a meglévő kisüzemek megnagyobbítására s általában a *helybeli földigénylők* kielégítésére szolgáló tevékenység (Anliegersiedlung).¹⁾ Pedig rendkívül fontos teendő ez itt, hiszen a birodalom összes mezőgazdasági üzeleinek mintegy kétharmada 5 ha-nál kisebb, majdnem fele (44%) pedig 1 ha alatt van. A nehézséget ezen a téren a földszerzés okozta, mint erről más helyen bővebben szólottunk. Ezért az igényléseket, melyek mindenkor igen nagy számban jelentkeztek, teljesen kielégíteni sohasem lehetett. Annál kevésbbé, mert volt idő, amikor nemcsak a meglévő törpegazdaságok kiegészítésére kellett a föld, hanem a mezőgazdaságtól távol álló elemek földéhségének kielégítésére is.

A háborút követő élelmiszerínség és a rossz ipari konjunktúra a városi lakosságban is felébresztette a vágyat a föld után. A frontról hazatért katonáknak is föld kellett. A pártpolitikai agitáció, a földreformerek mozgalma és a keleteurópai radikális agrárreformok is ilyen irányban hatottak. Ezek több helyen (Szászországban, Felsősziléziában) rendkívüli mértékben felcsigázták az igényeket éppen a nem mezőgazdasági foglalkozású rétegekben. Így történt, hogy a háború utáni első években a hivatásos agrárelem számos vidéken háttérbe szorult. A legerősebben némely ipari-vidéken (Waldeck, Szászország, Hessen), mint

A földhöz juttatottak megoszlása főfoglalkozás szerint 1919 25-ben %-bari.

	mező- és erdő gazdaság	ipar- és keres- kedelem	egyéb foglalkozások
Poroszország	60.1	28.7	11.2
Mecklenburg			
Strelíáz	49.6	34.1	16.4
Szászország	6.8	92.2	1.1
Waldeck	14.2	29.7	56.3
Oldenburg	98.3	1.7	—
Hessen	31.4	33.3	35.3
Baden	71.4	8.6	10.—
Bajorország	69.5	22.7	7.8

ez a táblázatból is kitűnik, míg Poroszországban 60, Bajorországban 70%-ban mezőgazdasági foglalkozásúak jutottak föld-

¹⁾ A földhözjuttatásnak ez a módja voltaképpen helybeliek között véghezvitt parcellázásnak tekinthető.

höz. Az iparhoz tartozók többnyire kisebb parcellákat kaptak; 2—5 ha vagy ennél nagyobb területek túlnyomó részben agrár-elemek birtokába kerültek. Különösen a földhözjuttatás folytán

**A parcellák megoszlása a birtokosok foglalkozása szerint
Poroszországban 1919/22-ben.**

a parcellák nagysága	mezőgazdasági foglalkozásuk 0/0-ban	ipari és keresk. foglalkozásuk 0/0-ban	egyéb
10 ha-nál nagyobb	90.3	6.3	3.4
5-10 ha	89.5	8.2	2.3
önálló lett	89.7	7.9	2.4
2—5 ha	70.4	21.8	7.8
1—2 ha	33.5	49.3	17.2
összesen	58.4	30.8	10.8

önállóra lett kisbirtokosok javarésze — közel 90%-a — került ki a mezőgazdasági foglalkozásuk köréből. A későbbi években, amikor az ipari termelés fellendült, viszont a mezőgazdaságnak egyre nagyobb nehézségekkel kellett megküzdeni, a nem-agrár foglalkozású földszerzők közül sokan visszaadták vagy átadták parcelláikat, melyeket túlnyomólag parasztok és mezőgazdasági munkások vásároltak meg. Egy időben, amikor a válság különösen nehéz éveket hozott a mezőgazdaságra, erősen ellanyhult a kereslet még az agrárretekben is. Csak újabban, amióta e tevékenység célja kifejezetten az elégtelen nagyságú kisüzemeknek önálló családi gazdaságokká emelésére irányul, mutatkozik megint erősebb érdeklődés. Pl. a múlt évben a kerületi parasztvezetők több helyen listát fektettek fel azok részére, akik gazdaságaikat meg akarják nagyobbítani. Az eredmény olyan tömeges jelentkezésben nyilvánult meg, hogy a Telepítési Banknak mérsékletre kellett inteni a túlbuzgó parasztvezetőket, mert a telepítési program keretében nem állt elegendő tőke rendelkezésre az igénylések kielégítésére. 1933-ban 8880 parcellát osztottak ki. Ezek közül 6882-t (80%-ot) mezőgazdasági foglalkozásúak vásároltak, közöttük 296 vevő a felosztott birtokon alkalmazott mezőgazdasági munkás volt. — Az igénylők kiválasztása egyébként egészen hasonló elvek szerint történik, mint az új telepéseké.

NEGYEDIK FEJEZET.

A PÉNZÜGYI MEGOLDÁS.

A telepítés tőkeszükséglete. 68. lap. — A pénzügyi megoldás rendszere. 73. lap. — Átmeneti (telepítési) hitel. 74. lap. — Építési hitel. 77. lap. — Hosszújáratú (járadékleveles) hitei. 79. lap. — Berendezési hitel. 83. lap. — A visszavándorolt külföldi németek letelepítésének finanszírozása. 85. lap. — Példa a telepítés pénzügyi megoldására. 86. lap. — Hitelszervek. 89. lap. — Német Telepítési Bank. 91. — Járadékbank. 9±. lap. — A telepítés költségtényezői. 97. lap. — A föld vételára. 98. lap. — A telepítés mellékköltségei. 100. lap. — Az építési költség és az építkezés kivitele. 103. lap. — A telepesek saját vagyona. 111. lap. — Az élő és holt felszerelés. 112. lap. — A telepítés költségtényezőinek aránya. 115. lap. — A telepesek terhei és évi szolgáltatása. 117. lap. — A telepesek állami támogatása. 121. lap.

A Németbirodalom, illetve elsősorban Poroszország, — rövid átmeneti időtől eltekintve, — mindenkor jelentékeny összegeket áldozott telepítési célokra. Különösen a Posen és Nyugatporoszország elnémetesítése céljából folytatott telepítések, amelyeket kizárólag a porosz állam finanszírozott, emésztettek fel hatalmas összegeket. Ezek egyidőben annyira igénybe vették az állampénztárt, hogy az ország más vidékein folytatott telepítésekre már alig jutott valami. Talán nem is volt baj, mert így kiderült, hogy a szükséges tőkét, — megfelelő formák között, — a szabad pénzpiacon is elő lehet teremteni. A háború alatt azonban elkerülhetlenné vált az államkincstár erőteljesebb igénybevétele a veszélyeztetett keleti részek védelme, hadirokkantak letelepítése stb. érdekében. A háborúvesztés tanulságai új lendületet adtak volna a telepítési mozgalomnak, ha a közbejött infláció minden pénzügyi bázist romba nem dönt és évek során át kínlódásra nem kárhoztatja a telepítési tevékenységet is. Számos jól-rosszul sikerült kísérletezésnek, melyek a telepítések alá akartak szilárdabb anyagi alapot létesíteni, a pénzérték állandósítása vetett véget. Igaz, hogy egy ideig a telepítésnek is, de 1926-tól kezdve, amikor a birodalom lépett az élre a telepítés

finanszírozásban, annál nagyobb erővel indult meg a munka. Ettől fogva a telepítés túlnyomólag közpénzekre támaszkodik, különösen 1931 óta, amikor a nagy pénzügyi válság a járadék-levelek piacát ismét teljesen megbénította.

A háború előtt a telepítés majdnem egészen »porosz ügy« volt, a többi német állam nem is alkotott telepítési törvényt, a birodalom szintén távol tartotta magát, úgy, hogy a telepítési tevékenység túlnyomórésztben a porosz tartományokra korlátozódott. Természetes, hogy a finanszírozásról is a porosz államnak kellett gondoskodni. Ez kétféleképpen történt. A lengyelek ellen folytatott telepítést az említett két tartományban az állam teljesen saját regieiben végezte a szükséghez képest törvényhozási úton előteremtett közpénzek felhasználásával. Így az 1886 ápr. 26-i törvény 100 millió márkával nyitotta meg az állami finanszírozás zsilipjeit, ezt 1898-ban (júl. 2. törvény) újabb 100 millió, 1902-ben (júl. 1. törvény) pedig 150 millió márka követte. Ezután még kétszer 100 millióval kellett erősíteni a telepítési alapot, úgy, hogy a Királyi Porosz Telepítési Bizottság három évtizedes működése alatt 550 millió márkát használt fel 21,749 telepes gazdaság létesítésére.

Az ú. n. gazdasági irányú telepítést az állam átengedte a hatóságilag ellenőrzött magánvállalkozásnak. Ezen a téren is igyekezett azonban anyagi eszközeivel közreműködni. A tartományi telepítő társaságok alaptőkéjéből 22 millió márkát jegyzett, ezenkívül a járadékirtokok alapításának megkönnyítésére 115 millió átmeneti hitelt folyósított.¹⁾ A telepítéssel kapcsolatos közcélok (középületek építése) stb. költségeinek, valamint a telepítési veszteségek fedezéséhez 1898—1919-ig összesen 23.6 millió márkával járult hozzá.²⁾

A háború után az infláció végéig a teljes bizonytalanság nyomta rá bélyegét a telepítések finanszírozására is. Ez idő alatt a porosz állam a következő összegeket bocsájtotta rendelkezésre: 1919-ben 10 milliót, 1921-ben 100 milliót (kb. 7 millió aranymárkának felelt meg), 1922-ben 618 milliót (3 millió arany-

¹⁾ L. az 1900. jún. 12, 1910. júl. 20, 1913. máj. 28, 1916 máj. 8-iki törvényeket és R. Haack u. Dr. v.. *Mausinger*: Die Finanzierung der ländlichen Siedlung in Preussen. Berlin, 1929.

²⁾ *Enquete-Ausschuss*: Das ländliche Siedlungswesen nach dem Kriege. Berlin, 1930. 29. lap.

márka), 1923-ban 3 milliárdot. Ugyanabban az évben a birodalom egyszer 276 milliárdot, másszor 7,093.120 billió márkát adott. Ezek értéke együtt kb. 3 millió aranymárkára tehető. Az inflációnak ebben az utolsó esztendejében a pénz értékének óránkénti változása teljesen megbénított minden pénzügyi műveletet és illuzóriussá tette az állam támogatását is, mely a márkaromlás folytán már a folyósítást követő napon semmivé enyészett el.

A pénz értékének állandósítása egy ideig nem hozott kedvező fordulatot a telepítés pénzügyi lebonyolításában. A bankó-özönt mindent megbénító pénzhiány követte, mely közel egy esztendeig teljesen elzárva tartotta az állami finanszírozás zsilipjeit s azután is még két évig nagyon szűk korlátok közé szorította a telepítési tevékenységet. A porosz kormány ugyan 1924-ben 16.25, 1925-ben 25.5 millió márka állami hitelt bocsájtott rendelkezésre, ami, tekintettel a telepítő társaságok tőkéinek teljes megsemmisülésére és a képtelenül magas kamatláb miatt magánkölcsonök igénybevételének lehetetlenségére, a hosszú stagnáció után éppen nem volt sok. De mindenesetre a jobb idők kezdetét jelentette. Attól fogva, hogy a birodalom is feladatának tekintette a telepítések anyagi alátámasztását, a porosz állam, — részben féltékenységből, — szinte évről—évre növelte a telepítési alap dotációját, annyira, hogy 1926-tól ez átlag évi 42 millió márkára rúgott.¹⁾ Ezenkívül külön összeget, 14.8 millió márkát juttatott a telepítő társaságoknak alaptőke céljára, 7.9 milliót a Lengyel- és Oroszországból visszatérő telepeseknek, résztvett 50 millió márkával a Német Telepítési Bank, 20 millióval a Porosz Járadékbank alapításában és a szanalási (Osthilfe) pénzekből is 18 millió márkát bocsájtott a telepítések rendelkezésére.²⁾

A német államok közül a háború előtt még Mecklenburg-Schwerin és Oldenburg foglalkozott telepítéssel, amelynek finanszírozására 75, illetve 2.5 millió márkás alap szolgált. A háború után a birodalmi telepítési törvény értelmében megindult telepítési mozgalom alimentálásában még résztvett: Mecklenburg-Strelitz, Bajorország, Baden, Würtemberg és Szászország is,

¹⁾ L. az 1926. okt. 30, 1928. ápr. 5 1930. jun. 12. 1930. aug. 26, 1931. júl. 31-iki törvényeket és az Enquete Ausschuss id. jelentésében a 140. lapot.

²⁾ Dr. *Bö le far*: Siedlung als Osthl. Archiv für Innere Kolonisation 1933. évi 4—5. szám.

de csupán jelentéktelen összegekkel, melyek együtt sem haladták meg a 10 millió márkát.¹⁾

A német telepítési tevékenység leghatalmasabb táplálója ma a *birodalom*. Eltekintve az 1916 jul. 3. és 1918 jul. 26-i törvényektől, melyek a hadigondozottaknak háborús járadékaik tőkésítésével tették lehetővé telephelyek szerzését, a birodalom, mint a telepítés finanszírozója először 1923-ban a keleti államokból visszaözönlő német telepesek földhözjuttatása alkalmával lép fel. Ettől kezdve 1927-ig 21 millió márkát saját pénztárából folyósított, 70 millió marka erejéig pedig kezességet vállalt (az 1927 jul. 16-i törvény alapján; ebből később szintén állami hitel lett.) A legjelentékenyebb lépés mégis 1926 jul. 1-én történt, amikor a birodalmi gyűlés öt éven át évenként 50 millió marka összeget rendelt főleg a határszéli államokban és tartományokban (Szilézia, Csonka-Posen és Nyugatporoszország, Keletporoszország, Pomeránia határvidéke, Schleswig-Holstein és Brandenburg) erőteljesebb telepítési tevékenység folytatására. Ebből a 250 millióból 203 millió tényleg fel is használtatott. 1930 után a birodalom szinte évről-évre nagyobb részt vállalt az anyagi eszközök előteremtésében, ami lehetővé tette a Poroszországon kívüli államok intenzivebb bekapcsolódását is a telepítési mozgalomba. A Telepítési Bank alapításában való 50 milliós részesedés, az 1932-ben juttatott 50 millió marka külön hitel, az 1931 márc. 31-i törvény alapján engedélyezett 150 millió marka garanciavállalás, a keletnémetországi szanalási akció (Osthilfe)²⁾ alapjából nyújtott 35 millió, a Rentenbank-kreditanstalt 20 milliós kölcsöne, a Reinhardt program 45 milliója, 1933 óta a költségvetésbe felvett évi 75—80 millió marka, az 1935-re előirányzott 68 millió, a talajjavítással kapcsolatos telepítésekre és a kiszolgált katonák telepítésére adott 20 millió, — mind azt mutatja, hogy az utóbbi években a birodalom ragadta magához a vezetős szerepet a telepítés finanszírozásában.

¹⁾ A pontos adatok hiányoznak. A 10 milliós összeg hozzávetőleges számításon alapul, melyre nézve lásd az Enquete Ausschuss id. jelentésének 31-ik lapját és a Reichstelle für Siedlerberatung röpiratát »Die West-Ostsiedlung in den Jahren 1927—31.« Berlin, 1931.

²⁾ E törvény (1931. márc. 31.) 24. §-a lehetővé teszi, hogy 1932-36-ig évi 50 millió a birodalom költségvetésében az adósságrendezéssel kapcsolatos telepítésekre felvételék. Egyszersmind felhatalmazza a pénzügyminisztert, hogy ezt az összeget kölcsön útján fedezze, vagy érte jótállást vállaljon.

Összefoglalva az állami eredetű hiteleket és juttatásokat, a háború előtt mintegy 800 millió márkára rúgtak, míg a háború után 1934 végéig, tehát másfél évtized alatt kereken egymilliárd márkára tehetők. Ezeken felül a 'porosz állam, illetve a birodalom tekintélyes összegekért vállalt jótállást. (így a járadékleveles kölcsönök visszafizetését az állam is garantálja.) Jelentékeny összegeket fordítanak az egyes szövetséges államok is a nyugat-keleti irányú telepítési mozgalomban résztvevők forgótőkével való ellátására. A telepítéssel kapcsolatos talajjavítások is sok pénzt emésztenek fel. Nagy áldozatot ró a közre a kultúrhivatalok fenntartása, melyek csaknem kizárólag a telepítés szolgálatában állanak, továbbá a sokoldalú adókedvezmények, a járadéklevelek árfolyamvesztése, de különösen a szükséges közintézmények, úthálózat stb. építése, melynek fele költségét az állam fedezi.

Ehíhez képest elenyészően csekély a *magánvállalkozás*, illetve a *szabad pénzpiac* részesedése. A tartományi telepítő társaságok alaptőkéinek fele nem állami eredetű ugyan, de ennek javarésztét is közttestületek jegyezték. Teljesen magánjellegű pénzzel csak a nem elismerten közérdekű társaságok alakultak. Egészen jelentéktelen az az összeg is, amelyet a telepítő társaságok működésük folyamán magánbankoktól és pénzintézetektől vettek igénybe.

A magántőke intenzívebb bekapcsolódására mégis akad példa. Amikor az állami támogatás kiapadóban volt, a telepítések folytonosságát magánpénzekkel dolgozó alakulások biztosították. A Balti államokban tervezett nagyarányú telepítések lebonyolítására a háború utolsó esztendejében alapított »Neuland« r.t. gyakran kisegítette a telepítő társaságokat, sőt az infláció alatt azok legfontosabb finanszírozó intézete volt. Ebből nőtt ki 1922-ben az u. n. Rozsjáradékbank, mely az infláció alatt a tartományi járadékbankokat pótolta.

A közpénzek mellett legjelentékenyebb tőkeforrást a járadéklevelek piaca alkotta. A háború előtt kibocsájtott járadéklevelek névértéke 247 millió márkára rúgott, míg az infláció után létesített Porosz Országos Járadékbank emissziója az 1931 évi pénzügyi válságig 99 millió márkát tett ki. Ezeket a papirokat különösen kistőkések vásárolták.

Újabbán a pénzpiac kedvezőtlen helyzete és az állami finanszírozás fokozódó nehézségei arra kényszerítették a birodalmi

kormányt, hogy olyan hitelműveletekhez folyamodjék, amelyek bizonyos magántőkék automatikus bekapcsolódás által minél kevesebb állami pénz mobilizációját teszik szükségessé. Különösen az 1931 évi pénzügyi válság után, amikor a járadéklevelek elhelyezése megint lehetetlenné vált, kellett kiegészítő megoldásokat keresni. Így a telepítő társaságok utasítást kaptak, hogy igyekezzenek a telepítés céljára vásárolt birtokok tulajdonosaival és ezek hitelezőivel olyan megállapodást kötni, mely szerint készfizetés helyett a vételár, illetve a birtokokat terhelő adósságok egy része rögzítettnek és az új telepes gazdaságok között megfelelő arányban elosztatnék.¹⁾

Ennek az eljárásnak alkalmazására kedvező alkalom kínálkozott az adósságrendezéssel kapcsolatban. Az 1933 évi jun. 1-i törvény, mely megkönnyíti az adósföldeknek telepítésre való felhasználását, kimondja, hogy az átvett földterületeket »lehetőleg nem készpénzben kell kifizetni, hanem a vételár az adósságok átvállalásával egyenlítő ki.« Úgy látszik azonban, hogy ez a lehetőség kellő mértékben nem volt kiaknázható és a törvényhozó által feltételezett eredmény várakozáson alul maradt. Sőt a jelzálogos hitelezők a »földeknek telepítési célra való eladását alkalmul használták fel arra, hogy követeléseiket esedékessé tegyék.«²⁾ Ennek következménye az lett, hogy készpénz-megtakarítás helyett éppen ellenkezőleg: fokozott szükséglet jelentkezett effektív tőkék után, amit végül is megint az államnak kellett előteremteni, hogy a telepítés egészen meg ne akadjon.

A birodalmi kormány ilyen körülmények között kénytelen volt erősebb eszközökhöz nyúlni, hogy eredeti céljához közelebb jusson. Az 1935. jan. 4-iki törvényben most már kötelezően írja elő, hogy ha valamely jelzáloggal terhelt birtokot telepítés céljából vásárolnak meg, a jelzálogos hitelező a felmondási jogot nem gyakorolhatja. A telepítési hatóságnak pedig jogában áll a jelzálogos terhet az egyes birtokrészekre (telephelyekre) szét-

¹⁾ Az átmeneti hitel folyósításának feltételeiről kiadott 1931. nov. 10-iki irányelvek szerint az eladásra kínált birtokok közül elsősorban azok Teendők figyelembe, amelyek hitelezői a dologi terhek felmondásától hajlandók eltekinteni, illetve az eladók a vételárat hajlandók hitelezni mindaddig, amíg hosszúléjárátú hitel szerzése megint lehetővé válik. Ha a terhek törlése, illetve a vételár kiegyenlítése nem kerülhető el, a fizetés lehetőség szerint akkor is járadéklevelekkel vagy más hasonló érték-papírral történjék.

²⁾ L. az 1935. jan. 4-iki törvény indokolását (Deutsche Justiz. 1935. évf. 131. lap.)

osztani; ennek a hitelező nem mondhat ellent. — Ugyanez a törvény kimondja azt is, hogy a jelzálogbankok és a záloglevél-üzlettel foglalkozó nyilvános jellegű hitelintézetek a telepítési hatóság kívánságára kötelesek a Porosz Járadékbank járadékleveleit névértéken elfogadni mindazon követeléseik ellenszolgáltatása fejében, amelyek nem külföldi tartozások fedezetére szolgálnak. Ez a törvény kétségtelenül fontos lépés a telepítés finanszírozásának megkönnyítése felé és alkalmas arra, hogy a záloglevelek egy részének elhelyezését biztosítsa és ezzel a hosszúlejáratú telepítési hitelszükségletnek új forrásokat nyisson.¹⁾

A szükséges *tőke* előteremtésével egyenlő fontosságú annak célszerű *felhasználása*. Ez magában foglalja az egyes hitelműveletek helyes megválasztását, másrészt a telepítőre és telepesre egyaránt elviselhető hitelezési feltételeket. A német telepítések története sok érdekes tapasztalattal szolgál arra nézve, hogyan lehet ezeket a szempontokat az állam és a telepesek anyagi erejének, valamint a pénzületi viszonyoknak gyakori ingadozása között összeegyeztetni.

A porosz állami telepítések finanszírozása itt nem jön tekintetbe, mert az állam a poseni és nyugatporoszországi akciónál a föld megszerzésétől a tulajdoni átírásig mindent, — így a rendelkezésre álló összegek felhasználását is, — saját közegeivel végezte, kezdettől fogva ugyanazon módszer szerint. Nemzeti ügyről lévén szó, az országgyűlés a kiadásokra szükséges fedezetet épp úgy megszavazta, mint az évi rendes költségvetést. A pénzületnek itt semmiféle befolyása nem volt; telepeseknek is válogatott földművelőket toboroztak, akik személyileg és anyagiilag is elég erőseknek látszottak arra, hogy a nemzeti missziónak megfeleljenek.

Egészen más elvek szerint történt a telepítés Poroszország »nem veszélyeztetett« vidékein. Az állam azzal, hogy különbséget tett telepítés és telepítés között, nem a cél egyetemes jelentőségét akarta kibővíteni, csupán saját feladatainak határait vonta meg. A telepítést ugyan sohasem engedte ki egészen kezé-

¹⁾ Ha a hitelezők a járadéklevelek elfogadását megtagadják, a telepítési hatóság ezeket a visszavétel jogáról való lemondás mellett valamely letéti hivatalnál letétbe helyezi s a jelzálogok törlése ügyében a telekkönyvi hivatalt megkeresi. Amennyiben a járadéklevelek kamatlába kisebb, mint a jelzálogadósságé volt, a mindenkori különbözetet a birodalom megtéríti (természetesen az utóbbi évek törvényes kamatkönnyítéseinek figyelembevételével).

ből, sőt volt idő, amikor felügyeleti és ellenőrzési jogát is olyan kiterjedten gyakorolta az egész telepítési művelet felett, hogy az már szinte állami tevékenységnek látszott, mégis a telepítés lebonyolítása terén már a múlt század kilencvenes éveiben nagy szerep jutott a magánvállalkozásnak. És ezzel fokozatosan tért hódított az a felfogás, hogy a telepítés gazdasági tevékenység, tehát gazdasági elvek szerint is kell irányítani. Különösen pénzügyi tekintetben kell szigorú magángazdasági elveket érvényesíteni és lehetőleg arra törekedni, hogyha *átmenetileg* az állam anyagi kíségetése nem is nélkülözhető, a szükséges hosszúlejárátú kölcsönöket végeredményben a *szabad pénzpiac* szolgálta.

A pénzügyi megoldásnak ez a bifurkációja, — vagyis az átmenetileg folyósított rövidlejárátú állami hitel felváltása a pénzpiacon szerzett hosszúlejárátú kölcsönrel, — a német telepítési rendszer alapja. Úgylátszik bevált, mert mindmáig fennáll, ha időközben a rendkívüli viszonyok bizonyos változásokat tettek is szükségessé. Az 1891 évi július 7-i törvény, mely a járadékirtok alakításáról rendelkezik, még a telepítő szervek feladatának tekintette a telepítéshez (földvételhez, a birtokokat terhelő adósságok törlesztéséhez stb.) szükséges tőkék előlegezését a járadékirtok-alakítási eljárás befejezéséig, amikor aztán a járadéklevelek eladási árából ezek a tőkék megint felszabadultak. Ez a folyamat azonban hosszabb időt vett igénybe, viszont a telepítés tőkeszükséglete oly nagy volt, hogy a telepítőszervek (társaságok) saját anyagi eszközeik mellett csak nagyon szűk keretek között mozoghattak és távolról sem tudták a nagyobb birtokok fokozódó kínálatában jelentkező konjunktúrát kihasználni. A szabad pénzpiacon sem akkor, sem azóta nem volt lehetséges erre a célra elviselhető feltételek mellett rövid lejárátú hitelhez jutni. A nehézségen végül az 1900 évi július 12-i törvény segített, mely megteremtette az átmeneti állami hitel (Zwischenkredit) intézményét. Mindjárt 10 millió márkával külön alapot létesített, mely 1910-ben 15 millióra, 1916-ban pedig 115 millióra egészített ki.

Az *átmeneti hitel* voltaképpen a telepítéssel kapcsolatos első kiadások fedezésére szolgál, azért telepítési hitelnek is nevezhetjük. Kezdetben csak a telepítés céljából vásárolt birtokokat terhelő adósságok törlesztésére és a szükséges építkezésekre adta az állam. Amilyen mértékben terebélyesedett azonban a telepí-

tési mozgalom vagy rendkívüli idők (háború, infláció, defláció) következtek, tágítani kellett az átmeneti hitel felhasználásának kereteit is. Így a legújabb rendelkezések szerint¹⁾ a birodalom által nyújtott átmeneti hitelek a következő célokra szolgálnak: földvásárlásra, a betelepítendő birtokok jelzálogi és egyéb terheinek törlésére, telepes házak és gazdasági épületek, valamint a szükséges középületek emelésére, meglévő épületek átalakítására, (az u. n. Ausbausiedlung esetén) kibővítésére, telkesítésekre, talajjavításokra, utak, árkok és hasonló létesítmények építésének megkönnyítésére és egyéb olyan befektetésekre (pl. szövetkezetek alapítására és berendezésére), amelyek alkalmasak a telepesek gazdasági erejének fokozására.

Ebből látható, hogy voltaképpen az átmeneti hiteltől függ a telepítés sorsa. Ha rendelkezésre áll, akkor lehet telepíteni. Normális körülmények között a telepítési eljárás még nagyobb birtokok felosztásánál is két-három esztendő alatt befejeződik és a járadéklevelek elhelyezése után a felszabadult átmeneti hitelek az alapba visszatérülhetnek s újra felhasználhatók. Ha azonban ebbe a körfolyamatba zavar áll be, pl. azáltal, hogy a hosszúlejáratú hitelforrások bedugulnak, amint ez, — az infláció idején és 1931-ben — ismételten előfordult, akkor a befagyott átmeneti hitelek helyébe újabb tőkéket kell az államnak rendelkezésre bocsájtani, ha nem akarja, hogy a telepítés holtpontra jusson.

Az átmeneti hitelt a birodalom és a porosz állam jóideig különböző feltételek mellett folyósította, amiből sok visszasság származott. Poroszország ugyanis évekig nem nézte jó szemmel, hogy a birodalom, — a telepítést egyetemes német érdeknek tekintve, — résztvesz annak finanszírozásában, aminek útjába tőle telhetőleg igyekezett is akadályokat gördíteni.²⁾ Pedig kétségtelen, hogy a telepítési tevékenység akkor kezdett megint magához térni inflációs dermedtségéből, amikor a birodalom 1926-ban Luther pénzügyminisztersége alatt 250 millióval rekonstruálta a telepítési (átmeneti hitel) alapot.

Az átmeneti hitel feltételei változtak az idők folyamán. A háború előtt a hitelezési maximum a föld vételárának 85%-a

¹⁾ L. a birodalmi munkaügyi miniszter 1929. jan. 21-iki, a birodalmi közélémezési és mezőgazdasági miniszter 1931. nov. 10-iki, 1933. márc. 18-iki és 1935. évi jun. 1-iki rendeleteit (Richtlinien für die Neubildung deutschen Bauerntums).

²⁾ Az Enquete Ausschuss id. jelentése 38. lap.

volt; az építési hitel pedig a létesítmények értékének $\frac{2}{3}$ -át nem haladhatta meg. A szabály ugyanis az volt, hogy a telephelyekre folyósított állami eredetű kölcsönök az új gazdaságok értékének 75%-ánál többre nem rúghattak. A tartományi telepítő társaságok kisebb telephelyek létesítésénél saját jótállásuk mellett 90%-ig is elmentek. A kamatláb — a háború előtti 4%-kal szemben — 1926-ig 7%-ot, azután 5%-ot tett ki, míg a birodalomé kezdetben 4% volt, 1929-től, amikor pénzügyi helyzetében lényeges rosszabbodás állt be, 5%-ra emelkedett, majd 1933-ban $4\frac{1}{2}$ %-ra szállott le.¹⁾

A birodalmi kormány ebben az évben, — jún. 1-én kelt rendeletével, — újra szabályozta az átmeneti hitel feltételeit és folyósítását, még pedig azon hármaskövetelmény szem előtt tartásával, hogy a telepítési hitelnek olcsónak, gyorsnak és felmondhatatlannak kell lenni. A kamatlábat leszállította 4%-ra. Az eljárást egyszerűsítette és meggyorsította. A telepítő társaság, ha valamely birtokot meg akar szerezni, a telepítő hatósághoz benyújtja a vételi szerződést a birtokra vonatkozó főbb adatokkal, továbbá a finanszírozási és telepítési tervet. Ezek alapján a hatóság teljes felelősség mellett szakvéleményt készít arról, hogy a birtok telepítésre alkalmas-e és a telepítés szempontjából mit ér. A szakvélemény a Telepítési Bankhoz kerül, mely a telepítő társaság adatai és a hatóság véleménye alapján, de saját felelősségére dönt a hitel engedélyezéséről. A döntés azonban csak akkor végérvényes, ha a birodalmi élelmezési és mezőgazdasági miniszter hozzájárult a birtokvételhez. Az átmeneti hitel voltaképpen 2 esztendőre szól, ami azt jelenti, hogy ez idő alatt a telepítési eljárásnak be kell fejeződnie. Azelőtt, amikor még a járadékleveleket el lehetett helyezni, a 2 év letelte után az átmeneti hitel visszafolyt a telepítési alapba, ma azonban az egyes telephelyeken lesz és marad szétosztva mindaddig, amíg járadéklevelek kibocsájtásával ismét hosszúlejáratú hitelhez lehet jutni.

A földvásárlásra és a telepes lakóházak, valamint a szük-

¹⁾ A birodalmi hitel felhasználása csak előírt sorrendben történhetik. A telepítéshez fűződő politikai, szociális stb. érdekek szerint a birodalom területe 3 zónára van felosztva: 1. az Odera jobb partja és Sziléziának az Odera két partján fekvő kerületei; 2. az Odera és Elba között elterülő műveletlen földek (lüneburgi Heide, az u. n. Emsland, Hannover és Oldenburg fenyérvidékei) és a Bajor erdő környéke; 3. a birodalom egyéb részei. Ezt a sorrendet az átmeneti hitelek folyósításánál be kell tartani.

séges gazdasági épületek felépítésére nyújtható átmeneti hitel a telephelyek becsértékének 90%-át nem haladhatja meg 20 ha-nál kisebb telepes gazdaságok esetén, míg nagyobb gazdaságoknál a hitelezési határ fokozatosan mélyebbre száll. Így 20—30 ha-os telephelyek legfeljebb 85%-, 30—50 ha-osak 75%, 50 ha-nál nagyobbak $66 \frac{2}{3}$ % hitelben részesülhetnek. Ezzel a megkülönböztetéssel a kormány főleg azokat a kisüzemeket részesíti előnyben, amelyek nem szorulnak idegen munkaerő alkalmazására.

Átmeneti hitelt meglévő kisüzemek megnagyobbitására s általában helybeliek földhözjuttatására (Anliegersiedlung) is igénybe lehet venni, ugyancsak $4\frac{1}{2}$ mellett. A különbség mégis az, hogy a vételárnak csak 75%-a hitelezhető. Ha terméketlen területek megjavítása útján történik telepítés, hektáronként legfeljebb 300 márka melorációs kölcsön nyújtható az első 3 évben 2%, a negyedik évtől kezdve 4% kamat mellett.

Az átmeneti hitelt, mint említettük, a telepítő társaságok nemcsak földvásárlásra kapják, hanem a telepítéssel kapcsolatos *építkezések finanszírozására* is¹⁾ Az infláció után Poroszország erre a célra külön tőkeforrást nyitott, mely rendkívül kedvező feltételek mellett nyújtott jelzálogos építési kölcsönöket. Ez a tőkeforrás a házbéradóalap (Hauszinssteurfond) volt, amelynek vagyona olyan régi házak tulajdonosaira kivetett külön adó jövedelméből származott, akik jelzálogos terheik inflációs elértéktelepedése folytán rendkívüli előnyökhöz jutottak. Az alap igen jelentékeny összegekkel rendelkezett, melyek nagy részben (95%-ban) városi építkezések előmozdítására szolgáltak. A porosz mezőgazdasági miniszter 1924. júl. 6-iki rendelete tette elsőízben lehetővé, hogy olyan mezőgazdasági telephelyek, amelyek nem szorultak idegen munkaerő alkalmazására, tehát $\frac{1}{2}$ —15 ha területű telepes gazdaságok, 3.000—5.000 márka építési kölcsönt kaphassanak. Ezen kölcsönöket ugyan többnyire 3 % kamat és 1 % törlesztés mellett lehetett igénybe venni, a porosz te-

¹⁾ A poseni és nyugatporoszországi telepítéseknél a szabály az volt, hogy a telepesnek magának kellett az építési költségeket fedezni; még! pedig egyrészt a saját vagyonából s ha ez nem volt elég, az első három szabad (fizetésmentes) év megtakarításából. Aki régi épületeket vett át és használt fel, még külön 1—2 szabad évet kapott. Ha mégis hitelre szorult, ez legfeljebb saját befektetéseinek fele összegéig terjedhetett, évi. 7 % mellett (amiből $31\frac{1}{2}$ % törlesztésre esett).

lépesek azonban az állam jóvoltából csak 1 % kamatot és 6 év után még 1½ törlesztést fizettek. Ettől kezdve 100 millió márkát meghaladó összeg fordított telepés házak és gazdasági épületek emelésére, később már telephelyenként 4—6.000 márka összegben. 1932-ben ez a forrás kimerült, nagy kárára a telepítésnek, amely azóta az építési hitelt is a birtokvásárlási hitellel azonos feltételek mellett a Telepítési Banktól kapja, az építési költségek 90 %-a erejéig, 4 % kamat mellett.

Szigorú rendelkezések írják elő a hitelezés határait. Ezek a harmincas évek előtt, amikor még könnyű volt a pénzpiacon is kölcsönpénzhez jutni, igen bőkezűen voltak megállapítva. A birodalmi munkaügyi miniszternek 1929. jún. 21-én kiadott utasításai szerint a 2 ha-nál nem nagyobb munkás és kézműves telephelyek után 7.500 márka, a 2—10 ha terjedelmű telephelyek után 10.000 márka, az ennél nagyobb önálló (gazdálkodó) telephelyek után 14.000 márkáig terjedhető építési kölcsönt lehetett igényelni. Helyi telepítés esetén a meglévő épületek kibővítésére legfeljebb 4.000 márka kölcsön szolgált. Ezek a maximumok azonban az állam gyorsan romló pénzügyei mellett sokáig nem voltak fenttarthatók. A törekvés arra irányult, hogy az eddigi telepítéseknél követett költséges építési módszerrel felhagyva, az első kísérletek után kitűnően bevált »Ausbausiedlung« legyen általánossá. Ennek lényege pedig az, hogy a telepésnek egyelőre a legszükségesebb épületekkel a legszolidabb kivitelben kell megelégednie, lehetőleg meglévő épületeket és épületrészeket kell felhasználni az effektív költségek csökkentése érdekében. Már ezzel az újabb telepítési iránnyal számol a porosz mezőgazdasági miniszter 1931. évi ápr. 23-i rendelete, mely 2.700-4.500, — a határvidéken 4.500—6.000 — márkában, de legfeljebb a tényleges építési költség 2/3-ában szabja meg az építési alapból engedélyezhető kölcsön felső határait. A birodalom is — az élelmezési miniszter 1933. márc. 18-iki rendeletében — hasonló álláspontra helyezkedik, amikor a telephelyek nagysága szerint 4.500—6.900 (helyi telepítéseknél 3.000—4.400) márkás maximumokat állapít meg. Négy év alatt tehát a felére szállt le az építési kölcsön összege (alább látni fogjuk, hogy az építési költségé is).

Újabbán két ízben is szabályozta a miniszter az építési hitelek ügyét. Legutóbb az 1935. jún. 1-én kelt rendeletével, mely ugyan az Ausbausiedlung elvét érintetlenül hagyja, sőt erősen hangsúlyozza, mégis a régi paraszt-építészeti stílus fentartása

érdekében a hitelkeret bővítését tartja szükségesnek. Az alábbi maximumok azonban már úgy vannak megállapítva, hogy azok nemcsak a kölcsönösszeg, de az építési költség felső határát is jelentik. Építési célra hitelt tehát más forrásból sem vehet igénybe a telepes és az előírt költség-maximumot csak akkor lépheti túl, ha kimutatja, hogy a többletet a sajátjából tudja fedezni. Az építési kölcsönök összege:

a) teljesen új építkezések esetén:

20—25	ha nagyságú telephelyeknél	legfeljebb	8500	márka
12.5—20	„	„	8000	„
7.5-12.5	„	„	7000	„
4- 7.5	m	„	6000	„
	munkás és kézműves telephelyeknél	„	5000	„

b) régi épületek átalakítása v. hozzáépítés esetén:

20 —25	ha nagyságú telephelyeknél	legfeljebb	5700	márka
12.5-20	„	„	5300	„
7.5-12.5	„	„	4700	„
4 - 7.5	„	„	4000	„
	munkás és kézműves telephelyeknél	„	3300	„

Részleges építkezés (Ausbausiedlung) esetén, ha idővel a telepes családja szaporodik és állatállománya is növekedik, lakóházának és a gazdasági épületeknek kibővítésére pótépítési hitelt igényelhet, de csak akkor, ha gazdálkodása reményt nyújt arra, hogy boldogulni fog és fizetési kötelezettségeinek addig elégett tett.

A lakóházon és gazdasági épületeken kívül költségesebb berendezésekre, mint pl. a vízellátás biztosítására (kutak, vagy vízvezeték építésére) külön hitel szolgál.

A telepítés pénzügyi megoldása az átmeneti hitel átalakításával fejeződik be. Az átmeneti hitel voltaképpen nem egyéb, mint előlegezett *hosszúlejáratú hitel*, vagy még pontosabban lombardhitel a későbbi járadékkötvényekre. A finanszírozás egész rendszere azon épül fel, hogy a földvásárlásra, építkezésre, az esetleges meliorációkra és egyéb beruházásokra felhasznált állami eredetű kölcsönöket a pénzpiacon szerzett hosszúlejáratú hitel váltsa fel. A telepítési (átmeneti hitel) alap likviditásának is feltétele, hogy megfelelő hosszúlejáratú hitel álljon rendelkezésre és a telepítési (járadékbirtokalapítási) eljárás befejezése — rendszerint két év — után az alap immobilizált tőkéi megint felszabaduljanak. Különben az egész konstrukció felborul.

A háború előtt nem is volt semmi fennakadás, a mechanizmus kifogástalanul működött. A telepítési alap 115 milliós pénzrészlete az aránylag szűk keretek között folytatott telepítési tevékenységet könnyen el tudta látni rövid lejáratú kölcsönökkel, a pénzpiac pedig játszva felvette az évenként 20—30 milliós járadéklevél-kontingenst. Már a háború alatt megmutakoztak azonban a nehézségek, amikor a magas kamatozású hadikölcsönök erősen leszorították a járadéklevelek árfolyamát s ezzel nagyon veszteségesé tették a telepítést. Az állam fokozott áldozatkészségével még csak le tudta küzdeni ezt a bajt, de teljesen tehetetlennek bizonyult a háborús összeomlást követő inflációval szemben. A porosz tartományi járadékbankok kénytelenek voltak finanszírozó tevékenységüket beszüntetni, mert a járadéklevelek elhelyezése technikailag is lehetetlenné vált: mire a papírok a nyomdát elhagyták, már régen értéküket veszítették. Az átmeneti hitelalap megsemmisülése párhuzamosan a hosszúlejáratú hitelforrások elapadásával, a telepítési tevékenység teljes megszűnését és sok, hosszú idő munkájával felépített telepítő apparátus kényszerű felszámolását jelentette volna, ha a telepítő társaságok az önségtség eszközehez nem folyamodnak. A »Neuland« r. t. vezetése alatt 1922-ben megalapították 6 millió papírmárka (21.000 aranymárka) alaptőkével a *Rozs járadékbankot* (Roggenrentenbank), mely 5 %-os járadékleveleket, mint bizonyos mennyiségű rozsról szóló obligációkat bocsájtott ki s ezzel szilárd alapot teremtett a telepítési tevékenység alá. Az új értékpapír kelendősége — érthetően — rendkívül nagy volt, ami a telepítési tevékenységnek azokban a zavaros időkben egész szokatlan fellendülését eredményezte. Egy év leforgása alatt közel félmillió q rozsertékű járadéklevél került forgalomba, melynek fedezetül 33.413 ha telepes-föld szolgált. A telephelyek átlagos megterhelése ha-onként 12.51 q, míg az évi szolgáltatás 0.81 q rozsnak felelt meg.

A márka értékének rögzítése egyszerre felborította a helyzetet. Nemhogy könnyebbséget hozott volna, hanem hosszú ideig éppen pénzügyi téren általános rosszabbodást idézett elő. A rendkívüli pénzhiány és az óriási kamatok¹⁾ az alacsony kamatozású

¹⁾ A rövidlejáratú kölcsönök kamatlába akkoriban 100 % körül mozgott. Maga a Porosz Állambank (Preussische Staatsbank) 1923. december 2 % napikamatot szedett. Még 1924. közepén is 50—70 % kamatot kellett fizetni a hitelt igénybevevő gazdának. (Enquete Ausschuss id. jelentése, 34. lap.)

rozsjáradéklevelek értékének közel kétharmadát semmisítették meg (1924. első felében a járadéklevelek árfolyama a rozsárnak csak 35 %-ára rúgott). Ez rendkívül hátrányosan érintette a telepítő társaságokat, amelyek eladósodása a Rozsjáradékbanknál 1924-ben meghaladta a félmillió métemázsa rozsértéket, de káros volt a telepesekre is, akik hektáronkénti megterhelése 12.51 q-ról 15.69 q-ra, évi kamatszolgálata pedig 0.81 q-ról 1.02 q-ra emelkedett. Mivel az állam nem volt hajlandó segítőleg beavatkozni,¹⁾ megint a »Neuland« r. t-nak kellett és sikerült is a Rentenbankkreditanstalt-tól, a Preussische Staatsbank-tól és a Deutsche Girozentrale-től 16.5 millió márka gyorskölcsönt felvenni 18% kamatra (ez később 12%-ra csökkent). Ez azonban inkább a telepítő társaságok esedékes kötelezettségeinek teljesítésére, mint új telepítések céljára szolgált.

Az infláció után jó két esztendeig a telepítési tevékenység nagyon szűk keretek között mozgott. Hosszúlejáratú hitelről egyelőre szó sem lehetett. A porosz járadékbankok többé nem funkcionáltak. Helyettük egy újonnan alakult központi intézet (Preussische Landesrentenbank) feladata lett volna a telepítés hosszúlejáratú kölcsönrel való ellátása. A pénzügyi viszonyok azonban még hosszú évekig nem voltak alkalmasak járadéklevelek kibocsájtására, úgy, hogy a bank működése inkább formai volt és a valorizált háború előtti járadékok kezelésére szorítkozott.²⁾ A telepítés ebben az időben kizárólag a porosz állam és a birodalom pénzéből táplálkozott, ami azt jelentette, hogy évről-évre újabb összegeket kellett rendelkezésre bocsájtani. Ilyen körülmények között az átmeneti hitel sem maradhatott rövid lejáratú; a kihitelezés időtartama meghosszabbodott és a kölcsönök visszafizetésére a telepítő szervek halasztást kaptak a pénzügyi viszonyok megjavulásáig. Ez magyarázza meg azt a kormányintézkedést, hogy az átmeneti hiteleket, — nem várva a járadéklevelek kibocsájtásának lehetőségéig — felosztották az egyes telep-

¹⁾ Pedig abban az időben potom pénzért össze lehetett volna vásárolni a rozsjáradékleveleket s ezzel az állam megakadályozhatta volna a telepítési tevékenység hirtelen megakadását, mely amiatt következett be, hogy a telepítő társaságoknak minden anyagi erejét hosszú ideig a 'Rozsjáradékbanknál fennálló kötelezettség teljesítése vette igénybe.

²⁾ A felértékelés 318.000 drb. záloglevélre terjedt ki, melyek névértéke 253 millió márkára rúgott. A valorizáció az árfolyamérték 18.84—29.4 %-ának, illetőleg a névérték 10.67—24.33 %-ának felelt meg. A járadéklevelek névértékének 3.17—12.87 %-a készpénzben fizettetett ki. A felértékelés folytán keletkezett likvidációs aranyjáradéklevelek értéke kerekén 65 millió márkára rúgott.

helyekre. A telepések szolgáltatásai a telepítési (Zwischenkredit) alapba folytak vissza és megint a telepítések finanszírozására használtattak fel.¹⁾

Közel 5 esztendeig kellett várni az infláció után, míg a hosszúlejáratú hitelforrás ismét megnyílt, első ízben 1928. elején, amikor sikerült a Porosz Járadékbank aranyjárdékleveleit a tőzsdén bevezetni.²⁾ A pénzpiac bizalma megint visszatért és a magas kamatozás keresetté tette az új értékpapírokat azokban a — főleg kispolgári — körökben, melyek tartós és jól jövedelmező tőkebefektetésre törekedtek. Ilyenformán a járadéklevelek árfolyama is kedvezően alakult: 1930. dec. 31-én 98.75-el jegyezték, holott ugyanazon év elején még csak 95.25-ön állott. Ez felbátorította a Járadékbankot arra, hogy 1930-ban kísérletet tegyen 7%-os papírok kibocsájtásával; ezek 92.50-es árfolyamot értek el emelkedő irányzat mellett. Bizonyos, hogy a még alacsonyabb kamatozású járadéklevelek is beváltak volna,³⁾ amelyek kibocsájtására a banknál már minden előkészület megtörtént, amikor az 1931. jun. 13-án váratlanul bekövetkezett pénzügyi katasztrófa ismét maga alá temette a pénzpiacot és vele, — alig 3 esztendei biztató kezdet után, — az egész konstrukciót, mely a telepítés finanszírozása terén a háború előtt is oly közmegelegedésre működött.

A változás, — egyéb kedvezőtlen kihatásaitól eltekintve, — nagy zavart idézett elő a pénzügyi lebonyolítás mechanizmusában is. Minden az átmeneti hitel leváltására volt már beállítva, amikor a Járadékbank egyszerűen megtagadta a járadékok átvételét, illetve azok tőkeértékének kifizetését. Ennek következménye az lett, hogy nem lehetett a járadékirtokalapítási eljárást be

¹⁾ Kiszámították, hogy a porosz állami és a birodalom által abban az időben nyújtott évi 92 milliónyi kölcsön-összeg a telepések növekvő szolgáltatásai mellett évről-évre csökkenthető és 20 év múlva már nem lenne újabb hitelre szükség, mert a telepések befolyó fizetései fedeznék a telepítés tőkeszükségletét. (Denkschrift der Ostpreussischen Landesgesellschaft über die Finanzierung einer planmässigen ländlichen Siedlung. Königsberg, 1928.)

²⁾ A járadéklevelek bevezetése nem volt könnyű feladat, mert ezeknek az értékpapíroknak a háború előtt sem volt egységes piaca, 10 év óta pedig nem történt újabb kibocsájtás s így joggal lehetett várni, hogy a közönség eleinte idegenkedéssel fogadja. Egyidőben kerültek piacra a porosz tartományi járadékbankok valorizált háború előtti papírjai is, az u. n. likvidációs aranyjárdéklevelek 4½ %-os kamatozással.

³⁾ A háború előtt a járadéklevelek 3½ %-ot kamatoztak. A nagy árfolyamvesztés azonban szükségessé tette 1916-ban a kamatláb 4%-ra emelését. A Porosz járadékbank is ennek a színvonalnak fokozatos elérésére törekedett.

fejezni, vagyis a tulajdonos a szerződés ellenére sem válhatott telekkönyvi tulajdonossá, ami reá nézve számos hátránnyal járt; a telepítő vállalatok nem tudtak mit kezdeni a járadékokkal, amelyek behajtására nem voltak berendezkedve; a telepítési tevékenység pedig megtorpant, mert az átmeneti hitel befagyott és egyelőre nem lehetett folyóvá tenni. Bár a telepítési tevékenység folytatása nagyobb visszaesést nem szenvedett, mert a birodalom újabb összegeket bocsájtott rendelkezésre, a telepítési eljárásban okozott zavart csak egy év múlva sikerült megszüntetni.¹⁾

Az átmeneti és hosszúlejratú hitel mellett az utóbbi években mind nagyobb jelentőségre emelkedett a *berendezési hitel*. Ennek célja a tőkeszegény, de egyénileg derék és jóra való földművesek, elsősorban mezőgazdasági munkások szociális felemelkedésének elősegítése. A porosz mezőgazdasági közigazgatás telepítési alapjából berendezési kölcsönt csak olyan mezőgazdasági munkások kaphattak, akik $\frac{1}{2}$ —2 ha-nál nem nagyobb munkástelephelyét szereztek. A birodalom ennél tovább ment és a berendezési kölcsön igénybevételének lehetőségét a 15 ha-t meg nem haladó telepes gazdaságok vevőire is kiterjesztette. Erre szükség is volt, mert amióta az agrárkrízis a birtokos parasztság gazdasági erejét is kikezdte és anyagiakban szegényebbé tette, a berendezési kölcsönre utaltak köre kibővült és a parasztszaládból származó telepések is mind nagyobb számban kénytelenek igénybe venni.

Már az 1919. évi telepítési törvény alapján lehetőség nyílt berendezési kölcsönök szerzésére. De csak inkább elvileg, mert a telepítő társaságoknak saját erejükből és saját felelősségre kellett nyújtani. A birodalom végül 1927-ben a Rentenbankkreditanstalt-ot bízta meg, hogy bizonyos feltételek mellett arra érdemes, elsősorban nagycsaládú olyan mezőgazdasági munkásoknak, akik a telepítés folytán munkahelyeiket elvesztették, továbbá a Keletről visszatért telepéseknek, de második, harmadik stb. paraszfiúknak is hektáronként 400, összesen legfeljebb 4.000 márka kölcsönt folyósítson az élő és holt felszerelés hiányainak pótlására s műtrágya, vetőmag stb. beszerzésére. Az adósnak az első három szabad év után, vagyis 4—10 évig 1%, 11—15 évig 2%, 16—20 évig 3%, azután 4% kamatot és 3%, illetve a ha-

¹⁾ Az újabb fejleményekre nézve 1. a Porosz Járadékbank ismertetésénél a 97. lapot.

todik évtől kezdve 4% évi törlesztést kellett fizetni. Az idevonatkozó rendeletek hangsúlyozzák, hogy csak azok részesíthetők ilyen kölcsönben, akik kiváló szorgalmúak, tehát feltehető róluk, hogy idővel megerősödnek és boldogulni fognak. Antrál inkább kell tehát a telepesek egyéni tulajdonságait vizsgálni, minél csekélyebb anyagi erővel rendelkeznek. Azok a telepesek, akiknek a felszerelése elégséges volt, de hiányzott a telephely megszerzéséhez szükséges készpénz (a telephely értékének 10%-a), szintén kaphattak az élő és holt leltár értékének 75 % -a erejéig kölcsönt, hogy abból az első vételrészletet lefizethessék. Sőt az 1930. márc. 25-i törvény 10 éves köcsön felvételét tette lehetővé a nehéz helyzetbe került munkástelepeseknek, hogy abból kamatfizetési és törlesztési kötelezettségeiknek megfelelhessenek.

Ettől kezdve szinte minden esztendőben történt valami intézkedés, hol a birodalom, hol a porosz állam részéről a berendezési kölcsön feltételeinek könnyítése, illetve az érdekeltek körének bővítése tekintetében. Erre szükség is volt, mert egyebek között a telepítés is sok mezőgazdasági munkást tett kenyértelessé, akik már a városokban sem tudtak, — mint azelőtt — munkát találni. Ezek telepítéséhez elsőrangú szociális érdek fűződött. A szűkre szabott anyagi lehetőségek és az igényjogosultak körének bővülése következtében a kölcsönök összegét csökkenteni kellett. A 4000, majd később 3000 márkában megállapított maximumok csak ritkán folyósítottak. A Keletporoszországi Telepítő Társaság által 1932-ben letelepített mezőgazdasági munkások például átlag 1736 márka berendezési kölcsönt kaptak.

A birodalmi kölcsönök folyósítását a Telepítési Bank intézi.¹⁾ Még az 1931 nov. 10-i szabályozás szerint is a 98,5%-ban kifizetett kölcsönösszeg után az első két szabad év leteltével 21/2 % kamatot és a harmadik évtől kezdve 2% (3 évenként 1%-kal emelkedő) törlesztést kellett fizetni. — Az 1935. jun. 1-én kelt legújabb kormányrendelet értelmében az átlag 2000 márkáig terjedhető berendezési kölcsön kamatmentes; a törlesztés (évi 4%) a hatodik (talajjavítással kapcsolatos telepítések esetén a tizenegyedik) évben kezdődik. A kölcsön igénybevételének

¹⁾ A Porsz Járadékbank is nyújthat telepítési kölcsönt, de csak akkor, ha ezzel együtt a telepes tartozása a terhelési határt (a telephely becsértékének 3/4-ét, illetve 9/10-ét) át nem lépi. Ellenkező esetben a telepes köteles kezest állítani, aki vagyonával megfelelő biztosítékot tud nyújtani. Ilyenformán parasztcsaládok tagjai, ha telepes gazdaságot szeretnek, azt a P. járadékbank által nyújtott kölcsönrel is felszerelhetik a szülői birtokra bekebelezett biztosítéki jelzálog ellenében.

fontos feltétele, hogy a »telepes olyan tulajdonságokkal rendelkezék, melyek biztosítékot nyújtanak arra, hogy az így megnövekedett terhekkel is megbirkózik és kötelezettségeinek eleget tud tenni«. A Telepítési Bank 1935. március végéig több, mint 11,000 telepesnek nyújtott berendezési kölcsönt összesen 20 millió márkát valamivel meghaladó összegben.¹⁾

A birodalom mellett igen jelentékeny összegeket juttatnak az egyes államok és tartományok is erre a célra. A »*Heimatkredit*«, néven ismert kölcsönök különösen a nyugat-keleti irányú telepítési mozgalomban játszanak fontos szerepet. A tartományi és kerületi bankok az önkormányzati testületek jóállása vagy a szülők és rokonok által nyújtott ingatlanfedezet mellett adnak berendezési kölcsönöket. A nagy népsűrűségű államok és tartományok maguk is jelentékeny áldozatokat hoznak a lakosság áttelepedésének megkönnyítése érdekében. A költségvetésbe kisebb-nagyobb összegeket állítanak be (pl. Baden évi 500,000, Westfália 750,000, Hannover 500,000, Oldenburg 300,000 márkát stb.) egyrészt közvetlen kölcsönnyújtásra, másrészt a bankoktól stb. felvett kölcsönök kamatterheinek csökkentésére.²⁾

Többé—kevésbé eltérő módon történt a keletről, főleg Lengyelországból *visszavándorolt telepesek* (az ú. n. menekültek) finanszírozása. Ezek nagyjából volt poseni és nyugatporoszországi telepesek, akik még a háború előtt a porosz állami telepítési akció során kerültek oda a német terjeszkedés erősítése érdekében, az Önálló lengyel birodalom megalakulása után kiszorultak birtokaikról és éppen az infláció legválságosabb éveiben özönlöttek vissza. Elhelyezkedésük ideiglenesen gyűjtőtáborokban történt, ahonnan a birodalom különböző részein fokozatosan letelepítették. Közöttük mintegy 3000 család, akik kártalanítást nem kaptak és minden vagyon nélkül érkeztek, rendkívüli gondot okozott az államnak. A telepítő társaságok kötelességévé tétetett a visszavándoroltak sürgős földhözjuttatása. Ennek érdekében az állam az eddigi szokástól eltérően

¹⁾ A berendezési kölcsön kérdésének nagy fontosságára utal^ annak gyakori szabályozása. Erre nézve a fentiekén kívül 1. az 1929. márc. 13-iki porosz mezőg. miniszteri rendeletet, a birodalmi munkaügyi miniszternek 1929. jun. 26-iki és a porosz mezőg. miniszter 1931.; márc. 4-iki rendeletét, az 1930. márc. 25. és 1931. márc. 31-iki birodalmi törvényt, az 1933. márc. 18. és nov. 10-iki birodalmi rendeleteket.

²⁾ L. bővebben: *Ponfick-Wenzel: Reichssiedlungsgesetz. Berlin, 1930. es Die West-Ostsiedlung in den Jahren 1927—1931. Berlin, 1931.*

globális szerződést kötött a telepítő társaságokkal és családonként mintegy 5000 arany márkának megfelelő kártalanítási összeget bocsájtott rendelkezésükre. Ez azonban távolról sem fedezte a telepítési költségeket és eltekintve attól, hogy a tomboló inflációban folyósított összegek már a postai átutalás ideje alatt elvesztették értékük jelentékeny hányadát, nem tellett belőle a legszükségesebb felszerelésre sem. A telepítő társaságok maradék tőkéje sem volt elegendő, azért kénytelenek voltak rendkívül kedvezőtlen feltételek mellett magánkölcsonöket igénybe venni. Ez nagyon megdrágította a telepítést és elviselhetetlen terheket rótt a telepésekre, akik emiatt állandó hadilábon álltak a telepítő társaságokkal és panaszaikkal éveken át foglalkoztatták a hatóságokat, a parlamentet és a nyilvánosságot is. A telepések mellett elégedetlenek voltak a társaságok is, mert nagy veszteségeket szenvedtek, melyeket mind áthárítani nem tudtak, a telepések szolgáltatásai pedig nem folytak be rendesen. De elégedetlen volt az állam is és neheztelt a telepítő vállalatokra, amiért ezek függetlenítették magukat és olyan terhes kötelezettségeket vállaltak, amelyek következményei többnyire súlyos áldozattal járó szanalási műveleteket tettek szükségessé. Az infláció után jó ideig azért haladt vontatottan a telepítési tevékenység, mert a telepítésre szánt első komolyabb összegeket egyrészt a küszködő telepések, másrészt a bajba jutott telepítő társaságok megsegítésére kellett fordítani. Az apró segítő akciók azonban nem hozták meg a kívánt eredményt, mígnem a birodalom vette kézbe az ügy rendezését, mely az 1927. júl. 16-i törvénnyel meg is történt. 70 millió márka felhasználásával a menekült telepések összes adósságai konvertáltattak igen előnyös ($3\frac{1}{2}\%$ kamatból $\frac{1}{2}\%$ törlesztésből és $\frac{1}{8}\%$ kezelési költségéből álló) hosszúlejáratú tartozássá.

Az alábbiakban *egy példán* bemutatjuk a telepítés pénzügyi megoldását abból az időből, amikor még a Járadékbank papírjait el lehetett helyezni a pénzpiacon, összehasonlítást téve a pénzügyi lebonyolítás jelenlegi alakjával.

Vegyünk példának egy 15 ha-os, tehát normál nagyságú telephelyet, amelynek a vételára 1930-ban 28,000 márkát tett ki. Ebből a föld értékére hektáronként 800 márka, összesen 12,000 márka, az épületekre pedig 16.000 márka jutott. A vételár 90%-át — 25,200 márkát — az állam hitelezte, míg

a telepesnek 2800 márka készpénzzel és megfelelő felszereléssel kellett rendelkeznie. A hitelezett összegből 5000 márka építési kölcsön kamatlába 1%_j, 20,000 márka átmeneti hitel kamatlába 5% volt. A telepes évi szolgáltatása tehát így alakult:

5,000 márka építési kölcsön 1 %-al	50.— márka
20,000 márka átmeneti kölcsön 5 „	<u>1000.—</u>
Összesen	1050.— márka

Ez az összeg nem változott a törlesztés egész időszaka alatt, tehát a járadékirtokalapítási eljárás befejezése, illetve az átmeneti hitelnek járadékbankhitellé alakítása után sem. Már pedig a járadéklevelek kamatlába a telepes 5%-os évi szolgáltatásával szemben 8%-ra rúgott, amelyhez még ½⁰/_o törlesztés járult. Ez azt jelentette, hogy a telepes gazdaságra csak 1,764.71 (kerekén 12,000) márka erejéig lehetett járadéklevelet kibocsájtani, mert ennek az összegnek 8 és ½%-a egyenlő a telepes évi 1000 márka járadékszolgáltatásával. Hosszúlejáratú járadékbankkölcsönrel tehát a telephely vételárának alig valamivel több, mint 40%-át lehetett fedezni, míg 8000 márkát egyenlőre, mint befagyott rövidlejáratú kölcsönt kellett kezelni. Ez mintegy 40%-kal csökkentette az átmeneti hitelalap likviditását, ezért kellett az államnak évről-évre újabb összegekkel dotálni a telepítési alapot.¹⁾

Bizonyos, hogy ez a megoldás az államnak igen jelentékeny kamatvesztést jelentett. A 8000 márka egy fillért sem kamatozott, mindaddig, amíg a 12,000 márka fokozatos amortizálódása idővel lehetővé nem tette a kamatozásba való bekapcsolódását. A kamatvesztés csökkentésére még egy mód kínálkozott: alacsonyabb kamatozású járadéklevelek kibocsájtása. A közbejött 1931. évi események azonban a Járadékbank ilyenirányú törekvéseit megghiúsították. Végül az állam a törlesztési idő meghosszabbításával is igyekezett veszteségeinek legalább egy részétől szabadulni.²⁾

¹⁾ A porosz mezőgazdasági miniszter 1931. júl. 31-iki rendelete 1935-ig évi 20 millió márkát irányzott elő a befagyott átmeneti kölcsönösszegek pótlására. Ezeket részben az állam maga vette fel kötvények kibocsájtása útján, részben a Járadékbank teremtette elő állami garancia mellett.

²⁾ A helyzet 1931-előtt látszat szerint ugyanaz volt, mintha a telepesek szolgáltatásai 4½ %-os kamatozású járadékleveles kölcsönön alapultak volna. Csupán a törlesztési idő hosszabbodott meg 52 1/3 évről 69 1/3 évre. Az államnak ugyanis abban az esetben, ha 5 év alatt sikerült volna — amint tervezte — a járadéklevelek kamatlábát 8%-ról 6%-ra csökkenteni, kamathozzájárulás címén a fenti telephely után 69 1/3 évi törlesztés mellett még mindig 9.742 márkát kellett volna magára vállalni. A törlesztési idő meghosszabbítása nélkül ez a veszteség még nagyobb lett volna.

Annak illusztrálására, hogy milyen jelentékeny áldozatot kellett az államnak hoznia, vessünk egy pillantást arra az időre, amikor az állami hitel a legbővebben folyt, hogy lássuk, minő összegek használtattak fel egy év alatt a telepítés finanszírozására.

1928-ban 5.000 új telephely létesítésére a következő összegek folyósítottak. (Az Enquete Ausschuss adatai id. j. 141. lap.)

A telephelyek nagysága	Egy telephelyre jutott		A z új tele		p h e l y e k	
	ltyo-os építési kölcsön összege R.M.	átmeneti kölcsön összege R.M.	száma	az építési kölcsön összege R.M.	az átmeneti kölcsön összege R.M.	
2 ha alatt	4000	3.000	1325	5,300.000	3.975.000	
2-5 „	5000	6.000	500	2,500.300	3,000.000	
5-10 „	5000	10.000	375	1,875.000	3,750.000	
10-20 „	5500	23.000	2100	11,550.000	48,300.000	
20 „ felett	5000	30.000	700	3,500.000	21,000.000	
5000	24,750.000	80,025.000				

Az állami hitel összege tehát ebben az időben telephelyenként 7—35.000 márka között ingadozott s átlag 21.000 márkára rúgott. Ebből a 24.7 milliós építési kölcsön után 4% és a kereken 30 millió átmeneti hitel után, — amely nem kamatozott, — 5 % kamatvesztést az államnak kellett viselni. Egy év alatt tehát csupán ez 2½ millió márka áldozatot jelentett. Nyilvánvaló, hogy a finanszírozásnak ezt a piódját/a pénzbeszét követő nagybőjt éveiben soká fentartani nem lehetett.

Jelenleg a telepítés finanszírozása is teljesen az 1931. évi krízist követő kötött pénzügyi gazdálkodás jegyében történik. Tekintettel arra, hogy ma a záloglevelek kamatozása és árfo-lyama is független a pénzpiaci viszonyoktól s azok forgalma sem a kereslet és kínálat szerint alakul, hanem egyoldalú állami akaratnak engedelmeskedik, az államnak módjában áll olyam feltételeket szabni, amelyek további veszteségeit a minimumra szál-lítják le. Az utóbbi években a telepítés jelentékeny megolcsóbbodása, a felosztott birtokokat terhelő adósságok rögzítése és az .amortizációba való bevonása, a földvételár egy részének járadék-levelekkel történő kiegyenlítése nagy mértékben csökkentette a telepítés effektív tőkeszükségletét. Igaz, hogy a kedvezőtlen gazdasági viszonyok következtében a telepések évi szolgáltatását is mérsékelni kellett, de ezzel lépést tartott a járadéklevelek kamatlába is, mely ma 4½%, úgy hogy végeredményben a telepítés finacirozása jelenleg jóval kisebb áldozatot követel az államtól, mint azelőtt. De sokkal kevesebb készpénz mobilizáció-jára is van szükség. Korábban a telepítés lebonyolítása csaknem 100%-ig készpénzzel történt: a föld vételára, az esetleges terhek törlése, az építkezések mind tényleges tőkét igényeltek. Így fenti példánkban 25,000 márkára rúgott ez az összeg egyetlen

paraszttelphely létesítésénél. Igaz, hogy ennek körülbelül fele a járadéklevelek elhelyezése után visszatért a telepítési (átmeneti hitel) alapba, de láttuk, hogy milyen nagy áldozatot kellett azért hozni. A telepítések ma nagyobbreszt eladósodott birtokokon történnek, a föld megszerzése ezeknél egyszerű hiteltechnikai művelettel (az adósságok átírása és a telephelyeken való szétosztása vagy névértéken eladott járadéklevelek útján) megy végbe s inkább csak az építkezésekhez kell készpénzről gondoskodni. A majdnem általánossá vált Ausbausiedlung mellett azonban az építkezési költségek is a korábbi összeg felére, sőt 1/3-ára csökkentek. Igaz, hogy a mezőgazdasági munkások mind szélesebbkörű letelepítése a berendezési hitelszükségletet nagyon megnövelte, de még így is jóval kisebb az az összeg, amit az államnak hitelezni kell, mint még néhány évvel ezelőtt is volt.

Egy példa megvilágítja a helyzetet. Egy 15 ha-os telephely vételára ma átlag 20,000 márka, mely összegből 8000 márka az épületekre esik. A vételár 10%-át, 2000 márkát a telepesnek kell kifizetni; a Telepítési Bank a felosztott birtokok vételárának csak cca. 1/3-át fizeti ki készpénzben, ami 740 márka hektáronkénti átlagos földár mellett kereken 4000 márkát tesz ki ebben az esetben. A Telepítési banknak tehát 10.000 márka (sőt a régi épületek felhasználása esetén még 2—3000 márkával kevesebb) készpénzébe kerül egy 15 ha-os telephely, szemben a múlttal, amikor ugyanez 25.000 márka készkiadást jelentett.

A telepítés pénzügyi lebonyolítását *hitelintézetek* látják el. Csak egészen kivételesen fordult elő, hogy az állam közvetlenül utalt át kisebb összegeket a telepítő társaságoknak konkrét tervek végrehajtására. Egyébként a telepítésre szánt közpénzek külön, megbízott vagy egyenesen a telepítések finanszírozására alapított állami, illetve magánintézetekhez folytak be és bank-szerű elvek alapján, de mindig a kormány által előírt feltételek szerint használtattak fel. Ezek a pénzügyintézetek természetesen nem csupán közpénzekből táplálták a telepítést, hanem rendszerint törvényes felhatalmazással rendelkeztek olyan tranzakciók lebonyolítására is, melyek alkalmasak egyéb pénzforrások igénybevételeivel a telepítés hitelszükségletének kielégítésére.

A kétféle hiteligenynek megfelelően a telepítés pénzügyi szolgálatára hivatott pénzügyintézetek is mindenkor két csoportot

alkottak. Az egyik a rövidlejáratú (telepítési vagy átmeneti) hitelek folyósítását látta el, a másik a hosszúlejáratú hitelszükséglet kielégítéséről gondoskodott.

A háború előtt kizárólag a *Porosz Állambank* (Preussische Staatsbank), ez a 160 éves állami pénzügyintézet helyezte ki a telepítés céljára rendelt közpénzeket. A háború alatt és a háború után is 1926-ig, túlnyomólag e bank közvetítésével történt Poroszországban a telepítés finanszírozása. Azzal, hogy szoros kapcsolatot tartott fenn a telepítő társaságokkal szervezeti téren is, (a bank vezetőségének tagjai, mint az állam képviselői, helyet foglaltak a társaságok felügyelő bizottságában), nemcsak a hatékony együttműködést, de a társaságok üzletvitelének ellenőrzését is biztosította. Finanszírozó tevékenysége 1930-ban, a Német Telepítési Bank alapításával megszűnt s attól kezdve a Járadékbank megbízásából járadéklevelek eladásával s ezek tőzsdei árfolyamának szabályozásával foglalkozik.

Abban a mértékben, amint időnként a telepítés tőkeszükséglete túlnőtt az állami hitel keretein, csökkent a Staatsbank szerepe és mellette más intézetek is bekapcsolódtak a telepítés pénzügyi ellátásába. Így 1918-ban, majd az infláció alatt is a »Neuland« r.t., 1926-tól kezdve pedig, amikor a birodalom jelentékeny összegeket rendelt a telepítések előmozdítására, a Rentenbankkreditanstalt veszi át a vezető szerepet. Ebben az időben gazdag hálózata alakult ki a telepítést finanszírozó intézeteknek. A porosz állam és a birodalom pénzügyintézetei mellett külön megbízás alapján más hitelszervek (»Neuland« r.t., Heimbank r.t.) is részt vettek a telepítés egyik-másik ágának (a kiszolgált katonák letelepítése, terméketlen területek meliorációjával kapcsolatos telepítés) pénzügyi adminisztrálásában. Mégpedig más és más feltételek mellett. Különböző volt a hitelezési eljárás is, nem is szólva az illetékesség kérdéséről, mely a birodalom és a porosz állam között évekig tartó súrlódásra vezetett. Az alsófokú hatóságok nem ismerték ki magukat az eltérő, gyakran egymásnak ellentmondó rendelkezések sokaságában; ott, ahol a birodalomnak és Poroszországnak külön szervei vagy hatóságai működtek, azok gyakran egymás ellen dolgoztak. Ilyen körülmények között a telepések bizalmatlanokká váltak, mert nem tudtak tájékozódni a feltételek, az eljárás, a megterhelés stb. sokféleségében s általában megszűnt a telepítés áttekinthetősége, viszont költségei — a versengés miatt is —

erősen megnövekedtek, ami később a dekonjunktúra időszakában nagyon megbosszulta magát.

A bajok legfőbb kútforrása az volt, hogy a birodalom és a porosz állam nem tudott megegyezni a telepítési politika kérdésében, mindegyik a maga elsőbbségét vitatta s nem egyszer a nyilvánosság előtt folyt a harc, ami a közvélemény előtt sokáig népszerűtlenné tette a telepítés ügyét. Például évekig nem sikerült megállapodni abban, hogy a birodalom által rendelkezésre bocsájtott összegek felhasználása tekintetében a Porosz Állambank vagy a Rentenbankkreditanstalt illetékes-e. Végül 1930-ban lehetővé vált az egyezés megkötése, mely új korszakot nyitott a telepítés finanszírozásában.

Ennek legfontosabb eredménye az egységes szabályozás a telepítés pénzügyi lebonyolításának egész komplexumára kiterjedőleg. Tehát mind az átmeneti, mind a hosszúlejratú hitelre nézve. Az új szabályozás célszerűbben határolta el a kétféle hiteltípust és mindegyiket külön igazgatás alatt álló, de egymással szorosan együttműködő hitelintézet hatáskörébe utalta.

A rövidlejratú telepítési hitelszükséglet kielégítése egy újonnan alakult nyilvános jogú intézet, a *Német Telepítési Bank* (Deutsche Siedlungsbank) feladata lett. Első alaptőkéjéhez a birodalom és a porosz állam paritásos alapon 25—25 millió márkával járult hozzá; ugyanennyit adtak a tartalék-alap képzéséhez. A bank statútumai szerint a birodalomhoz tartozó többi állam, továbbá köztestületek és közintézmények is beléphetnek az alapítók sorába, minimálisan 100,000 márkával. Erre azonban még nem került sor. A bank üzletkörébe tartozik: 1.) egyrészt saját vagyonából, másrészt a rendelkezésére bocsájtott közpénzekből és olyan kölcsönökből, amelyeket közintézmények, kötelekek stb. telepítési célra juttatnak, átmeneti hitelt (Zwischenkredit) folyósítani; 2.) hosszúlejratú hitelt közvetíteni, még pedig olyat, amelyet értékpapírkibocsájtás jogával felruházott intézetek szereznek és nyújtanak; a bank maga is vehet fel hosszúlejratú bel- és külföldi kölcsönöket, ezeket azonban rendszerint értékpapírok (járadéklevelek, záloglevelek) vásárlására kell fordítania vagy kölcsönképpen hosszúlejratú hitelműveletekkel foglalkozó intézeteknek továbbadnia; 3.) berendezési kölcsönöket nyújtani; 4.) más módon is

előmozdítani a telepítés ügyét; ezért részt vehet olyan vállalkozásokban, melyek telepítéseket végeznek, finanszíroznak vagy támogatnak.¹⁾

A Telepítési Bank tehát sokféle forrásból meríthet, hogy a telepítési tevékenység tőkeszükségletét biztosítsa. A 100 millió márkára rúgó saját vagyonán kívül legjelentékenyebb természetesen a birodalom pénztárából évenként juttatott 75—80 millió márka, mely nélkül nagyvonalú telepítési politikát folytatni nem lehetne. A bank azonban a telepítés pénzügyi ellátásának kiszélesítése érdekében nagy fontosságot tulajdonít a reálhitelintézetek bekapcsolásának is. Mivel ezeknél a hitelezési határ igen alacsonyan van megállapítva, a különbözetét a birodalom kezeskedik, úgyszintén a kamatdifferenciát is magára vállalja. A Telepítési Bank már működésének első évében megpróbálkozott ilyen hitelintézetek bevonásával és tárgyalásai a legszebb reményekkel biztattak, amikor az 1931. évi júliusi krízis teljesen felborította a pénzpiacot és megghiúsította a Bank tervezett tranzakcióit is. Egyedül a Deutsche Zentralbodenkredit A. G.-tól sikerült 10 millió márka kölcsönt felvenni. A későbbi években a Porosz állambank és a Rentenbankkreditanstalt is résztvettek kisebb összegekkel a telepítés finanszírozásában. A Magánalkalmazottak Birodalmi Biztosítóintézetével kötött kölcsönszerződés pedig 37 millió márkával nö-

¹⁾ A bank szervei: a két ügyvezetőből álló Vorstand, a felügyelőbizottság és a közgyűlés. Ezeken kívül a birodalom és a porosz állam egy-egy biztost rendel ki, akik a közérdek, a magasabb telepítéspolitikai érdekek és a törvények betartása felett őrködnek. Hatósági jogokkal is felruházhatók és jogérvényes intézkedéseket is tehetnek harmadik személyekkel szemben. A felügyelőbizottság tagjaiból a közgyűlés két bizottságot alakít. 1. a munkabizottságot, mely dönt a kölcsönök felvételéről, közvetítéséről, a bank tőkéinek elhelyezéséről, a különböző vállalkozásokban való részvételről és más alapvető kérdésekről; 2. a hitelügyi bizottságot, mely határoz az előterjesztett hiteligénylések tekintetében, halasztási ügyekben, hitelbiztosítási kérdésekben stb. A bank legújabb, 1933. dec. 8-iki alapszabályai egyszerűsítik az ügyvezetést és szűkítik a bizottságok hatáskörét. A Vorstand most már csak egy ügyvezetőből áll, a felügyelő bizottság pedig 20 tagból, akiket az elnökkel és elnökhelyetttel együtt a birodalom pénzügyi és közlelmezési minisztere nevez ki a különböző köz- vagy magánintézetek, egyesületek vezetői és olyan szakemberek köréből, akiknek közreműködése a telepítés érdekében kívánatos. Az ügyvezető a felügyelő bizottság elnökének jóváhagyásával rövid- vagy hosszúlejáratú kölcsönüzleteket köt, a bank pénzeinek gyümölcsöző elhelyezéséről gondoskodik, idegen vállalkozásokban vesz részt és jótállást vállal. A bank messzemenő kedvezményeket élvez: mentes valamennyi birodalmi, állami és községi (így jövedelem-, föld-, vagyon-, iparüzési, továbbá forgalmi-társulati-, értékpapír-) adó és közigazgatási, valamint törvénykezési illeték fizetése alól.

vélte a Telepítési Bank tőkekészletét. Újabban az átmeneti hitelek egy részét váltóval fedezi s diskontüzlet útján vonja be a magángazdasági tőkét a telepítés finanszírozásába.

Ezek a források azonban nem elegendőek a telepítési tevékenység tempójának fokozására. Ezért az utóbbi években mind nagyobb jelentőségre tesznek szert azok a műveletek, melyek az adósságok átvállalásával pótolják az effektív tőkék hiányát. Erre különösen a túlterhelt birtokok betelepítésénél nyílik alkalom. A Telepítési Bank, ahelyett, hogy kifizetné a régi jelzálogos terheket, szétosztja azokat a telephelyeken s a hitelezőkkel szemben garanciát vállal a kamatok és némi törlesztés fizetésére. A hitelezők köre így bővül, mert a földbirtokosok is a terheken felül eső vételárösszeget ily módon hitelezik a Telepítési Banknak. Pl. 1934-ben 120,000 ha földet vásároltak a telepítő társaságok 89 millió márka értékben. Ebből mindössze 33 millió (38%) fizettetett ki készpénzzel, míg a 39 millió márka összegre (44%-ra) rúgó adósságterhek, valamint a 10 millió márkát kitevő szabad vételár-összegek a telephelyeken rögzítettek. A fennmaradó 7 millió a telepések első (átlag 10%-os) fizetési részletére esik.

A Telepítési Bank működése folyamán ez az arány így alakult:

	1931-ben	1932-ben	1933-ban	1934-ben
a vásárolt földek vételárösszege	62.9 millió M	39.2 millió M	52.8 millió M	89 millió M
ebből a Telepítési Bank készpénzben kifizetett	38.3 „ „-t	25.1 „ „-t	16 „ „-t	33 „ „-t
a vételári összeg	60.9 ⁰ / ₀ -at	64.0 ⁰ / ₀ -át	30.7 ⁰ / ₀ -át	38 ⁰ / ₀ -át

A Telepítési Bank által átvett és a telephelyeken szétosztott régi adósságterhek és vételárhátralékok 1934. dec. 31-én a hitelezők szerint a következőképpen oszlottak meg:

Jelzálogbankok követelése	26.7 millió márka
Landschaftok	37.8 „ „
Más közintézmények követelése	12.5 „ „
Magánhitelezők (túlnyomó részben földbirtokosok) követelése	22.1 „ „
Államok, tartományok, kerületek követelése	16.2 „ „
A Magánalkalmazottak Birodalmi Biztosítóintézete követelése	8.7 „ „
	<hr/>
	124.0 millió márka

Ezek szerint tehát 124 millió márka magántőke fekszik a telepítésben a telephelyekre bekebelezett adósságok alakjában. Ezek hosszúlejáratú kölcsönöknek tekinthetők, amelyek

részben a Járadékbank hiányzó emisszióinak pótlására szolgálnak. A Telepítési Bank újabban közvetlenül is nyújt hosszúlejáratú kölcsönöket, így elsősorban 1933-ban 11.4 millió márkát helyezett ki túlnyomóan meliorációkkal kapcsolatos telepítések céljára.

A Telepítési Bank igazgatásában lévő s telepítési célokra juttatott kölcsönök összege 1935. márc. 31-én 605 millió márkára rúgott, mely összegből 662,000 hektáron 42,000 új telepes gazdaság létesült és 11,000 meglévő kisüzem nagyobbított meg. Ebből 228 millió марка a Bank alapítását (1931. ápr. 1.) megelőző időre esik. A Bank tehát 4 évi működése alatt 377 millió márkát folyósított a telepítés finanszírozására, még pedig 118.6 milliót (31.4%-ot) földvásárlásra, a többi, — 18 millió марка berendezési hitel kivételével — telepes gazdaságok építkezéseire, telkesítésekre, utak, árkok stb. építésére, szövetkezeti berendezésekre és közcélú létesítményekre.

A hosszúlejáratú hiteleket kezdettől fogva a *járadékbankok* szolgáltatták. A háború előtt öt tartományi járadékbank működött Poroszországban már jóval a telepítéseket megelőzőleg is.¹⁾ Elsősorban az 1891. évi júl. 7-i törvény tettei e bankok feladatává a hosszúlejáratú kölcsönök nyújtását telepes birtokokra. Ez 3½, majd 4%-os járadéklevelek kibocsájtásával történt 60½, illetve 56½ évig tartó törlesztés és az ingatlan értékének; ¾ részéig terjedhető kölcsön első helyű bekebelezése és az állam kezessége mellett. A nem jelentéktelen árfolyamvesztés (pl. 1913. júl. 1-én az árfolyam 84.50-en állt) 34 részét az állam viselte.

A tartományi járadékbankok működését a háborúvesztést követő pénzügyi katasztrófa teljesen megbénította. Ezzel be is fejezték közel száz esztendőös pályafutásukat. A Rozsjáradékbank rövid szereplése után a megváltozott viszonyok új rendezést követeltek. Bár a tartományi járadékbankok óriási szolgálatot tettek a telepítés ügyének, a hosszúlejáratú hitelszervezet provinciális tagozódása számos hátránnyal járt. A hat járadékbank mindegyike más papírokat bocsájtott ki, melyeknek az árfolyama is különböző volt. Ezek az apró emissziók, dacára az állam garanciájának, éppen sokféleségük miatt sohasem tudtak verse«

¹⁾ A porosz járadékbankok már a hiútt század eleje óta fennállnak. Élénkebb tevékenységet 1850-től kezdve fejtek ki a földesúri terhek megváltása körül.

nyezni pl. a Landschaftok egységes típusú zálogleveleivel. A járadéklevelek egységesítése fontos követelménye volt az új reformnak. Ezenkívül a központosítás mellett szólt «z árfolyam-szabályozás, az emissziók könnyebb lebonyolítása, az igazgatás egyszerűsítése stb. is. Az infláció után ritka alkalom kínálkozott a tartományi járadékbankok összevonására, ami az 1927. dec. és 1928. márc. 21-i törvény alapján a Porosz Országos Járadék-bank (Preussische Landesrentenbank) alapításával meg is történt.

A birodalom és Poroszország között 1930-ban létrejött egyezség azonban lényeges változást eszközölt az új intézet első kiadásán. A Járadékbank voltaképpen állami üzem volt, alaptőke és önkormányzat nélkül, közhivatalnokok igazgatták és költségeit az állam viselte. Mivel az említett egyezség a rövid és hosszúlejáratú hitel kibocsájtására szolgáló szervek felépítésére nézve teljesen azonos alapelveket állapított meg, a Járadékbank sem maradhatott állami intézet, hanem a Telepítési Bankhoz hasonló vállalattá kellett átalakulnia. Az 1931. aug. 1-i porosz törvény alapján ez meg is történt.¹⁾ 20 millió márka alaptőkéjének felét a porosz állam, másik felét a Telepítési Bank jegyezte. A veszteségek fedezésére szolgáló törvényes tartalékalap (10 millió márka) képzéséhez a két fél szintén egyenlő arányban járult hozzá. A Bank ezzel a szabályozással önkormányzattal bíró, kereskedelmi elvek szerint vezetett, üzleti vállalat lett,²⁾ de természetesen nem korlátlan lehetőségekkel a nyereszkedés terén, mert pl. az osztalék nem haladhatja meg az 5%-ot.³⁾

A Járadékbank üzletköre, — mint a Telepítési Banké is, — igen változatos. A tőkeszerzés tekintetében nagy mozgási szabadsággal rendelkezik. Nemcsak járadékkal fedezett járadékleveleket bocsájt ki, hanem — szükség esetén a hitelezők kívánságára — jelzálogilag biztosított zálogleveleket is a befizetett alaptőke és tartalék legfeljebb hússzoros összege erejéig. Joga van belföldön vagy külföldön kölcsönöket felvenni közvetlenül vagy közvetve, pl. a Rentenbankkreditanstalt út-

¹⁾ A Telepítési Bank birodalmi törvény, a Járadékban porosz törvény alapján jött létre. A Járadékbank szervezete egyébként azonos a Telepítési Bankéval.

²⁾ A Vorstand tagjai, vagyis az ügyvezetők azonban porosz államhivatalnokok.

³⁾ A Bank múltévi közgyűlésén lényeges szervezeti változtatásokat hajtott végre, melyek az állam és a Reichsnährstand befolyásának lényeges megnövekedésére vezettek.

ján. Részt vehet a befizetett alaptőke és tartalék 10%-a erejéig olyan vállalkozásokban (pl. holding társaságokban), melyek belföldi vagy nemzetközi hitelműveleteket bonyolítanak le.

A Járadékbank a különböző tranzakciók segítségével szerzett tőkéből a járadékbirtokok becsértékének 75%-a, családi gazdaságoknál, melyek idegen munkaerőre nem szorulnak, 90%^o erejéig nyújthat hosszúlejáratú kölcsönt. A Bank üzletkörébe tartozik a társörökösök kielégítésére szolgáló járadékok megváltása,¹⁾ a telepítő társaságok kölcsönrel ellátása régi (járadékkal terhelt) telepes birtokok megszerzésére, ha azok eladásra kerülnek és bizonyos esetekben a telepesek részére építési pót-hitel nyújtása is.²⁾

A papírokat csak a Járadékbank hozhatja forgalomba. Ez lényeges változás a háború előtti időkkel szemben, amikor a járadéklevelek egy része magánúton került piacra. Abban az időben ez nem jelentett semmi veszélyt a járadékbankokra, mert a pénzpiac kiegyensúlyozott volt és évente aránylag csekély mennyiségű ilyen papír került forgalomba. A háború után, — a labilis pénzpiaci viszonyok között, — azonban nem lett volna tanácsos megengedni nagyobb tömegű járadéklevelek magánúton való forgalombahozatalát, mert a szabályozatlan értékesítés könnyen káros hatást gyakorolt volna a papírok árfolyamára és a Járadékbank emissziós tevékenységére is. Már pedig a telepítő társaságok, amelyek a járadékleveleket kapták, természetesen igyekeztek volna azokat mielőbb pénzzé tenni, hogy forgótőkéhez jussanak. Ezért volt elkerülhetetlen a járadéklevelek eladásának központi irányítása, ami azt jelenti, hogy a papírok plaszirozásáról a telepítő társaságok számlájára maga a Bank gondoskodik.

A Járadékbank emissziós tevékenysége 1928-tól 1931-ig tartott. Ez idő alatt összesen 10,825 járadékbirtokot — 142,845

¹⁾ Az 1896. jún. 8-iki törvény (Gesetz betreffend das Anerbenrecht bei Renten- und Siedlungsgütern) szerint történik a társörökösök kielégítése 22 $\frac{3}{9}$ -szeres összegű 4 $\frac{1}{2}$ %-os vagy 20-szoros összegű 5%-os járadéklevelek alakjában. Ennek ellenében a törzsörökös évi 6, illetve 6 $\frac{1}{2}$ % járadékszolgáltatást köteles a banknak teljesíteni 31 $\frac{1}{2}$, ill. 30 $\frac{1}{12}$ éven keresztül.

²⁾ Erre olyankor lehet szükség, mikor a telepítés csak részben befejezett gazdaságokat alkot (Ausbausiedlung) s egy idő múlva a család szaporodása és az üzem fejlődése a lakóház és a gazdasági épületek kibővítését teszi szükségessé. Ilyen esetekben a járadékbirtok alapításától számított 12 éven belül a telepes közvetlenül, — vagyis a telepítő társaság kikapcsolásával, — kaphat a Járadékbanktól hosszúlejáratú kölcsönt az elsővel azonos feltételek mellett.

ha területtel — finanszírozott, 165.6 millió márka értékben. A járadéklevél kibocsájtás azonban ennél jóval kisebb összegre, 99.6 millió márkára rúgott. A Bank ugyanis a hitelezett összegnek csak 60%-át fizette ki járadékpapírral, 40%-át pedig készpénzzel. A Bank kétféle járadéklevél-típust bocsájtott ki: egy 8%-osat 48.1 millió márka, és egy 7%-osat 51.5 millió márka értékben.

Újabb emisszió 1931. óta nem történt. Ennélfogva az átmeneti hiteleknek hosszúlejratú járadékbank-kölcsönökké való átalakítása is szünetelt. Elsőizben 1933. második felében tett kísérletet a Járadékbank egy kiegészítő megoldással, mely abban állott, hogy 14.5 millió márka erejéig kezességet vállalt a telepítő társaságok rövidlejratú (átmeneti) kötelezettségeiért. A hosszúlejratú kölcsön helyébe tehát a Járadékbank jótállása lépett addig az ideig, amíg újabb emissziók lehetővé nem teszik a kötelezettség feloldását. Ilyenformán 1934. végéig a Járadékbank 11,739 járadék birtok (153,834 ha) finanszírozására kereken 180 millió márka hosszúlejratú kölcsönt folyósított. Ennek megoszlására nézve az alábbi táblázat nyújt felvilágosítást:

a tőkésített járadékok összege	a k ö l c s ö n ö k száma	összege
1,000 márkánál kisebb	384	238,288 márka
1.000—5.000 márka	3,113	10,005,587 ..
5,000—10,000 márka	2,376	17,063,998 ..
10,000—50,000 márka	5,538	124,203,383 ..
50,000—100,000 márka	242	15,945,58. ..
100,000 márkánál nagyobb	86	12,603,702 ..
	11,739	180,060,544 márka

Ebben az évben a Járadékbank megpróbálkozott — 1931. óta először — járadéklevelek kibocsájtásával, egyelőre 5 millió márka értékben. A kísérlet sikerült, mert a 4y₂%-os papírokat azonnal el lehetett helyezni. Most újabb 10 milliós emisszió van küszöbön. Ez szolgál majd a telepítés céljára vásárolt birtokokat terhelő adósságok hitelezőinek, valamint a földbirtokosok kielégítésére.

A telepítés sikerére döntő fontosságú a telephely ára és még inkább az évi szolgáltatás mértéke, vagyis az az összeg, amit a telepesnek az állam juttatása fejében fizetnie kell. Ez utóbbinak mértéke elsősorban az állam gesztiójától függ, mert ugyanazt az összeget lehet a telepesre nézve előnyös és kedve-

zötlen feltételek mellett nyújtani. A telephely árara azonban sok olyan tényezőnek is befolyása van, melyeket kevésbé a telepítő akarata, mint a mindenkori közgazdasági, termelési stb. viszonyok determinálnak.

A telepítés költségei a föld vételárából, az építési költségekből és a különböző mellékköltségekből tevődnek össze.

A föld ára a német telepítési tevékenység öt évtizede alatt óriási ingadozásnak volt alávetve. Ez természetesen hol serkentőleg, hol akadályozólag hatott a telepítésekre. A háború előtt elég normális volt a földár alakulása és megfelelt a közgazdaság fejlődésének és a jövedelmezőségi viszonyoknak, ha néha, mint a századforduló táján, a spekuláció rövid időre egészségtelen kilengéseket idézett is elő. A porosz állami Telepítési Bizottság (Ansiedlungskommission) működési területén, Posenben és Nyugatporoszországban 1886-tól kezdve a birtokárak állandó felfelé irányuló mozgást mutattak, mely különösen 1894-től ugrásszerű emelkedésbe ment át. 20 év alatt több, mint 100%-kal, — ha-ként 568 márkáról 1383 márkára, — drágult a föld, részben a közgazdasági viszonyok javulása, a népesség szaporodása, de kiváltképpen a telepítés okozta nagy kereslet következtében. Nemcsak a Telepítési Bizottság földvásárlásai játszottak itt szerepet, hanem még inkább a telepítő mozgalommal szemben ellentámadásba átment lengyelség szervezett összefogása, mellyel a Telepítési Bizottság hatalmas anyagi ereje sem tudott megbirkózni. A forgalomba került földekért folyt ádáz versenyfutás a hanyatló konjunktúra éveiben is irreálisan magas, földárakat eredményezett ebben a két tartományban úgy, hogy a porosz állam csak nagy anyagi áldozat árán tudott egészséges telepítéseket létesíteni.¹⁾

A háború után a földbirtok ára is (mindég a nagybirtokét értve), mint minden, szeszélyesen alakult. Az infláció voltaképpen nagy konjunktúra lett volna a telepítésre nézve, ha sikerül idejében olyan megoldást találni, amely lehetővé teszi

¹⁾ L. a K. Pr. *Ansiedlungskommission* emlékiratát: *Zwanzig Jahre deutscher Kulturarbeit*, Berlin, 1906. Keletporoszországban pl., ahol a háború előtt szintén jelentékeny telepítések történtek, ilyen rendkívüli jelenségek híjján a birtok ára normálisan alakult. 1895—1902-ig az agrárkrisisnek megfelelően depresszió volt: nagy földkínálat, alacsony árakkal; 1904-től kezdve a rozsárak emelkedése magasabb földárakat és a kínálat csökkenését vonta maga után. Nagyjában így volt más országrészekben is. (L. Ernst *Bircheri*: *Der Landgütermarkt im Ostpreussen seit 1895*. Berlin, 1934.).

annak kihasználását. A föld ára aranyértékre átszámítva egy tizedére esett. Sziléziában például 1923-ban a kataszteri tiszta jövedelem 15-szöröséért — ha-onként 230—240 aranymárkáért — lehetett olyan birtokokat vásárolni, amelyekért 1914-ben a kat. tiszta jövedelem 150-szeresét fizették. De hasonló rendkívüli földárakat jegyeztek fel Keletporoszországban is. A márka stabilizálása viszont az ellenkező végletnek kedvezett. 1924. első felében a földárak a békebelinek átlag másfélszeresét érték el. De nem sokáig tartott a nagy »konjunktúra«, mert a rozs, burgonya, cukor óriási árzuhanását követve szinte hónapok alatt letértek a birtokárak is, amelyek indexe 1926-ban (1910/12=100) 70—75 körül mozgott. Az 1927-es esztendő a terményárak javulásával kapcsolatban újra fellendülést hozott, hogy azután a mezőgazdasági válság elmélyülése megint helyet adjon a földpiac ezúttal tartós depressziójának. Az »Osthilfe« néven ismert gazdaadósvédelmi intézkedések nyomán rövid időre ugyan ismét egy kis javulás következett be, de a nagyüzemek, úgy látszik krónikussá vált veszteséges termelése mellett tartós fellendülésre alig lehet számítani.¹⁾

A telepítési célokra vásárolt földbirtokok vételárának alakulására nézve néhány tartományban az alábbi számok nyújtanak tájékoztatást:¹⁾

Sziléziában	hektáronként	1924-ben	1314 márka
1925-ben			1304 „
1926-ban			1130 „
Brandenburgban	„	1910—14	1403 „
1924-25			1221 „
1925-26			1105 „
Keletporoszországban	„	1914-ben	1000—1600 „
1925-ben	250-1455 „		
1927-ben	640-1065 „		

Az utóbbi években a telepítő társaságok a következő átlagárakat fizették ha-onként birodalmi átlagban:²⁾

	1929-ben	992 márkát
1930-ban	926	„
1931-ben	868	„
1932-ben	643	„
1933-ban	669	„
1934-ben	740	„

¹⁾ Figyelembe veendő, hogy az itt elmondottak főleg azokra a vidékekre vonatkoznak, ahol a telepítés nagyobb arányokban folyt. A földár ingadozása egyébként speciális helyi tényezőktől befolyásolva, óriási különbségeket mutat a birodalom különböző részeiben, de igen sokszor egymáshoz közelfekvő területeken is.

²⁾ *Enqwete Ausschuss* id. jelentése, 95, 96. lap.

³⁾ *Die bäuerliche Siedlung* 1933. Vierteljahrshefte zur Statistik des Deutschen Reiches. 1934. III. f. 5. lap.

A föld árának lemorzsolódása kedvezni látszott a telepítési tevékenységnek. Kétségtelen, hogy az utóbbi években már emiatt is lényegesen olcsóbb telepítéseket lehetett végezni. A »konjunktúra« azonban csak látszólagos volt, mert a földbirtok ára ezen az alacsony színvonalon sem felelt meg a mezőgazdaság jövedelmezőségének. A Rentenbankkreditanstalt mintegy 700 keletporoszországi üzemre kiterjedő vizsgálata alapján 1924—29. évek átlagában a parasztüzemek közepes tiszta jövedelmét hektáronként 3.4 márkában állapította meg, melyből — 6—7%-kal tőkésítve — 50—55 marka hektáronkénti földár adódott. Még a gazdaságilag legkedvezőbbnek mondható három esztendő (1927—30.) jövedelmezőségi viszonyai mellett is 175—200 marka földár lett volna reális, holott a telepítésre felhasznált föld átlag ötször annyiba (928 márkába) került. Ez a disparitás volt a szakemberek véleményé szerint egyik legfőbb oka, hogy a telepesek, — különösen Keletporoszországban, — már a hanyatló konjunktúra első éveiben megakadtak a fizetéssel, egy részük szanalásra szorult és végül is az államnak a magas földárak stb. alapján megállapított járadék mérséklésével és egyéb kedvezményekkel kellett a telepesek aránytalan terhein könnyíteni.i)

A föld vételára lényeges szerepet játszik a telepítési költségek arányának kialakításában is. Figyelembeveendő azonban, hogy a kész telephely egy hektárjára eső telekár nem azonos az eredeti birtok egy hektárjára eső vételár összegével. Vagyis a telepes más áron kapja a földet, mint ahogy a telepítő társaság vásárolja. A telepítés során ugyanis sok olyan *mellékköltség* merül fel, melyek jelentékenyen, ha-onként átlag 240 márkával drágítják meg a telek árát. Viszont a birtokhoz tartozó erdők, épületek, felszerelés stb. értékesítése a telephely telekárára csökkentőleg hat, többnyire 20—30 márkával, de vannak esetek, hogy 100—160 márkával is.

A telepítés mellékköltségei több tételből tevődnek össze:

a) Németország északi és keleti vidékein gyakoriak a vad-
vizes területek. Ezért nagyon sok birtok, mely a telepítő tár-

¹⁾ L. E. *Birchert* id. munkáját és a Forschungsinstitut für Agrar- und Siedlungswesen emlékiratát: Der veränderte wirtschaftliche Grundlage der ländlichen Siedlung. Berlin, 1931. Ebben a telepítés kérdésének legkitűnőbb szakemberei: Sering, Lang, Seraphim stb. mutatnak rá a magas földárak tarthatatlanságára és követelik a telepesek terheinek arányba-hozatalát a mezőgazdasági üzem jövedelmezőségével.

saságok kezére kerül, felosztás előtt egyes részeiben árkolásra vagy alagsövezésre szorul. Ezeket a társaságok maguk végzik el, úgyszintén a kisebb útépitési munkákat is. A nagyobbszabású meliorációk az önkéntes munkaszolgálat feladatkörébe tartoznak.

b) Új falvak létesítése vagy meglévők kibővítése folytán a közintézményekkel szemben támasztott igények is megnövekednek. Ez újabb költséget jelent. A község, az egyház, az iskola, az úthálózat részére megfelelő területeket kell leadni, melyek a betelepített terület 4—5%-át teszik ki; ezenkívül gondoskodni kell új középületekről vagy a meglévők kiegészítéséről, szegényházzal (a birtokkal átvett, munkaképtelen mezőgazdasági munkások elhelyezésére), játék és sporttérről, temetőről, agyaggödörrel, községi apaállatok tartására szükséges földről stb.

c) Felmérési, parcellázási költségek.

d) A telepítő társaság munkadíja (jutaléka).

e) A birtokokat nem lehet azon módon, ahogy a telepítő társaságok vásárolják, szétosztani és azonnal a telepések rendelkezésére bocsájtani. Az eladásra kerülő nagyüzemek java része, különösen a túlterheltek, nagyon leromlott állapotban cserélnek gazdát. A társaságok egyik legfontosabb feladata: a földeket olyan karba hozni, hogy azok telepítésre alkalmassá váljanak. Erre szolgál az u. n. Zwischenwirtschaft, mely a szükséghez képest egy, legfeljebb két esztendeig tart. A vétel rendszerint tavasszal történik, míg a telepések odaköltözése a következő év nyarán. A közbenső idő alatt a társaság intézője vezeti a gazdaságot nagyüzemszerűen, de már tekintettel a leendő telepes üzemek beosztására és vetésforgójára. A tapasztalás szerint végtelenül fontos ez az esztendő a telepítés sikerére nézve, ezért a gazdaságvezető személyére, rátermettségére és gyakorlatára a társaságok a legnagyobb gondot fordítják. A Zwischenwirtschaft legfőbb célja: a földek előkészítése a telepítésre kitűnő talajműveléssel (főleg elgazosodott földeknél), bőséges trágyázással, a rétek és legelők megjavításával. Természetesen ilyen gazdálkodás mellett ritkán lehet szó nyereségről, sőt majdnem mindig jelentékeny ráfizetéssel zárul az átmeneti esztendő mérlege. De meg kell hozni ezt az áldozatot, amelyet 60 évre elosztva a telepések alig éreznek meg, viszont megmenekülnek egy évtől, mely feltétlenül súlyos deficittel végződné

számukra. Szükséges a Zwischenwirtschaft azért is, mert ennek termése szolgál a telepesek első évi megélhetésének és állataik takarmányozásának alapjául is.¹⁾

Ezeket kivül még más költségek is (lásd az alábbi példán) felmerülhetnek, melyek nagyjából a telephely vételárában realizálódnak, tehát a telepest terhelik. Átlagos számítás szerint ezek a költségek ha-ként 240 márkára rúgnak, vagyis ennyivel drágítják a telepesföld vételárát. Ugyanilyen irányban hat az eredeti birtokhoz tartozó egyes, csekélyebb értékű mocsaras területek, gyenge minőségű erdők stb. értékesítése. A tapasztalás szerint ugyanis 60—70 %-át lehet csak az uradalmi földeknek telepítésre felhasználni, a többi — telepítésre alkalmatlan — területen túl kell adni. Rendszerint az erdészeti kincstár vásárolja fel ezeket alig 1/10-ért az eredeti vételárnak.

A mellékköltségek sokféleségére és nagyságára nézve tájékoztatást nyújt a brandenburgi tartományi telepítő társaság egyik telepítésének finanszírozási terve. A társaság 154.000 márkáért vásárolt egy 284 ha-os birtokot, melyet 1934-ben telepített be. A telepítés során a következő költségek merültek fel:

1.	felmérési költség	4.600 márka
2.	közcélokra (község, iskola, egyház)	5.000 márka
3.	talajjavítás, utak, árkok	8.000 márka
4.	a kegyúri terhek megváltása	4.000 márka
5.	kamatvesztés a betelepítésig	7.000 márka
6.	az épületek anyagának kamata	1.800 márka
7.	a szövetkezetek alakítására szolgáló alap dotációja	1.200 márka
8.	a lovagi birtok-matrikula megváltása	3.000 márka
9.	a villamosítás és vízellátás költsége	22.000 márka
10.	adók, közterhek	4.000 márka
11.	a volt uradalmi munkások kártalanítása	4.000 márka
12.	a »jóléti alap« dotációja	3.000 márka
13.	tenyészállattartás céljára	1.000 márka
14.	a volt uradalmi szeszgyár javítási költsége	10.000 márka
15.	az átmeneti gazdálkodás (Zwischenwirtschaft) költsége	30.000 márka
16.	telepítési költség (a társaság jutaléka)	15.400 márka
	összesen:	124.000 márka

A különböző költségek tehát közel akkora összegre rúgnak, mint a birtok vételára. Bizonyos, hogy nem minden telepítésnél merülnek fel ilyen magas villamosítási és szeszgyárjavítási költségek, de ezeket leszámítva is, igen jelentékeny mér-

¹⁾ Posenben és Nyugatporoszországban az állami Telepítési Bizottság 20 esztendő alatt a Zwischenwirtschaft során felhasznált többek között 8 millió márka értékű műtrágyát és 1.3 milliót érő vetőmagot; az összes ilyen költség 63 millió márkát tett ki.

tékben drágítja meg ez a sokféle költségtétel a telepítést. Az állam csupán a felmérési költségeket téríti meg egészen, azután a 2, 3, 9, 12. p. alatti költségek 50 %-át viseli, míg a többi a telephely árában realizálódik.

A telepesföld ára befolyással lévő eme tényezők figyelembevételével a telepes által fizetett telekár a háború előtt átlag 1400 márkára, az 1924/28. évek átlagában 1100 márkára rúgott, 1931—33-ban leszállt 800 márkáig s ma 900 márka körül variál.¹⁾ Ez az átlag azonban nagy, 60—80%-os különbségekből tevődik össze, melyek az eltérő talajminőségre, értékesítési és közlekedési viszonyokra, mellékköltségekre stb. vezethetők vissza. A tapasztalás szerint nagyon sok függ a földpiac ismeretétől. Ha a telepítő társaság ügyvezetője, aki a birtokvásárlást végzi, az ilyen ügyletekben gyakorlott, tapasztalt szakember, igen előnyös árakat érhet el s jelentékenyen csökkentheti a telepítés költségeit.

A puszta föld (telek) ára a beépített kész telephely (föld, épület) vételárához viszonyítva a háború előtt 60—65%-ra, az 1924/28. évek átlagában 50—55%-ra rúgott. A telekár részesedési arányának csökkenését nemcsak a földár hanyatlása idézte elő, hanem, — mint majd látjuk, — *itt* az építési költség jelentékeny emelkedése is szerepet játszott. Újabban a földbirtokok árjavulása és az építési költségek erős csökkentése következtében a telekérték aránya megint 60% körül mozog.

A telepítés másik legfontosabb kiadási tétele az *építési költség*. Mind abszolút összege, mind aránya döntően befolyásolja a telephely értékét, megterhelését, az üzem rentabilitását és ezzel a telepes boldogulását is. A német telepítési tevékenység rendkívül gazdag tapasztalatokkal rendelkezik ezen a téren s hosszú fejlődés és sok kísérletezés eredménye az a minden valószínűség szerint helyes irány, melyet az újabb telepítési politika már évek óta követ, mondhatni teljes sikerrel.

A régi porosz telepítéseknél, Posenben és Nyugatporoszországban a telepesek maguk építkeztek. A Telepítési Bizottság csak az anyagot szerezte be és az építési terveket vizsgálta

¹⁾ A helybeli földigények kielégítésére szolgáló föld ára magasabb, 1933-ban kereken átlag 1.000 márkát (pl. a Orenzmark-on 500, Westf. fáliában 2.100 márkát), hasznobére pedig átlag 53 márkát (pl. Mecklenburgban 26, Anhaltban 94 márkát) tett ki.

felül, egyébként a telepes ízlése és vagyoni ereje döntötte el a kivitelezés minőségét. Nagyobb gócpontokon a Bizottság téglaegetőket állított fel és önköltségi áron szállította a téglát és cserepet, sőt kedvezményes épületfáról is gondoskodott. Akik az építkezés terén tanácsait megfogadták, egyéb kedvezményekben is részesültek (fuvardijmérséklés, pótépitési hitel). Az építési költség így alakult:

5—10 ha telephelynél	700—500 márka pro ha, a vételár	55%-a
10-20 „ „	500-400 „ „ „	40%-a
20—50 „ „	400-250 „ „ „	30%-a

Az a módszer, amit a Telepítési Bizottság ezen a téren követett, a többi telepítésekénél is jónak bizonyult: a telepesek a helybeli iparosok segítségével saját regie-ben építkeztek a telepítő társaságok szakszerű tanácsadása és felügyelete mellett. Az épületköltség telephelyenként 11—12 ezer márkát *tett ki.*¹⁾

A háború után ezen a téren is megváltozott a helyzet. Egy ideig még a régi gyakorlat folytatódott, az infláció azonban itt is határkövet jelent. A menekültek, illetőleg a Kelet-ről visszavándorlók letelepítése csak a legszerényebb építési eljárás alkalmazása mellett volt lehetséges. A telepeseknek meg* kellett elégedni a legegyszerűbben átalakított régi uradalmi épületekkel lakócsűrökkel, agyagból épített szükséglakásokkal, melyek előállításának költsége nem került többre (pl. Keletporoszországban) 1200 aranymárkánál. 1924-ben, amikor a telepítéshez szükséges tőke még mindig nagyon szűken állt rendelkezésre, a költség 3000—4300 márkára rúgott. Később részben 3—4000 márka összegű olcsó pótépitési kölcsönök segítségével, részben a telepesek saját erejéből az inflációs építkezés hiányait pótolhattak.

Amint a közhitel — különösen a birodalom bekapcsolódása után — nagyobb mértékben rendelkezésre állt, a telepítéssel kapcsolatos építkezések példátlan megdrágulása következett be. Ennek egyéb oka is volt. A nagy építési konjunktúra következtében az átlagos építési index 172-re szökött fel, a jobb

¹⁾ Pl. a pommerániai telepítő társaság telepítéseinél 1Q 13-ig egy 15—20 ha-os parasztelephelyhez rendszerint külön épült lakóház, istálló és csűr tartozott. A lakóházban volt egy pitvar, konyha, élelmiszerkamra, 3[^] lakószoba a földszinten és egy a padlás melletti tetőrészben. Az istálló megfelelt 2—3 ló, 8—10 szarvasmarha és 5—6 nagysertés befogadására; volt még alkalmas helyiség az aprójószág elhelyezésére és takarmánykonyha céljára. Az építkezés masszív: téglát és cserepet.

terményárak igényesebbé tették a parasztságot, az ipari termelés fellendülése nagyban megnövelte a városok vonzóerejét stb. Ilyen körülmények között nagy igények támasztottak a telepítéssel szemben és jelentkezők csak minden tekintetben kifogástalan, masszív és bőséges épületekkel ellátott telephelyekre akadtak. Divat lett az ú. n. »Intensiviedlung«, mely különösen Sziléziában vált kedvelté. Jellemzője a drága gépi felszerelés mellett a bőséges, szinte luxusszámba menő építkezés volt, mely egy 15—20 ha-os telephelyet 20—25,000 márka épületköltséggel terhelt meg. Másutt valamivel szerényebb kivittel is megelégedtek, de a 15—16,000 márka építési költség általánossá vált. Az igényeket egy ideig követte, sőt talán fokozta a magas építési közhitel, mely telephelyenként 14,000 márkát is kitett.

Az épületköltségnek nemcsak az abszolút összege, hanem százalékaránya is lényegesen növekedett a háború előtti időkhöz képest. Míg régen a telephely vételárának 35—40%-a (ha-ként 500—700 márka) jutott épületköltségre, az 1924/28. évek átlagában a birodalom főbb telepítési vidékein ez 45—50 %-ot (ha-ként 700—1200 márkát) tett ki. A mezőgazdasági termelés hanyatló konjunktúrája mellett ezek az 1930-ig még tovább növekvő és jórészt inproduktív épületköltségek elviselhetetlen teherként nehezedtek a telepésekre. Kétségtelen, hogy a német telepítési politika ezen a téren követte el a legnagyobb hibát a sokat hangoztatott rentabilitás követelménye ellen. A telepítő társaságok itt nagyon elszámították magukat és hosszú ideig, amikor már éles támadások hangzottak el a parlamentben, sőt szakkörökben is a túlságba vitt építési költségek miatt, még mindig szívósan ragaszkodtak a telephelyenként 15—20 ezres összegekhez, azt bizonyítgatva, hogy ezek a költségek megfelelnek az átlagos építési indexnek, sőt annak alatta állanak.

1928 előtt a legnagyobb telepítő társaságok háztípusa a következő volt: lakóház 8.95x10.10 m., 30 emu vastag masszív, erős falakkal; a földszinten konyha 14 m²., pitvar 9 m²., 3 lakószoba 20, 18, 14 m² nagyságúak, a tetőrészben egy oromszobának kiépíthető tér, a konyha és pitvar alatt pince. A lakóházat az istállótól egy derékszögben közbeépített 5x4.5-es takarmánykonyha választja el. Az istálló 13.60x9.50 m., a csűr 10x16 m., deszkázva, cementcseréptetővel. Építési költség: a lakóház 391 m³! á 19 márka, az istálló 633 m³ á 10.50 márka, a csűr 748 m³, á 3.20 márka; mindez a takarmánykonyhával együtt összesen 16.500 márkát tett ki.

»A Belső Telepítés Előmozdítására Szolgáló Társaság« keretében a telepítő társaságok igazgatóiból alakított építési bizottság több ízben fog-

lalkozott az épületköltség csökkentésének ügyével, de nem sok eredménnyel. Hosszas tárgyalás után 1928-ban a következő, állítólag takarékosabb megoldásban állapodott meg. Feltétlenül szükséges a földszinten egy nagyobb hálószoba a szülőknek, mely egyszersmind lakószoba is, 2 kisebb kamra a gyermekeknek, egy nagy lakókonyha és egy pitvar, ezeken kívül kiépíthető tetőtér és a házhoz épített takarmánykamra; összesen 441 m³, á 19 márka 8.379 márka.

2 ló, 8 tehén, 3—4 növendék, 4 nagysertés és apró-
jószág részére szükséges legalább 100 m² istálló
430 m³ beépített területtel, á 10.50 márka 4.515 márka»
10x20x5 méretű csűr (1000 m³) á 3.20 márka 3.200 márka.

A lakóház és a gazdasági épületek előállítására tehát kereken 16.100 márkába kerül. Ehhez jönnek még egyéb létesítmények, így:

kút szivattyúval	500 márka
vízlevezető, építésrendőri engedély stb.	3—400 márka
trágyagödör 12 m ³	350 márka
200 m. kerítés	600 márka
gépszín (a telepes maga építi)	500 márka
műtrágyakamra	500 márka
dupla-ablak költségtöbblete	150 márka
masszívabb istállótető	5—600 márka
cementbeton istállópadozat	200 márka

Az esetleges elektrifikálás költségeit is hozzászámítva egy telepes gazdaság épületköltsége 20.500 márkára rug. Az építési bizottság szerint ez ugyan 46 %-al magasabb, mint volt a háború előtt, de az építési költség 72 %-os drágulásához képest túlzottnak nem tekinthető. (L. a Gesellschaft zur Förderung der inneren Kolonisation« építési bizottságának emlékiratát: Der landwirtschaftliche Siedlungsbau Berlin, 1928.)

El kell ismerni, hogy szemre is, de technikai, higiéniai és célszerűségi szempontból egyaránt tetszetősek és kifogástalanok! ezek az épületek. (1.2. ábra) Szinte kiválnak a szomszédos, régi parasztfalvak közül. Amíg akadtak jómódú telepesek, akik a magas költségeket saját tőkeerővel is bírták, még csak fenn lehetett tartani ezt a drága megoldást. A harmincas évek felé azonban erősen gyérült az ilyen tehetős elemek száma úgy, hogy a telepítő társaságok is kénytelenek voltak a megváltozott viszonyokhoz alkalmazkodni. Közöttük néhányan, így különösen a keletporoszországi már kezdettől fogva takarékosan bánt az építési költségekkel és a 12,000 márkát ritkán lépte túl. Igaz, hogy ebben a tartományban a kezdetlegesebb termelési és értékesítési viszonyok között nem is lett volna helye az »Intensivsiedlung« erőszakolásának. A mezőgazdasági válság kimélyülése és az olcsó építési kölcsönök megszűnése azonban a telepítés költségeit illetőleg másutt is a legnagyobb takarékoságra kényszerített s a figyelmet egyszerre az olcsóbb és szelényebb telepítési eljárások felé terelte.

A keletporoszországi minta, de különösen az inflációs telepítések példája erősen hatott. Kiderült, amit eddig nem nagyon vettek észre, hogy a Keletről visszavándorolt, nagyrészt vagyontalan elemek az egészen primitív viszonyok között is, amelyekbe telepítették, az évek folyamán kemény munkával megerősödtek, a hiányokat pótolták és pedig jórészt saját erejükből, úgy, hogy ezek a telepek miben sem maradtak alatta a két-háromszoros költséggel létesített későbbi telepítéseknek. Az első építési költségekre felhasznált 1200—3000 márka, kiegészítve később még átlag 4000 márka építési költsönnel, elegendőnek bizonyult a szükséges építkezésekre. A gondolat, mely ebben a megoldásban érvényesült, — a romló gazdasági és pénzügyi helyzetben, — egyszerre felébresztette az érdeklődést. Primitiv-, Ausbau-, Aufstiegsiedlung, ahogy elnevezték, a tudományos és gyakorlati körökben egyaránt nagy és termékeny vitát váltott ki. Ha itt-ott felmerült is ellenvélemény és aggály a régi irány képviselőiben, majdnem általános felfogássá vált, hogy le kell szállni a magas lóról és a telepítést egészségesebb, észszerűbb alapokon kell tovább építeni. Nem csupán pénzügyi szempontból. A telepítésnek nem szabad elkényeztetni a telepest, aki eddig teljesen a készre épített gazdaságba ült bele és szinte »állami járadékos«-nak érezte magát. A telepítésben legértékesebb a kolonizációs elem, mely arra kényszeríti a telepest, hogy egyszerű kezdetből saját szívós, építő munkájával küzdje fel magát. Nem helyes egész falvakat egy kézvonással elővarázsolni, a régiék is nemzedékek lassú, fokozatos munkájával épültek ki. A telepítésnek csak egy részét végezzék a (telepítő) társaságok, a másik részt át kell engedni a telepesnek, rá kell bízni az ő egyéni képességeire, vállalkozó szellemére, melyet a telepítésnek fejleszteni és nem elsorvasztani kell. Már pedig »Fertigsiedlung« esetén éppen a legértékesebb kolonizációs tulajdonosok nem érvényesülhetnek eléggé.¹⁾

¹⁾ L. Silvio *Broedrich*: Primitivsiedlung (Archiv f. 1. Kolonisation. 1930. évf. 235. 1.), *Straubinger*: Zur Frage der sogenannten Primitivsiedlung (u. ott 308 1.), Dr. *Przyszkovszki*: Zur Primitivsiedlung. Warum und wie? (u. ott 450. 1.), v. *Hof*: Grenzen einer Primitivsiedlung (u. ott 454. 1.), *Landwehr*: Intensivsiedlung in der Landwirtschaft (u. ott 622 1.), S. *Broedrich*: Auf Stiegsiedlung (u. ott 390. 1.), *Bollert*: Aktuelle Fragen der ländlichen Siedlung (u. ort 1931. évf. 378. 1.), A. v. *Mächai* u. I. *Schäfer*: Aufstiegsiedlung mit ostdeutschen Siedlern Berlin, 1932; Dr. N. *Ley*: Siedlungswesen in Mecklenburg-Strelitz. Berlin. 1931. (Berichte über Landwirtschaft. Sonderheft 44), *Enquete Ausschuss* id. j. 72. és 144. lap.

A régi hasonló telepítésekkel és az újabb kísérletekkel szerzett kedvező tapasztalatok, az inflációt követő költséges telepítések súlyos válsága, a parasztság fokozódó tökeszegény-sége, a mezőgazdasági munkások nagyobbarányú telepítésének sürgőssége, az agrárkrízis, a kölcsönszerzés nehézségei, de különösen az 1931. évi pénzügyi katasztrófa egyaránt az »Aufstiegsiedlung« mellett érveltek. Ettől kezdve a birodalom és a porosz állam is arra törekedett, hogy minél általánosabbá tegye az új telepítési metódus alkalmazását. Erre kényszerítő eszközök is megvoltak. Csupán az építkezési hitelkeret megszorításával jelentékeny megtakarításokat sikerült elérni. Legutóbb Darré 1934. jan. 31-i rendelete intézkedik ebben a szellemben, amikor előírja, hogy elsősorban istállót és csürt kell kielégítő méretben építeni, nehogy ennek hiánya miatt a rendes gazdálkodás folytatása a legkisebb hiányt is szenvedjen. A lakóház kivitelezésénél a higiéniai, lakástechnikai és háztartási követelményeket kell szem előtt tartani, egyébként a teljes kiépítés távolabbi időre maradhat.

A telepítő társaságok a háború után egyideig a telepéseknek engedték át lakóházaik és gazdasági épületeik felépítését, amelyet azután helybeli iparosok végeztek. Később a társaságok saját regie-ben építkeztek, mert azt tapasztalták, hogy a telepések magukra hagyva túlzott és anyagi erejükkel arányban nem álló költségekbe mentek bele. Kivételt csak ott tettek, ahol a telepés maga is mesterember (kőműves, ács, asztalos) volt; ilyen esetben a saját építkezés előnyösnek bizonyult.¹⁾ Ma ebben a tekintetben a telepítő társaságok nem követnek egy-séges gyakorlatot. Pl. 1933-ban az új épületek kétharmadát a telepítők, egyharmadát maguk a telepések építették.

Az újabb telepítési irány alkalmazásánál nagy szerepet játszik a telepések személyes közreműködése az építési munkákban. Ezt elősegítendő, az 1932. febr. 18-i birodalmi rendelet intéz-

¹⁾ A Keletporoszországi Telepítő Társaság 1925-től helybeli kisvállalkozókkal végeztette az építési munkákat. Ez rengeteg dolgot adott ugyan a társaságnak, nemcsak a tárgyalások, hanem a munka ellenőrzése terén is, de sokkal olcsóbb volt, mintha teljes egészében nagyvállalkozónak adta volna ki. A különbség telephelyenként 500—1.400 márkát tett ki. Egyedül 1930-ban 7.5 millió márka építési költség mellett 972.000 márka megtakarítást sikerült ily módon elérni. A későbbi években mégis áttért a társaság a kényelmesebb megoldásra és nagyvállalkozókra bízta a munkát, ami most már előnyösnek bizonyult, mert időközben az építési dekonjunktúra következtében a nagyvállalkozók is kénytelenek voltak lényegesen olcsóbb ajánlatokat tenni.

kedik, hogy a munkanélküli telepesek (illetve családjaik) arra az időre is kapjanak munkanélküli segélyt, amíg azok telepes házaik építésén dolgoznak. A telepítő társaságok pedig kötelesek a telepes munkájáért megfelelő díjazást fizetni és ezt számlája javára írni.

A mezőgazdasági telepítés ma általában az »Ausbausiedlung« jegyében folyik. A birodalom északi és keleti vidékei, a két Mecklenburg, Schleswig-Holstein, Pomeránia, Brandenburg, Szilézia, Keletporoszország és a Határvidék (Grenzmark): a telepítés fő területei valamennyien az új irányt követik.ⁱ⁾ Erre mutat, hogy az 1933-ban létesített 4914 telephely közül 2526-nál, tehát a telephelyek több, mint felénél a régi épületek használtattak fel, illetve alakították át. Kivételesen kedvező viszonyok között, továbbá a nyugati és déli államokban (Württemberg, Baden, Bajorország, Szászország) és az északiak közül Hannoverben az ú. n. »Fertigsiedlung« ma is fennáll, mert megvan a létjogosultsága. A Göttinga vidékéről származó hannoveri törpebirtokos például ma is könnyűszerrel el tudja adni 3—4 ha földjét 9—12 ezer márkáért, ha éppen kedve támad arra, hogy az Ems völgyében vagy Lüneburg környékén az önkéntes munkaszolgálat csapatai által megjavított földekre elmenjen telepesnek. A szükséges felszerelés nagy részének birtokában van, így nehézség nélkül lefizetheti egy 15—20 ha-os telephely elnyeréséhez szükséges néhány ezer márkát, de viszont meg is követeli, hogy a saját Ízlése szerint teljesen készre épített gazdaságot kapjon és nem törődik azzal, ha egyedül az épületköltség 12—14,000 márkába kerül is.

Egészen más a helyzet Mecklenburgban vagy a régi svéd Pomerániában, ahol a paraszt is szegény, a munkás pedig majdnem nincstelen. Az itteni kezdetleges viszonyok között igazi kolonizációs munkára van szükség. Az új épületek mellett a legteljesebb mértékben felhasználatnak a régi majorsági istállók, csűrök, magtárak. Gyakori látvány a régi épületek két

¹⁾ Ez nem egyforma mindenütt a telepítési gyakorlatban. A volt uradalmi épületek felhasználása mellett a telepes házak részleges kiépítésének több formája ismeretes. Az egyiknél a lakóház csak a legnélkülözhetetlenebb helyiségeket foglalja magában, de már úgy épül, hogy később, — szükség esetén — könnyen meg lehessen nagyobbítani. — A másik esetben a kontemplált térfogat egészen kiépül, csupán a belső elrendeződés (válaszfalak elhelyezése, a tetőtérben tervezett lakóhelyiség elkülönítése) marad későbbre. Az istálló belső kiépítése, a vakolási és festési munkák elvégzése szintén a telepes feladata (3. ábra).

végéhez hozzáragasztott lakóház, míg a volt urasági istálló vagy csűr felében elválasztva egy-egy telepes gazdasági épületeit alkotja. Nagyon sokszor az új toldalékrész is hiányzik és csupán a régi épület, — megfelelő belső átalakítás után — szolgál a telepes hajlékúal és gazdasági céljaira egyaránt. Mindenesetre kevésbé tetszetős ez a megoldás, mint a másik, de harmadába és negyedébe kerül és ami a fő, ebben a környezetben is önálló parasztok élnek, akiknek a német telepítési politika jóvoltából semmi okuk sincs arra, hogy visszavágyjanak a régi cseléd- és zsellérlakásokba.¹⁾

A nemzeti szocialista kormány a takarékoság követelményeit összeegyeztetni igyekszik a régi népies építészeti hagyományok ápolásával. A korábbi telepítéseknel ezzel nem sokat törődtek (4. ábra), ami sok helyen a környezetből erősen kiütköző, városias jellegű építkezésekre vezetett. Az 1935. ápr. 9-én kiadott birodalmi rendelet teljesen szakít ezzel a modern, stílustalan irányzattal és szigorú irányelveket szab, melyek betartásáért a telepítő társaságokat teszi felelőssé. A jövőben a telepes házak és gazdasági épületek kivitelezésénél a tradicionális építési formákat és építő anyagot kell — a lehetőség szerint — alkalmazni és arra törekedni, hogy a helyi kézműipari stílus jellegzetességei is kifejezésre jussanak. Az épületek elhelyezésének mindhárom alapformája: a lakás, istálló és csűr egy tető alatt; mindegyik külön épületben; a lakás és istálló egy fedél alatt, a csűr külön építve, — alkalmazható, sőt kerülni kell minden sematizmust, csak az a fontos, hogy a megoldás mindenben megfeleljen a parasztüzem sajátzerűségeinek és alkalmazkodjék a tájképhez is. Lehetőleg helyben található, illetve előállítható építési anyagokat kell használni (erdős vidéken fát), míg a bádog-, kátránylemeztető és más be nem vált mesterséges épületanyagok alkalmazása nincs megengedve.

A telepes házak és gazdasági épületek terveinek elkészítése általában a telepítők feladata. Lehetőleg meg kell azonban kér-

¹⁾ A háború után a mecklenburg-strelitzi telepítési hivatal (Siedlungsamt), mely itt a telepítő társaságot pótolta, kísérletet tett egy egészen extensiv telepítési módszerrel, az ú. n. »Auseenschlagsiedlung«-gal, mely főleg abban különbözött a többi telepítéstől, hogy a telepes minden előkészítés és megfelelő épületek nélkül kapott egy darab földet az állami dominiumból, hogy rendezkedjék be és éljen meg rajta. A kísérlet mind termelési, mind szociális, mind népesedési szempontból negatív eredményt járt, bizonyítva azt, hogy a primitív telepítési eljárásnak is van határa és a telepeket nem szabad egészen a sorsára hagyni.

dezni a telepest is, hogy családi és egyéni viszonyainak megfelelő épületekbe költözködhessenek be. Kívánatos, hogy a telepes az építkezésekben segítőleg is közreműködjék.¹⁾ A telepítőknek ki kell továbbá kérni olyan elismert és tapasztalt építészek véleményét is, akik a helyi viszonyokat jól ismerik és; a birodalmi képzőművészeti kamara tagjai. Az építési terveket a telepítési hatóságok szakközegei felülvizsgálják és a jóváhagyott tervek kivitelezését ugyancsak ők ellenőrzik.

A telepesnek minden időben rendelkezni kellett némi *saját vagyonnal*. Különösen a régi poseni és nyugatporoszországi telepesektől kívánt meg az állam jelentékeny anyagi erőt, mert a telepítéssel »nem a proletariátust, hanem vagyonilag jól megalapozott, erős egyedek« számát akarta szaporítani. Ezért a telepeseknek legalább az évi járadék tízennégyszeresének megfelelő saját tőkét kellett kimutatni. Viszont vételár-előleget nem követelt az állam azzal a megfontolással, hogy a telepes egész vagyonát gazdaságának berendezésére és megerősítésére fordíthassa. — Egyebütt a szabály az volt, hogy a telephely vételárának legalább 10 %-át, a családi gazdaság mértékét meghaladó telephely szerzőjének 15 %-ot készpénzben kellett lefizetni, ezenkívül kimutatni, hogy a szükséges élő és holt felszerelés rendelkezésére áll. A telepítő társaságok azonban nem követtek egységes gyakorlatot ezen a téren s így tág határok között ingadozott az az összeg, amit a telepestől követeltek. Volt idő, amikor (pl. Sziléziában) 10—12.000 márka készpénz és felszerelés kellett egy közepes nagyságú telephely elnyeréséhez, vagyis az első vételárrészlet 30 % körül mozgott. Szerényebb viszonyok között is a felszerelésen kívül 5—6.000 márka elegendhetlen volt, ami jóval meghaladta az előírt 10 %-ot.

Ehhez hasonló követelményekkel már évek óta a birodalomnak csak egészen kedvező termelési és értékesítési viszonyokkal rendelkező vidékein (Hannover déli részén, a Rajna-vidéken, Westfáliában, Bajorország egyes helyein) lehet fellépni. A fő telepítési területeken erősen le kellett szállni az igényekkel. Jó, ha a telepesek zöme ma 4—6000 márkával rendelkezik a felszerelés értékével együtt. A társaságok is kénytelenek ehhez szabni követeléseiket. 1500—3000 márka az első fizetésre,

¹⁾ A Keletporoszországi Telepítő Társaság legújabb kísérletei szerint a telepesnek és családjának intenzív közreműködésével 1.500—2.000 márka megtakarítás érhető el az építési költségekben telephelyenként.

2500—4000 márka az élő és holt leltárra: az az átlag, amit egy 40—60 morgenes telephely után megkívánnak. A mezőgazdasági munkások, akiknek telepítésére a birodalmi kormány különösen nagy súlyt vet, még ennyivel sem rendelkeznek. Pomerániában átlag 500—1000 márkára, Mecklenburgban 300—500 márkára tehető egy munkástelepes vagyona a saját felszerelésen kívül, mely mindössze egy tehénből, 2—3 sertésből és néhány baromfiból áll. Általában a telepesekkel szemben támasztott magas anyagi igények a múltban oda vezettek, hogy az egyénileg legmegfelelőbb és szociális tekintetből is. előbbrevaló elemek (második, harmadik parasztfiúk, mezőgazdasági munkások) az erősödő agrárválsággal párhuzamosan kiszorultak a telepítésből. Ezért kellett a harmincas években a pénzügyi lebonyolítás rendszerén változtatni és arra szorítani a telepítő társaságokat, hogy ugyanazzal az összeggel a korábbinál jóval több telepes elhelyezésére törekedjenek. A berendezési hitel igénybevételének kiterjesztése pedig éppen azt a célt szolgálja, hogy azok az egyénileg jórahaló, de vékonypénzü parasztfiúk és munkások, akik annyi vagyoni erővel sem rendelkeznek, hogy a vételár 10%-át lefizethessék vagy a szükséges élő és holt felszerelést kimutathassák, igen kedvező feltételek mellett olyan kölcsönhöz jussanak, melyből az előírt feltételeknek megfelelehetnek.

A német telepítési politika legfőbb célkitűzése: egészséges üzemet alkotni. A gazdaság akkor »üzemképes«, ha a rendes gazdálkodáshoz szükséges *felszereléssel* rendelkezik. Ezen a téren a telepítő társaságok gyakorlata elég egyöntetű. Addig szóba sem állnak a telepes jelentkezőkkel, amíg a telephely nagyságának megfelelő és a helyi viszonyok között szokásos élő és holt leltárt ki nem mutatják. Akié hiányos, annak pótolni kell valami úton-módon, esetleg állami kölcsön segítségével s csak ha ez megtörtént, jöhet komolyan tekintetbe, mint telepes. Erre nézve különben szigorú kormányrendeletek intézkednek.

A terület-egységre eső leltári érték — a márka vásárlóerejének különbözőségét nem tekintve — nagyjában egyenlő volt a háború előtt (167—267 márka) és után (1924/28. évek átlagában 184—302 márka).¹⁾ Egy 15 ha-os telephely felsze-

¹⁾ *Enquete Ausschuss* id. j. 61. lap

relése ma is 3500—4500 márkába — ha-ként 230—300 márkába — kerül. Ezzel az összeggel vagy megfelelő élő és holt felszereléssel feltétlenül rendelkeznie kell annak, aki önálló telephelyhez akar jutni. Különösen elengedhetetlen a kielégítő állatállomány, mely — az itteni tapasztalatok szerint — a telepes gazdaság jövedelmének háromnegyedrészt adja. 2 ló, 2—3 tehén, 5—6 drb sertés nélkül be sem engedik költözni a telepest. A munkás-telephelyeknél is legalább 1 tehén és 1—2 drb. sertés nélkülözhetetlen. A holt letár hiányaival szemben már elnézőbbek a telepítő társaságok. Pedig a telepesek ezen a téren gyakran a könnyelműségig költekezőek. Drága gépeket szereznek be, amelyet sem kihasználni, sem kifizetni nem tudnak. A telepítő szervek már régóta arra törekednek, hogy a telepesek körében a közös (szövetkezeti) gép-beszerzés és géphasználat gondolatát népszerűvé tegyék, ami sok helyen sikerült is.

Így az alsósziléziai telepítő társaság igazgatója által kidolgozott tervet szerint egy 15 ha-os telepes gazdaság élő és holt felszerelésének költségszámlája a következőképen alakul:

Ez a felszerelés, melynek költségszámláját a társas géphasználat lényegesen befolyásolja, nagyjában megfelel a fejlett és kedvező alsósziléziai viszonyoknak. Természetesen csak a telepítés kezdetén, mert a szarvas-

marha állománynak már az első években meg kell duplázódnia. Kevésbé kedvező természeti (talaj- és éghajlati) viszonyok között (Keletporoszország, Pomeránia, Mecklenburg) a holt leltár jóval szerényebb — legálább is eleinte — s az állatok is alacsonyabbak, úgy, hogy a felszerelés értéke 20—30 %-al kisebbre tehető.¹⁾

Igen érdekes vizsgálatot végzett F. v. Wollert egyetemi tanár 1.022 különböző nagyságú keletporoszországi telepes üzemre kiterjedőleg a holt leltár nagyságának és értékének megállapítására nézve.²⁾ A vizsgálat eredménye általában a holt felszerelés túlméretezettségét mutatja.

Üzemnagyság ha	Átlagos leltárérték márka	1 ha-ra eső leltárérték márka	Nem szabadna többnek lenni, mint ha-ként márka
2— 5	650	186	134
5— 7	1290	215	172
7—10	1860	234	189
10—12	2810	255	197
12—14	3220	255	194
14—16	3450	230	190
16—18	3450	230	181
18—20	3620	191	172
20—22	3630	173	158

A 2—5 ha-os kategóriában volt a 111 üzem közül 21, melynél a holt felszerelés értéke az 1.000 márkát is meghaladta. A közös géphasználat aránya is rossz volt. Pl. a 10—20 ha-os telepesek (számszerint 613) gazdaságaiban talált összesen 260 vetőgép közül 205 volt egyéni tulajdonban s csak 55 közös tulajdonban.

Hasonlóképpen a költséges lóartás is feleslegesen terhelte a kisebb üzemeket, melyek a lófogatot kellően kihasználni nem tudták. A vizsgálat adatai szerint:

Üzemnagyság	Üzemek száma	Ezek közül	
		egy lóval %	két lóval %
0— 2 ha	103	27.2	0.9
2— 5 „	111	64.8	5.2
5— 7 „	42	45.2	52.4
7—10 „	87	8.1	91.9

A lóartáshoz mereven ragaszkodnak a telepesek, még ha az luxusszámba megy is. Ez itt is a paraszti önérzet kérdése. A telepítő társaságok és a tanácsadó közegek több helyen tevékeny propagandát fej-

¹⁾ A »Reichskuratorium für Technik« 5 esztendősi kísérletei — ugyan-csak a társas géphasználat alapján — egy 15 ha-os telephely holt leltárának értékét 2.100 márkában állapították meg. Mivel a birodalmi árbiztos {Reichskommissar für Preisüberwachung} újabb rendelete értelmében a mezőgazdasági gépeket a telepesek a nagykereskedelmi árnál is 60%-al olcsóbban kapják, a felszerelés 1.600—1.700 márkába kerül. (L. Dr. I. Tröscher: Technik in der Siedlung. Neues Bauerntum 1935. évf. 353—360. lap.).

²⁾ Das tote Inventar ostpreussischer Siedlerstellen. Neues Bauerntum 1934. év 13—26. lap.

tenek ki a felesleges ló tartás ellen, de eredmény csak nagyon lassan mutatkozik. A lófogat pótlására — kisebb üzemekben — a tehenek igazását ajánlják, amely Sziléziában igen elterjedt és nagyon előnyösnek mutatkozik. Még önálló parasztgazdaságokban is — szakértői számítások szerint — kedvező viszonyok között évi 100 márka megtakarítást lehet vele elérni. Állítólag az a gazda, aki a tehénfogat előnyeit megismerte, nem mond le arról akkor sem, ha üzemi viszonyai között a ló tartás már indokolt lenne. A tehenek igazása természetesen csak ott terjedt el, ahol pszichológiai akadályokon (előítéleteken) túl egyéb körülmények is kedvezőek; ilyenek: a jó utak dacára sincsenek nagy távolságok, könnyű talaj, kedvező zöldmezőviszonyok, alkalmas szarvasmarha fajta. Hogy megfelelő propagandával eredményt lehet ezen a téren is elérni, bizonyítja Seraphim professor, aki Pomerániában 1931-ben 2.007 telepes gazdaságban még csak 58 tehénfogatot talált, 1932-ben pedig 1848 telephely közül már 180-ban volt tehénfogat.)

A földre, épületre és leltarra eső tőke helyes aránya döntő fontosságú a telepes gazdaság életképessége szempontjából. Ezt a harmincas éveket megelőző pénzbőség és jó konjunktúra idejében gyakran szem elől tévesztették. Különösen azzal követtek el súlyos hibát, hogy magas épületköltséggel terhelt olyan telephelyeket létesítettek nagy számban, melyeknél a legproduktívabb tényező: a föld részesedési aránya rendkívül kedvezőtlen volt. Az épületbér szinte agyonnyomta az üzemet és felemésztette annak jövedelmét. Hogy az épületköltség milyen aránytalan megterhelést idézett elő a kisebb telephelyeknél, kiderül pl. az 1933-ban létesített telepítések adataiból, melyek szerint az egyes birtokkategóriákba tartozó telephelyek terület-egységére (ha) a vételárból esett.:

2 ha alatt	7869 márka
2–5 ha-ig	2634 „
5–7.5 „	1949 „
7.5–10 „	1658 „
10–15 „	1453 „
15–20 „	1357 „
20–25 „	1131 „
25 ha felett	912 márka

Nyilvánvaló, hogy ilyen különbségek mellett rendkívül nagy aránytalanságok mutatkoznak a telepesek évi szolgáltatásaiban is. Az alábbi kimutatás szerint a kisebb telepes gazdaságok területegységére eső évi járadékterhek összege tényleg

¹⁾ H. J. Seraphim: Agrarkrisis und Siedlung in Mecklenburg und Pommern. Berlin, 1933.

a többszörösét teszi ki annak, amit az önálló telephelyek után kell fizetni. A kedvezőtlen tapasztalatok arra készítették a kormányt, hogy szakítson a »rekordra« dolgozó régi telepítési

2 ha-nál kisebb telephelyekre (Kleinsiedlersstelle) jutott ha-ként	200	M. járadék
2 — 5 ha telephelyekre (Kuhbauerstelle) jutott ha-ként	140	M. járadék
5 — 10 ha telephelyekre (Halbbauerstelle) jutott ha-ként	80	M. járadék
10—15 ha telephelyekre (Vollbauerstelle) jutott ha-ként	65.20	M. járadék

iránnyal, (mely a törpe telephelyek nagy tömegével szám-
szerű eredményekre törekedett s közben figyelmen kívül hagyta
a telepes üzemek életképességének kérdését) s egy-egy család
megélhetéséhez elegendő föld juttatásával, valamint az épület-
költségek leszorításával teremtse meg az egyensúlyt a telepíté-
s költségtényezői között.

A »Deutsches Forschungsinstitut für Agrar- und Siedlungswesen« rostocki osztálya Pomerániára és Mecklenburg-Schwerin-re kiterjedő vizsgálatokat végzett annak megállapítására, hogyan változott a telepítési költségek aránya a 10—20 ha-os telephelyeknél 1925—28-ig.¹⁾ Eszerint a tartományi telepítő társaságok által létesített telepes gazdaságokban

		egy hektárra esett				100 márka összértékből jutott		
		összesen márka	föld érték	épület márkában	lettár	földre	épületre	lettárra
Pomeránia	1925	1667	722	673	262	43.3	41.0	15.7
"	1928	2502	1269	999	234	50.7	39.9	9.4
Mecklenburg-Schwerin	1925	1818	864	719	235	47.5	39.5	13.0
	1928	1968	828	993	147	42.1	50.5	7.5

Hasonló eredményre jutott az Enquete-Ausschuss (id. m. 211. lap) 8 porosz tartományban 10—20 ha (átlag 15.72 ha) nagyságú telepes gazdaságok adatainak vizsgálata során.

Év		A telephely összértéke	ebből jutott		
			földre	épületre	lettárra
1925	márkában	29 983	13.627	12.633	3.723
	%-ban	100	45.7	41.7	12.6
1928	márkában	37.988	18.836	15.601	3.551
	%-ban	100	49.6	41.0	9.4

¹⁾ Prof. Hans Jürgen *Seraphim*: Agrarkrisis und Siedlung in Mecklenburg und Pommern. Berlin, 1933.

Három év alatt a telepítés költségei tehát lényegesen megnövekedtek, kivéve a leltárét, mely mind összecszerűen, mind aránylagosan jelentékeny visszaesést szenvedett. Ez a tény minden bizonnyal nem vallott egészséges fejlődésre és nagy része volt abban, hogy a telepesek sok helyen nem tudták kigazdálkodni a magas járadékot.

A következő években ezen a téren lényeges változás állott be a már említett intézkedések következtében. Újabb vizsgálatok szerint az egyes költségtényezők összege és aránya a következőképen alakult.¹⁾

	1924/28		1931/32	
	összeg	o/o	összeg	o/o
Földérték ha-ként	1.078 márka	48.9	937 márka	58.1
Épület „ „	871 „	40.5	516 „	32.—
Leltár „ „	232 „	10.6	160 „	9.9
	2.201 „	100.—	1.613 „	100.—

Az utóbbi években általánossá vált racionálisabb telepítési irány tovább érlelte ezt a folyamatot és növelte a produktív tényezőknek — föld és felszerelés — részesedési arányát. Ma általában a telepes gazdaságok költségtényezői így oszlanak meg: földértékre jut 50—60%, épületértékre 25—35%, leltárértékre 15%.

Ezúttal a telepeseknek csak azokkal a *terheivel* foglalkozunk, amelyek az első telepítési költségekből származnak és az állammal, illetve a Telepítési Bankkal szemben állanak fenn; vagyis amelyek a föld megszerzésére, az építkezésekre s az élő és holt felszerelés pótlására igénybe vett kölcsönből az első vételár-részlet levonása után fenmaradnak.

A telepesek megterhelése két szempontból érdemel figyelmet: az egyik a terhek tőkeösszege (vételárhátralék), a másik az évi szolgáltatás (járadék) mértéke. A háború előtt pl.

Sziléziában	30.000 márka, ha-ként	2.000 márka
Brandenburgban	33.370 „ „	2.191
Keletporoszországban	22.500 „ „	1.500 „
Pomerániában	27.500 „ „	<u>1.833 „</u>
átlag	1.878 márka	

tőketartozás jutott egy 15 ha-os telephelyre. Ez a telepes gazdaságok 83.3, 90.9, 72.3, 75,3%-os megterhelését jelentette.²⁾

¹⁾ L. Grünbaum: Arbeitsbeschaffung u. Siedlung. Berlin, 1934. 111. lap.

²⁾ L. Enquete-Ausschuss id. j.-nek 62, 64, 65, 215. lapját.

A háború után, — eltekintve az infláció időszakától, mely semmiféle összehasonlításra nem alkalmas — a telepesek eladósodásában is változás állott be. A 10—20 (átlag 15) ha-os kategóriában egy telephelyre jutott:

	1924/28 összesen márkában	1928	1924/28 hektáronként márkában	1928
Sziléziában	31.372	34.745	2.091	2.320
Brandenburgban	27.345	29.775	1.823	1.985
Grenzmarkon	25.365	29.085	1.691	1.939
Keletp.-ban	21.180	22.455	1.412	1.497
Pomerániában	25.290	27.825	1.686	1.855
Mecklenburgban	22.995	24.705	1.533	1.647
			Átlag: 1.666	1.781

A háború után tehát a megterhelés tőkeösszege átlagban csökkent, bár 1928-ban megint erősen megközelítette a háború előtti (ha a márka vásárlóerejének gyöngülését nem vesszük, figyelembe).

A harmincas évektől kezdve a telepítési költségek csökkenése nagyobb arányú volt, mint a telepesek által fizetett első vételár-részleté, tehát végeredményben a vételárhátralék tőkeösszege kisebb lett. Pl. 1933-ban ez 1100—1500 márka között variált, átlag 1225 márkát tett ki hektáronként, ami 1928-al szemben 34%-os csökkenésnek felel meg. Romlott azonban az eladósodás aránya. Míg 1930 előtt a vételárhátralék a telephely értékének 85—70%-ára rúgott, ma átlag 90% körül mozog, sőt bizonyos esetekben (mezőgazdasági munkások telepítésénél) megközelíti a 100%-ot.

A törlesztés, illetve járadékfizetés ideje hosszú, 60—70 esztendő, ezért az eladósodás mértékénél sokkal fontosabb az *évi szolgáltatások* összege, mert a nagy adósságból legközvetlenebbül ezt érzi a telepes. Az évi fizetési kötelezettség (járadék) nagysága egyazon tőketartozás mellett is lehet kedvező és kedvezőtlen a telepesre nézve, aszerint, hogy arányban áll-e az üzem jövedelmezőségével, illetve a telepes teherbíróképességével vagy sem. Nagyarányú megterhelés esetén is boldogulhat a telepes, ha a kamatláb alacsonyra van szabva, viszont kisebb adósságteher is elviselhetetlen, ha az évi szolgáltatás nincs

összhangban az üzem jövedelmezőségi viszonyaival.¹⁾ A háború előtti telepések évi 41/4 százalékot fizettek, vagyis:

	telephelyenként	ha-ként
Sziléziában	1.275 márkát	85 márkát
Brandenburgban	1.418 „	93 „
Keletporoszországban	956 „	64 „
Pomerániában	1.168 „	<u>78</u>
		átlag 80 márkát

Átlagszámokról lévén szó, az évi szolgáltatás nem mondható alacsonynak, de az akkori fejlődő közgazdasági viszonyok között a telepések elbírták. Az állami (poseni és nyugatporoszországi) telepések csak 3 % járadékot fizettek azon az alapon, hogy a mezőgazdaság ennél nagyobb tiszta eredményt nem tud kitermelni.

A háború, illetőleg az infláció után az évi szolgáltatást hosszú ideig 5, illetve 4V2°o volt. A rendkívül olcsó, 1%-os építési kölcsön, amely pl. 10—20 ha-os telephelynél az egész adósságteher 15—20%-át tette ki, lényegesen enyhítette a telepések fizetési kötelezettségeit, mely ha-ként

	1924/2?	1928
Sziléziában	76-92	86 - 105
Brandenburgban	66—80	72- 88
Grenzmarkon	63-74	70— 86
Keletporoszországban	48-60	51— 64
Pomerániában	59—74	67- 82
Mecklenburgban	Átlag: 59-67	63— 70
	59—72	63— 78 márka

A háború előtti 80 márka átlagához képest a csökkenés figyelemreméltó, ha egyes porosz tartományokban — különösen Sziléziában — jelentékenyen meg is haladja azt. A látszólag kedvező képet azonban erősen lerontják a sokkal magasabb közterhek és az agrárrolló, mely 1928 után a terményárak rohamos letörése folytán a telepések járadékszolgáltatását egyenesen elviselhetetlenné tette. Különösen a gyengébb talajokon létesített, magas épületköltséggel terhelt és elégtelen nagyságú telephelyek jutottak nehéz helyzetbe. Ez egyes körökben alkalmat szolgáltatott telepítés-ellenes kirohanásokra és felvetette

¹⁾ Oldenburg 1921. jún. 11-iki törvényében a természetbeni járadékot vezette be, mely (a termény neme és mennyisége) a telekkönyvben is bejegyeztetik. Az érték megállapításánál a piaci átlagár irányadó. A natural-járadék kétoldalú megegyezéssel pénzáradékra változtatható át.

azt a gondolatot, hogy nem volna-e helyesebb felfüggeszteni a telepítési tevékenységet addig az ideig, amíg a mezőgazdaság rentabilitása megint helyreáll. A telepítési politika irányítói és a tudomány azonban egyértelműen elutasították ezt a felfogást, azzal az indokolással, hogy a telepítés ügye a Németbirodalomban már régen túlnőtt a magángazdasági érdek keretein és nem tehető függővé sem a konjunktúrától, sem egyéb gazdasági körülménytől. Nem a telepítési tevékenységet kell korlátozni, hanem a telepesek terheinek csökkentésével alkalmazkodni a megváltozott jövedelmezőségi viszonyokhoz és arra törekedni, hogy a telepítés feltétlenül a teljes gazdaságok ökonomiai teljesítőképességének alapján épüljön fel.¹⁾

Tényleg 1930 óta az intézkedések egész sora bizonyítja, hogy a telepítési politika irányításában ép úgy, mint a gyakorlatban ez a felfogás érvényesült. A keleti részeken közepes viszonyok között a hektáronkénti évi szolgáltatás mértéke 60 márkára szállt le. Nemsokára azonban kitűnt, hogy ez a megterhelés sem tartható fenn s már 1932. júl. 1-től a járadék 3V2%-ra csökkentésével (az első zónában, ahová a legtöbb telepítés tartozik) jóval 60 márka alá került a telepesek fizetési kötelezettsége. 1934. óta a telepítés költségeinek redukcója folytán 32—60 márka között ingadozik s csak kivételesen jó talajon és kedvező közgazdasági viszonyok között megy fel 80 márkáig.

A magas költséggel létesített méregdrága telepítések elviselhetetlen terhet róttak a telepesre, aki azokkal megbirkózni nem tudott. A tőketartozáshoz nem lehetett hozzányúlni, azért a kamatlábat kellett lényegesen csökkenteni, hogy az évi szolgáltatás az üzem jövedelmezőségével egyensúlyba kerüljön. A birodalmi élelmezési miniszter 1935. febr. 25-i rendeletével az 1924. ápr. 1-től 1933. ápr. végéig létesített telephelyek fizetési kötelezettségét 1935-re 21/2, illetve 3%-ban állapította meg. 1936. jan. 1-től ezek a telepesek is 4%-ot fizetnek.

A legújabb szabályozás (1935. jan. 1.) óta telepítettek évi szolgáltatása a következőképen van megállapítva: az első év szabad (fizetésmentes), a másodikban 1%-ot, a harmadikban 2%-ot, a negyedik évtől kezdve 4%-ot kell teljesíteni (3.5/8% kamatot és 3/8% törlesztést). A kedvezőbb éghaj-

¹⁾ *Seraphim* i. m. 15. lap.

lati-, talaj- és értékesítési viszonyokkal rendelkező vidékeken a kéméleti évek száma csökken. Az első évben 2%-ot, a második évtől kezdve azonban már 4%-ot kell fizetni.

A telepes évi fizetési kötelezettségét túlnyomólag a sertéshízlalás bevételeiből fedezi. Kérdés, mennyi hizott sertést kell eladnia, hogy pontosan tudja fizetni a járadékot. Az 1924–28 évek átlagában, amikor a hizott sertés q-jáért átlag 120 márkát fizettek (élősúlyban), egy 15 ha-os telepesnek 6–11 drb. (225 fontos) hizott sertést kellett piacra vinni, ha nem akart hátralékban maradni. A különbség a két *véglet* (Keletporoszország és Szilézia viszonyai) között mutatkozik. 1931–32-ben, amikor a sertés ára 65–80 márkára hanyatlott, a telepítés költségeinek csökkenése ellenére is mintegy 25–35%-os disparitás jelentkezett a telepes terhére, vagyis 8–15 drb. (225 fontos) hizott sertést kellett eladnia, hogy fizetési kötelezettségének eleget tehesen. Ma egy átlagos (15 ha-os) telepes, aki 18.000 márká adósságteher után évi 4%-ot, vagyis 720 márkát köteles fizetni, 6.3 drb. (225 fontos) hizott sertés vagy 47.30 q rozsladása árán tudja évi tartozását kiegyenlíteni.¹⁾

Már az eddig elmondottakból is kitűnik, hogy a telepítés érdekében a *köznek* óriási *áldozatot* kellett és kell hozni ma is. Ezek egy része a telepítés természetéből, másik része különleges célkitűzéseiből adódik, de nem csekély részben a telepítési tevékenység során elkövetett hibákra és főként azokra a rendkívüli körülményekre vezethető vissza, melyek között a telepítési tevékenységet a múltban csak az állam erejének fokozott igénybevétele mellett lehetett folytatni. A telepítés és a telepesek támogatásának különböző módzatait és alakjait az alábbiakban foglaljuk össze.

1.) A telepítő társaságok alaptőkéjének fele az állam hozzájárulásából származik; az évi kb. 750,000 márkára rügő osztaléokra azonban az állam nem tart igényt, hanem az ú. n. »Wohlfahrtsfond« képzésére engedi át a telepesek gazdaságának előmozdítása érdekében.

2.) A járadéklevelek árfolyamvesztésének $\frac{3}{4}$ -részét eddig az állam viselte. Az 1932. nov. 3-i (porosz) rendelet ezt oda módosította, hogy a hosszúlejratú kölcsön 2%-ának megfe-

¹⁾ Ez utóbbi kat. holdanként 1.5 q rozsnak, vagy együttvéve 4 kat. hold rozstermésének felel meg.

elő összeget az esetleges árfolyamvesztés fedezésére a telepítés finanszírozási tervébe kell beállítani, az ezen felül jelentkező diszagió pedig a Telepítési Bankot terheli.

3.) Újabbán a telephelyek felmérési költségei is az államot terhelik. Erre a célra a telepítő társaságok közvetlenül kapnak 1924 óta ha-ként 28 márka költséghozzájárulást.

4.) A közcélokra szolgáló épületek költségeiben való állami részesedés a háború előtt telephelyenként 400, plusz ha-ként 10 márkára rúgott. 1916-tól a munkástelepítés előmozdítása érdekében a 0.5—2 ha-os telephelyek után 800 márkát, a 2—15 ha nagyságú telepes gazdaságok után 600 márkát, ezen felül 400 márkát és ha-ként még 10 márkát vállalt az állam magára, igen jelentékeny összeget, telephelyenként átlag 1776 márkát tettek ki a porosz Telepítési Bizottság poseni és nyugatporoszországi parádés telepein a középületek költségei, amelyeket teljes egészében az állam viselt. Újabbán e kiadásoknak csak a felét vállalja, másik fele a telepest terheli.¹⁾

5.) ide tartoznak a telepítést finanszírozó intézetek, a telepítő társaságok és a telepések adókedvezményei. A pénzügyintézetekről más helyen már megemlékeztünk. A telepítő társaságok — sőt magánosok is, — ha a telepítési törvény alapján fejtik ki működésüket, számtalan kedvezményben részesülnek. Így mentesek az ingatlan-átruházási illeték, a társulati adó (csak közérdekű társaságoknál), vagyoadó, forgalmiadó (az építési anyagok beszerzése, szállítása stb. után), értéknövekedési adó, iparadó, földvagyonadó alól. Hasonló kedvezmények a telepest is megilletik a telephely tulajdonjogának átírása alkalmával. Ezen kívül öt évi földadóelengedésben részesül.

6.) A birodalom és az államok sok esetben vállaltak magukra kamatdifferenciát a telepések terheinek csökkentése érdekében, így a telepések 5 %-os járadékszolgáltatásaival szemben a járadéklevelek kamatozása 7—8 %-ot tett ki; a különbség az államot terhelte. A házbéradóalpból nyújtott 1 %-os építési kölcsönök után is mintegy 4 % volt az állam kamatvesztése.

7.) Az első szabad év, mely alatt a telepések mentesek a teljesítés alól, az államnak hektáronként átlag 50—60 márka áldozatot jelent.

8.) A telepítés magas költségei, a rossz termésévek, a terményárak hanyatlása több ízben rendkívüli intézkedéseket tettek

¹⁾ L. bővebben a »Telepések gondozása« című fejezetben.

szükségessé a telepesek terheinek könnyítése érdekében. A Porosz Állambanknál külön alap szolgált a bajba jutott keletporoszországi telepesek támogatására. A porosz mezőgazdasági miniszter 1932. ápr. 21-iki rendeletében a telepesek 1931. jul. 1-től 1932. jun. 31-ig tartó időre esedékes tartozásának felét elengedte. A birodalmi közlelémezési miniszter 1932. okt. 17., majd ugyanezen év dec. 14-iki rendelete a telepesek szolgáltatását 2 évig 3½%-ra szállította le. Az 1933. jún. 26-iki birodalmi rendelet pedig azon a címen, hogy »a háború utáni telepesek a kedvezőtlen gazdasági viszonyok következtében akadályozva vannak üzeik maximális teljesítőképességének kifejtésében és ennélfogva abban is, hogy fizetési kötelezettségeiknek teljes egészében megfelelhessenek«, az 1920. április 1-től 1932. jun. 30-ig elhelyezett telepeseknek 1933. jul. 1-től 1935. jun. 30-ig két fizetésmentes évet, az 1932. jul. 1-től 1933. jun. 30-ig terjedő hátralékokra pedig halasztást engedélyezett. Később, az 1931. jul. 1-től 1933. végéig terjedő 2½ évre a járadék teljesen elengedtetett, 1934.-re pedig félösszegben állapított meg. Ezek az intézkedései a kormánynak, minthogy 40.000 telepesről volt szó, mintegy 95 millió márkába kerültek.

9.) A nyugat-keleti irányú telepítés megkönnyítésére a birodalmi vasút különböző kedvezményeket nyújt. Azok, akik valamely keleti tartományban telepítésre kijelölt birtokot szándékoznak megtekinteni és a helyi viszonyokról személyesen akarnak tájékozódni, egyes utazásnál 33½, csoportos utazásnál (legalább 12 személy esetén) 40% díjmérséklést élveznek. Átköltözéskor pedig a vasúti fuvarból 25% engedményben részesülnek (100 km. távolságon túl.).

10.) A telepesek tanáccsal való ellátásának és részben gondozásának költségei is az állampénztárt veszik igénybe.¹⁾

11.) A háború előtt a porosz Telepítési Bizottság több, mint 400 főből álló apparátusának személyi és dologi kiadásai, valamint a telepítési hatóságok (Generalkommissiók és kultúr-hivatalok) fentartásának költségei ugyancsak az államot terheltek és terhelik ma is.

Ezeken kívül az öt évtizedes telepítési tevékenység folyamán annyi kisebb-nagyobb alkalmi kedvezményben és támogatásban részesültek még a telepesek, hogy azokat elsorolni sem lehet. Bizonyos, hogy a sok hiba, amit a telepítési tevékenység során elkö-

¹⁾ Lásd a »Telepesek gondozása« című fejezetet.

veltek, sok felesleges kiadással is járt. A német nép azonban nem sajnálta a tandíjat, mely még jó befektetésnek is bizonyult. Kétségtelen, hogy nem járt vele rosszabbul, mintha ezt az összeget is a munkanélküliek segélyezésére fordította volna. Egy nő munkanélküli eltartása a köznek évi 1200—1500 márka terhet jelentett. A legdrágább telepítési időszakban is ez az összeg 50 %-al haladta meg a telepítés folytán az államra háruló veszteséget, Ezért nem kifogásolta már a harmincas években sem a német gazdasági élet megvizsgálására a legkitűnőbb szakemberekből alakult bizottság (Enquete-Ausschuss) a mezőgazdasági telepítés előmozdítására felhasznált hatalmas összegeket. »A régi, újabb és legújabb tapasztalatok egyaránt tartós és termékeny sikerről »számolnak be« — olvashatjuk a bizottság jelentésében — »mely kétségbevonhatatlanul bizonyítja, hogy a telepítés a német gazdaság újjáépítése szempontjából döntő jelentőségű« és »mind pénz-, mind gazdaságpolitikailag, mind népesedési és nemzetpolitikai érdekből megokolt minden áldozat«, mely erre a célra fordítatik.¹⁾

¹⁾ I. m. 152. lap.

ÖTÖDIK FEJEZET.

SZERVEZET.

Királyi Porosz Telepítési Bizottság. 126. lap. — Vállalati telepítő szervek. 127. lap. Közérdekű telepítő társaságok. 128. lap. — Magántelepítő társaságok. 134. lap. — Egyéb telepítő szervek. 138. lap. — Telepítési hatóságok. 139. lap. — A Reichsnährstand szerepe. 145. lap, — Gesellschaft zur Förderung der inneren Kolonisation. 147. lap.—Deutsches Forschungsinstitut für Agrár-u. Siedlungswesen. 150.lap.

A telepítés különböző szervek és intézmények működését teszi szükségessé. Ezek egy része a telepítés technikai teendőit látja el, másik része a pénzügyi műveleteket végzi, harmadik a szükséges föld megszerzéséről gondoskodik, míg a telepítési hatóságok inkább az ellenőrzésre és felügyeletre hivatottak. A telepítés pénzügyi organizációjáról, valamint a Landlieferungsverband-okról más helyen szólottunk, azért ebben a fejezetben csupán a telepítő szervekkel és hatóságokkal, valamint azokkal az intézményekkel foglalkozunk, amelyek feladata a telepítési mozgalom népszerűsítése, eredményeinek tudományos feldolgozása stb.

A Németbirodalomban gazdag skálája épült ki a telepítő szerveknek. A tiszta állami tevékenységtől kezdve a teljesen üzleti szellemben működő magánvállalkozásig igen sok alakulás folytatott telepítési tevékenységet. Az a kérdés, hogy az állam maga telepítsen-e vagy ezt a feladatot is átengedje a magánvállalkozásnak, itt is gyakran felmerült, de végül mégis az élet alakította ki a legmegfelelőbb formát, anélkül azonban, hogy a telepítés egyik vagy másik intézmény kizárólagos monopóliumává vált volna. Minden időben az állam és a hatósági szervek, a közérdekű és teljesen magánjellelű alakulások egész sora vett részt a telepítés lebonyolításában aszerint, hogy a telepítés magasabb nemzeti és politikai célok szolgálatában állt-e vagy inkább termelési, illetve gazdasági feladatai nyomultak előtérbe. Más kérdés természetesen, hogy a szerveknek ez a sokfélesége, mely két-

ségtelenül változatosá és színessé tette a telepítést, mindenkor előnyös volt-e köz- és magángazdasági szempontból. Annyi azonban bizonyos, hogy tapasztalatokban rendkívül gazdag organizáció fejlődött így ki és áll ma az új német telepítési politika rendelkezésére.

Fél évszázaddal ezelőtt, amikor a telepítési tevékenység hosszú szünet után ismét kezdetét vette, az állam a technikai lebonyolítás munkáját is magának tartotta fenn és Nagy Frigyes »Immediatkomissio«-inak mintájára »házi kezelés«-ben végezte a poseni és nyugatporoszországi telepítéseket. Külön hatalmas apparátus szolgált erre a célra. A két tartományi főnökön kívül a porosz miniszterelnök, földművelésügyi, pénzügyi és közoktatásügyi miniszter egy-egy képviselőjéből és 8 kinevezett tagból¹⁾ alkotott *Királyi Porosz Telepítési Bizottság* (Königliche Preussische Ansiedlungskommission) 525—578 főből álló személyzetével közvetlenül a porosz államminisztérium alá tartozott. Kezdetben nagy önállósággal és mozgási szabadsággal rendelkezett, melyet később politikai okokból erősen korlátoztak. A telepítés minden részletmunkáját maga végezte. A Bizottság állapította meg a telepítés helyét, vásárolta a földet, végeztette a szükséges talajjavítást, a középületek építését, készítette el a telepítési tervet, toborozta a telepeseket, kötötte meg velük a szerződést stb. — Működése sok bírálatot váltott ki. Mintaszerű telepeket alkotott, de nagyon drágán dolgozott. Három évtizedes tevékenysége folyamán 550 millió márkát költött el 22.000 telephely létesítésére. Bürokratikus nehézkességgel és lassúsággal mozgott, ami különösen birtokvásárlások esetén volt hatványos; akárhányszor előfordult, hogy a telepítésre kiszemelt birtokoklat a szemfüles lengyelek megszerezték azalatt, míg a bizottsági a vételről tanácskozott. Hibájául rótták fel, hogy bürokratikus okokból elmulasztotta a telepeseket idejében tulajdonjogaikba iktatni, ami ezek birtokainak könnyű kisajátítását tette lehetővé a lengyel impérium alá került területeken.

Ezek kétségtelen tények. Egyébként működésének bírálói, akik nagyobbrészt a magántelepítési tevékenység hívei közül kerültek ki, gyakran túloztak vagy legalább is nagyon kemény kritikát gyakoroltak a Telepítési Bizottság munkája felett. Olyan erős és életképes telepek, mint Posenben és Nyugatporoszorszá-

¹⁾ Ezek közül 5 Rittergutbesitzer volt.

ban létesültek, azóta is csak kevés számmal jöttek létre. Azt pedig egyhangúan elismerték, hogy azon a téren, mely a Bizottság feladatköre volt, egyedül az állami tevékenység volt helyénvaló, mert magasabb nemzetpolitikai és szociális érdekek iránt az üzleti szempontoktól vezetett, de mindenesetre erősen befolyásolt magánvállalkozásnak nem lett volna érzéke.¹⁾

A Telepítési Bizottság működése során szerzett tapasztalatok a telepítési szakemberek egy részét arra bírták, hogy újabb megoldási módokat kidolgozásával foglalkozzanak. Már a kilencvenes években olyan szervezet létesítésének gondolata került előtérbe, mely az állami telepítés előnyeit a *magánvállalkozás* nagyobb mozgékonyásával köti össze. Nem volt szó a porosz állami tevékenység megszüntetéséről, mert legélesebb bírálói is belátták, hogy arra a misszióra, melyet a Bizottság teljesített, a magánvállalkozás nem lett volna alkalmas. Amint azonban az 1890. jun. 27. és 1891. jul. 7-iki porosz törvények a telepítést az egész országra, tehát olyan területekre is kiterjesztették, amelyek — az akkori felfogás szerint — sürgető szociális és nemzeti feladatok nem vártak megoldásra, hanem a különböző okokból (eladósodás, rossz gazdálkodás stb. folyán) természetes felosztásra érett nagybirtokokon egészséges új kisgazdaságok létesítésével a telepítésre inkább, mint gazdasági (termelésfokozó) tevékenységekre volt szükség, ennek lebonyolítására a magánvállalkozás megfelelő korrektívumokkal alkalmasabbnak látszott, mint az állam, melyet a poseni és nyugatporoszországi telepítés éppen eléggé igénybe vett.

Az új mozgalom hívei főleg azzal érveltek, hogy a Telepítési Bizottság »szakszerűtlen« birtokvásárlásai annyira felverték a földárakat, hogy ennek folytán a telephelyek drágasága kétségesse tette az állami telepítés határozottan nagy szociális előnyeit. Ezen kívül a tapasztalás azt bizonyította, hogy a telepesben az állammal, mint telepítővel szemben csökkent a felelősségérzet s hajlamossá vált arra, hogy sorsát egészen az államra bízza. A hivatalnokok gyakori cseréje és áthelyezése is kedvezőtlenül hatott a telepítésre. Mindez azt a meggyőződést érlelte meg, hogy »ahol és amennyiben politikai és szociális szempontok nem te-

¹⁾ Ennek ugyan ellentmond a lengyelek szervezett ellenakciójának sikere, de ez sok tekintetben mégis más mozgalom volt, mint a porosz állami telepítés.

szik feltétlenül szükségessé, a belső telepítésnél az állami üzemet mellőzni kell».

1890-től kezdve a porosz telepítési tevékenységben nagyobb szerep jutott a magántevékenységnek. Eleinte nagyon nehezen indult, mert az 1890—1891. évi törvények a telepítő fogalmát nem határozták meg, de nem gondoskodtak a telepítések gazdasági és szociális megszervezéséről sem. Hiányzott a szükséges tapasztalat is, úgy, hogy a nagy földkínálat ellenére a telepítés 1895-ben erősen visszaesett. Ebben az időben magántelepítők alatt voltaképpen magukat a földbirtokosokat kell érteni, akik a telepítési hatóságok (Generalkommission) közreműködésével parcellázták eladó földjeiket. A telepítés gondolata egyébként nem volt népszerű a földbirtokosok előtt, akiknek egy része, — főleg az eladók — passzív, nagyobb része azonban ellenséges magatartást tanúsított vele szemben, mert csak »liberalizáló manővert« láttak benne, mely végeredményben a nagybirtok állományának csökkenését idézi elő.

A magántelepítésnek ez a módja nem vált be. A megfelelő társasági forma pedig csak lassan alakult ki. A tervezők szemei előtt olyan társasági alapon felépített magánvállalkozás lebegett, melynek főcélja nem a nyereszkedés, hanem a telepítés közérdekű feladatainak is meg tud felelni. Ezért kezdetben a szövetkezeti formával kísérleteztek. A ma is működő két nagy telepítő társaság (a Pommersche Landgesellschaft és az Eigene Scholle) öse szövetkezet volt még 1898-ban, illetve 1903-ban. A szövetkezeti szervezet azonban nem bizonyult megfelelőnek a tagok szabad kilépése folytán bizonytalan anyagi bázis miatt. A tapasztalatok azonban lágyon értékesek voltak, mert megmutatták, hogy milyen irányban kell a megoldást keresni. 1905-ben végre sikerült Hugenbergnek, aki akkoriban a porosz pénzügyminisztérium telepítési referense volt és Schwerinnek a belügyminisztérium telepítési referensének kezdeményezésére az azóta is legjobban bevált formában megalakítani a Keletporoszországi Telepítő Társaságot (Ostpreussische Landgesellschaft).¹⁾

Ez a koncepció lényegileg az üzleti elvek és a közérdek összeegyeztetése egy formailag egészen magángazdasági alapon működő korlátolt felelősségű társaság keretében, mely az állami telepítési üzem szociális előnyeit egyesíti a magánvállalkozás

¹⁾ Az Elbától keletre eső telepítő társaságok neve Landgesellschaft, a nyugati tartományokban működőké Siedlungsgesellschaft.

gazdasági előnyeivel, de mindkettő hátrányai nélkül. Az üzletvezetés teljesen kereskedelmi szellemben történik, de a közérdek azért nem marad védelem nélkül, amennyiben a nyereszkesedési törekvéseknek határt szab a társasági tőke kamatozásának 5 %-ban való maximálása. A társaság közérdekű jellegét főleg belső összetétele biztosítja: a társasági tagok túlnyomólag köztestületek és közintézmények (tartományok, kerületek, községek, mezőgazdasági kamarák, Landleieferungsverband-ok) és csak igen kivételes esetekben magánszemélyek (mint pl. Hugenberg, a Keletporoszországi Társaságnál, melynek egyik alapítója volt). A társasági tőke 50 %-át az állam jegyzi s 'már ezen oknál fogva is a társaságok működése közfelügyelet alá esik.

A legjelentékenyebb telepítő vállalkozások azóta ebben a formában alakultak és működnek. Hosszú és szívós harc előzte meg azonban a szervezet és hatáskör végleges kifermálódását. Rendkívül sokat vitatott kérdés volt: meddig terjedjen a társaságok működési területe és mozgási szabadsága s hol kezdődjék a hatósági tevékenység és felügyelet. A társasági gondolat képviselői teljes önállóságot követeltek az üzletvitelben és a társaságok működését néhány technikai feladatra (a felmérési munkákra, közcélú intézmények létesítésére), a telepítési tervek felülbírlására és az állami hitel közvetítésére kívánták szorítani. Ezzel szemben a hatóságok a közérdekre hivatkozva évekig igen messzemenő beavatkozási jogot biztosítottak maguknak a társaságok működésének minden jelentősebb mozzanatában. Ellenőrizték a birtokvásárlást, gyakran megsabták a vételárat, ők készítették el a felosztási tervet, irányították a meliorációs munkákat, minden egyes telephely betöltését külön engedélyezték. Ilyen körülmények között önálló üzleti tevékenységről szó sem lehetett és a társaságok — az Ostpreussische Landgesellschaft kivételével — hosszú ideig a hatóságok telepítő tevékenységének végrehajtó szervei voltak.

A Keletporoszországi Telepítő Társaság működésével szerzett kedvező tapasztalatok fokozatosan mind nagyobb szabadsághoz juttatták a társasági telepítő vállalkozásokat, amelyek száma 1910-től kezdve évről-évre szaporodott. A hatósági beavatkozás egyre szűkebb tere szorult és a társaságok teljes felelősség mellett szabad kezét nyertek a telepítés egész komplexumának lebonyolítására, a földvásárlástól kezdve a telepések birtokbahelyezéséig, sőt azon túl is, a telepek gondozásáig. Túléltek a világháborút és az 1919. évi törvényhozás megerősítette pozíciójukat.

Ennek dacára az infláció után megint erősen kísértett az állami beavatkozás veszélye. A pénzhiány kedvező alkalomnak bizonyult az állami befolyás kiterjesztésére. A Belső Telepítés Előmozdítására Szolgáló Társaság így jellemezte a helyzetet: »A telepítő társaságok tökéletesen az állam kezében vannak. A porosz mezőgazdasági minisztérium az üzletvitel legapróbb részletére is közvetlen befolyást gyakorol, előírja a vétel- és eladási árat stb. úgy, hogy a telepítő társaságok voltaképpen semmi egyebek, mint a minisztérium megbízottai. Mivel emellett a telepítési üzlet kereskedői kockázatát viselniök kell, ez az állapot a legnagyobb visszasságokra vezet«. A porosz mezőgazdasági minisztériumnak az ellen a törekvése ellen, hogy a társaságok lényegében alárendelt szervei legyenek, a legélesebb harc indult meg. A birodalom (munkaügyi miniszter) is a túlmesszemenő gyámkodást aggályosnak minősítette és azt az álláspontot foglalta el, hogy a telepítő társaságok önállóságát az önkormányzat jegyében fenn kell tartani. Végül is a porosz mezőgazdasági kormány nalf engedni kellett, annál inkább, mert a legerősebb érv: a pénz a telepítés finanszírozására egyre növekvő mértékben a birodalom pénztárából került ki. A telepítő társaságok ilyenformán 1928-tól kezdve megint teljes üzleti önállósággal fejthették ki működésüket.

A telepítő társaságok önkormányzattal bíró szervezetek. Túl-súlyá egyik társasági tagnak sincs, még az államnak sem, mely annak ellenére, hogy a társasági tőke felét jegyzi, az összes szavazatoknak csak egyharmadával rendelkezik.

A társaságok szervezetének felépítésére és működésére nézve példának tekinthetjük a Keletporoszországi Telepítő Társaságot. Tagjai: 1. a porosz állam, 2. a keletporoszországi tartományi kötelék, 3. 39 közigazgatási kerület (járás); 4. a tartományi mezőgazdasági kamara (újabban a Landesbauernschaft); 5. a Keletporoszországi Tűzbiztosítási Társulat; 6. a Központi Mezőgazdasági Pénztár; 7. a Keletporoszországi Mezőgazdasági Szövetkezeti Bank; 8. Hugenberg (nem régen kivált); 9. a tartományi Landleieferungsverband. — Mindezek a felügyelőbizottságban megfelelő képvisellel rendelkeznek, de rajtuk kívül maguk a telepesek is két rendes taggal és egy alelnökkel vesznek részt a társaság igazgatásában.

A társaság feladatköre: 1. mezőgazdasági munkások telepítése; 2. parasztgazdaságok szaporítása; 3. ezek megerősítése esetleges adósságrendezés útján és a menthetetlen kisüzemek felszabadítása a bankok kezéből, ill. felvásárlása telepítési célra; 4. állami megbízások végrehajtása; 5. részvétel olyan vállalkozásokban és üzletekben, melyek az 1—4. pont alatti feladatok megvalósítására szolgálnak.

A társaság alaptőkéje 1933. végén 3.5 millió, a különböző tartalékok összege 17.5 millió, a tiszta nyereség pedig 571.000 márkára rúgott. — A

legcsekélyebb üzletész 200 márka, mely egy szavazatnak felel meg. Az összes szavazatok egyharmadánál többet senki sem gyakorolhat; a maximális osztalék 5%. A társaság ügyvezetői, hivatalnokai és alkalmazottai sem tantiemet, sem jutalékot nem kapnak; javadalmazásuk az állami fizetési rendszer alapulvételével megállapított fix illetményből áll. A társaság feloszlata esetén az alaptőke visszafizetése után fennmaradó vagyron fele a tartományi kötelékre, másik fele a mezőgazdasági kamarára száll azzal a rendeltetéssel, hogy csak hasonló (telepítési) célra fordítható.

A társaság szervei: a közgyűlés és a felügyelő bizottság (Aufsichtsrat). A közgyűlés feladata, mint más társaságoknál is: a mérleg és nyereség megállapítása, az ügyvezető elbocsajtása, a rendkívüli revíziók elrendelése, a társasági szerződés megváltoztatása és a társaság feloszlata. A felügyelőbizottság hatáskörébe tartozik: az üzletvezetés ellenőrzése, az ügyviteli és szolgálati szabályzat elkészítése, az ügyvezető és a *fő-t* tisztviselők alkalmazása, revíziók a szükséghez képest, de legalább havonta egyszer, a kiegyenlítő alap (lásd alább) feletti rendelkezés, a telepítési tervek jóváhagyása. Egyébként a felügyelőbizottságnak nincs beleszólási joga az ügyvitel részleteibe. Az ügyvezető diskrecionális hatáskörrel rendelkezik és különösen a földszerzés tekintetében nincs kötve a felügyelőbizottság jóváhagyásához, kivéve az érdekeltség eseteit. A kereskedő mozgási szabadsága és egyéni képességei ezen a téren messzemenően érvényesülhetnek. A felügyelőbizottság a birtokvásárlásra' nézve csak általános irányelveket fektethet le a szolgálati szabályzatban.

A társaság működési területe Keletporoszország. 1906—1933. végéig telepítési célra 301 birtokot vásárolt 133.395 ha területtel. Ebből létesített:

7590 járadékbirt-jkot	102,896.84 ha területtel	84.0 %
1388 kisebb parcellát	3,629.50 ha területtel	3.0 „
szabadkézből eladott	11,837.49 hektárt	9.7 „
utakra, árokra,		
közcélokra juttatott	<u>4,050.81 hektárt</u>	<u>3.3 „</u>
Összesen:	122,414.62 hektárt	100.0 %

Ezen kívül saját kezelésben tartott 1933. végén 10,980.88 ha-t, melynek egy része a következő évben régi telephelyek megnagyobbítására, másik része új járadékbirtokok alakítására szolgált. A társaság 28 évi teljesítménye 300 új falunak felel meg.

Igen érdekesek a társaság telepítési tevékenységének egyes részlet-eredményei is. Az új telepes gazdaságok (járadékbirtokok) közül

1 ha-nál kisebb	3.6 %
1—2 ha nagyságú	7.5 „
2-5 „ „	13.0 „
5-10 „ „	19.7 „
10 - 20 „ „	46.8 „
20-50 „ „	6.9 „
50-100 „ „	1.4 „
100 ha-nál nagyobb	<u>1.1 „</u>
	100.0 %

Ez arra mutat, hogy a társaság javarészt önálló kisüzemetek létesített. Igen jelentékeny a telepes gazdaságok megerősítése és további gondozása

terén kifejtett munkája, amelyről más helyen még megemlékezünk. Mindenesetre ennek köszönhető, hogy telepesei boldogulnak s közülük mindössze 1 % vesztette el árverés útján birtokát. Viszont telepítései üzleti szempontból is kiállják a bírálatot, mert pl. a háború előtt a finanszírozó Porosz Állambank egy fillért sem fizetett rá a társaság telepítési tevékenységére. A személyzeti létszám állt 1933 végén: 3 ügyvezetőből és egy cégvezetőből, 3 főintézőből, 10 építési szaktisztviselőből, 40 férfi és 50 női hivatalnokból, 6 tanulóból, a felmérési osztály vezetőjéből és 32 alkalmazottjából, 2 altisztből, 4 autóvezetőből és 6 kisegítőből. Figyelembe veendő, hogy ez a személyzet nem csupán a folyó telepítési munkákat végzi, hanem, — mint említettük, — a régi telepek gondozásával járó rendkívül sokféle teendőt is el kell látnia.

Már az eddigiekből is kitűnik, hogy nemcsak a társaságok szervezetében és ügyvitelében, de egész üzleti gesztiójában más elvek érvényesülnek, mint állami telepítés esetén. Ha nem is lehet szó minél nagyobb haszonra irányuló törekvésről, viszont a telepések sem részesülhetnek oly kedvezményekben, melyek a telepítést már eleve veszteségesse tennék. Alapelv az, hogy minden költségnek, mely a telepítés során felmerül — kivéve a közcélú létesítményeket — meg kell térülni a telephelyek árában. Másfelől a társaságok azt az álláspontot képviselik, hogy a telepéseknek olyan feltételeket kell szabni, melyeket szorgos munkával éppen elbír. Ha tehát a telepítőnek sikerül jutányos áron földet szerezni, a telephely árát ettől függetlenül kell megállapítani használati értékének, ill. a telepes teljesítőképességének megfelelően. Viszont kedvezőtlen vétel esetén is ugyanennek az elvnek kell érvényesülnie és nem szabad túlzott árat szabni, habár a költségek ezt indokolnák is. A különbségek így kiegyenlítik egymást és nem fordul elő, hogy egyesek kedvező vétel esetén rendkívüli előnyökhöz jutnak, másoknak pedig — mondjuk magas földárak idején — irreális feltételeket kell vállalni.

A közérdekű telepítő társaságok kialakulásának időszakában jó darabig nem lehetett ezt a gondolatot gyakorlatilag keresztülvinni, mert a hatóságok ragaszkodtak az előnyök realizálásához, viszont a veszteségek az államot terhelték. A társaságoknak így nem volt kockázata, elvégezték munkájukat, melyért fix jutalékot kaptak. Később, amint nagyobb önállóságra tettek szert és teljes felelősség mellett az üzleti rizikót is viselniök kellett, a kiegyenlítés elvét sikerült a gyakorlatban is megvalósítani. Erre a célra minden társaság — alapszabály szerint — köteles volt külön alapot (Ausgleichsfond) képezni, melybe a feleslegek folytak az esetleges veszteségek fedezésére. Ez az alap különleges

ellenőrzés alatt állt és hozzájárulni korábban csak a telepítési hatóság jóváhagyásával volt lehetséges. Ez a legfontosabb források egyike ma is, mely a telepések gondozásával kapcsolatos sokféle költségre, esetleges kamatelengedésre és ehhez hasonló támogatásra nyújt fedezetet.

A közérdekű telepítő társaságok működése általában kedvező tapasztalatokra vezetett. Különösen abban az időben, amikor a telepítésnek a gazdasági oldala domborodott ki erősebben. A kedvező eredmények hatása alatt a háború utáni telepítési tevékenység legfőbb hordozói is a nagy tartományi társaságok lettek. A nehéz időkben mégis több árnyoldala mutatkozott meg ennek a rendszernek. Az infláció alatt, hogy a telepítő társaságok üzemüket fenttarthassák, kielégítő állami hitelek hiányában magánúton rendkívül terhes feltételek mellett felvett kölcsönökkel folytatták tevékenységüket. Kétségtelen, hogy kényszerhelyzetben voltak, de az is tény, hogy ebből a tevékenységből nagy általánosságban egészséges kisüzemek nem származtak, mert azok már kezdettől fogva elviselhetetlen kötelezettségekkel voltak terhelve. A társaságok kicsúsztak az állam befolyása alól, teljesen magángazdasági tényezők érdekkörébe kerültek, rendeltetésükkel össze nem férő váltó- és lombardkötelezettségeket vállaltak és különböző kétes üzletekbe mentek bele, amelyek sok esetben megrendítették a társaságok pozícióját. A vége rendszerint az lett, hogy nemcsak a telepéseket, hanem a társaságokat is az államnak kellett szanálni. Ilyen körülmények között érthető, ha a porosz állam az infláció után, amikor ismét kölcsönöket folyósított telepítési célra, fokozott ingerenciát gyakorolt a társaságok működésére.

De hiba volt az üzleti elvek gyakran túlmerev érvényesítése is, mely az anyagi tehetőséget helyezte előtérbe a telepések kiválasztásánál. Ez a körülmény — különösen a hitelbőség éveiben — rendkívül drága telepítésekre vezetett, amelyekben vékonyabb pénzü, de egyébként megfelelő elemek alig vehettek részt. A telepítési hatóságok nem sokat törődtek a telepítési költségekkel, tehát a telephelyek árával sem, hanem főleg arra ügyeltek, hogy az évi járadék legyen lehetőleg alacsonyra szabva. A társaságokat ez jelentékeny első vételár-részlet követelésére készítette. Vegyünk példának egy 15 ha-os telephelyet, melynek; ára 35.000 márkára rúgott és a telepítési hatóság a ha-énti járadékot 64 — azaz összesen 960 — márkában állapította meg. Ez az évi járadék a porosz állam által abban az időben 1 %

mellett nyújtott 6000 márka telepítési kölcsönön kívül még 18.000 márka normális ($4\frac{1}{2}\%$) kamatozású telepítési kölcsön kamatszolgáltatásának és ($\frac{1}{2}\%$ -os) törlesztésének felelt meg. Az egész kölcsönösszeg így 24.000 márka, míg a vételár 35.000 márka volt, tehát a telepesnek 11.000 márkát kellett első törlesztés fejében fizetni, hogy évi fizetési kötelezettsége a telepítési hatóság által megszabott 64 márkát meg ne haladja. Ez a gyakorlat a magángazdasági alapon szervezett telepítő vállalkozások üzleti gesztioja mellett nem bizonyult szerencsésnek sem a telepesek kiválasztása, sem a telepítés érdekében az állam részéről hozott áldozat szempontjából.

Ennek a rendszernek hibájául kell felróni azt a telepítésre káros versenyt is, melyet a társaságok egyes birtokok megszerzéséért folytattak. Végül is a porosz mezőgazdasági miniszternek kellett beavatkozni, aki 1930 ápr. 5-án kelt rendeletével utasította a telepítő vállalkozókat, hogy az árfelverést előidéző verseny kiküszöbölése érdekében vételi szándékait az illetékes tartományi telepítő hatóságnál jelentsék be. Ha valamelyik telepítő társaság komoly vevőként jelentkezik egy birtokra, — pl. írásos árajánlatot produkál, — a bejelentés folytán kizárólagos jogot nyer záros határidőn belül — az üzlet megkötésére.

Míndezenek a hibák fokozottan jelentkeztek a nem közérdekű telepítő vállalatok működésében. Ezek az ú. n. *magántársaságok* pusztán létezésükkel is jellemezték azt a felfogást, melyet a háború utáni német telepítési politika vallott egészen a nemzeti szocializmus uralomrajutásáig. Maga Sering professzor is, — a birodalmi telepítési törvény kodifikátora, — azon az állásponton volt, hogy a szabad versenyt fenn kell tartani, sőt a teljesen privát vállalatoknak is biztosítani kell bizonyos feltételek mellett a közérdekű társaságokat megillető kedvezményeket, nehogy a telepítés monopóliummá váljék. Tényleg a magántelepítők, melyek között voltak részvénytársaságok, korlátolt felelősségű társaságok, szövetkezetek és magánszemélyek, a kultúr-hivatalok ellenőrzése és felügyelete mellett ugyanolyan elbánásban részesültek, mint a nagy tartományi társaságok, vagyis élvezték az »objektív közérdekűség« előnyeit (adó- és illeték-kedvezményekkel; állami hitelt stb.), ha egyébként személyi, üzleti, technikai és pénzügyi tekintetben megfeleltek az előírásoknak.

A magántelepítők a háború után rendkívül elszaporodtak. Alapításuknak különösen kedvezett az állam erős finanszírozó

tevékenysége az infláció után, de a kultúrhivatalok engedékeny magatartása is. A magántelepítők ugyanis gyakran olcsóbban dolgoztak, mint a nagy apparátussal rendelkező tartományi társaságok, melyeket a folyó telepítéseiken kívül régebbi telepeik gondozása (gyakori nehéz helyzetekben pénzügyi támogatása) is terhelt. Ezenkívül hajlandóbbak voltak újabb eljárásokkal kísérletezni, míg a tapasztalt, konzervatív közérdekű társaságok inkább ragaszkodtak régi módszereikhez.

A tapasztalatok már kevésbé voltak kedvezőek. A magántelepítők rendszerint nagyon csekély tőkeerővel rendelkeztek, kockázatot tehát alig viseltek s legfőbb céljuk a profit volt. A szabad verseny, melynek létüket köszönhették, nem mindig jelentett előnyt, — mint pl. a földvásárlásnál, — a telepítésre nézve. Sőt az olcsóság is gyakran (az építkezésben) a minőség rovására érvényesült és olykor a kis építési vállalkozók egész sorának tönkremenését idézte elő (az észszerűtlen verseny vagy a kifizetetlenül maradt számlák miatt). A Telepítési Banknak több, mint 200 telepítőt kellett finanszírozni, ami elviselhetetlen adminisztrációra vezetett, emellett a régi közérdekű társaságokat nem tudta kellő hitellel ellátni úgy, hogy azok teljes munkakapacitásukat ki sem fejhették. A kultúrhivatalok munkaerejének és idejének nagy részét igénybevette a tapasztalatlan magánvállalkozók kioktatása és tanácsal való ellátása. Nagy részben ez okozta, hogy a kultúrhivatalokat évről-évre bővíteni kellett, ami tetemes megterhelést jelentett az államra nézve. A leggondosabb ellenőrzés mellett is gyakoriak voltak egyfelől az indokolatlan meggazdagodások, másfelől a bukások, melyek a köznek súlyos áldozatába kerültek. Egyes telepítők kétféle minőségben szerepeltek: veszteséges üzleteiket mint közérdekű-, a nyereségeket mint magánvállalkozások könyvelték el stb.

Kétségtelen, hogy a telepítő szervezetek ez a sokfélesége és sokasága s egyáltalában az a túlzottan liberális felfogás, mely ezeket életrehívta, nem volt helyes, különösen nem olyan időkben, amikor a telepítésnek megint a népesedési, szociális és nemzetpolitikai jelentősége került előtérbe. Ezért 1933. elején utasítás ment a tartományi telepítő hatóságokhoz, hogy a magántelepítő vállalatok szolgálatait lehetőleg mellőzzék, az állami birtokokat elsősorban a közérdekű társaságoknak juttassák, újabb magánvállalkozásokat ne akceptáljanak és nagyobb, tőkeerős és érdemes munkát végzett magántelepítők esetében is a legszigorúbb mértéket alkalmazzák. A nemzeti szocialista kormánynak

ezt az intézkedését nem sokkal később a magántelepítő vállalkozások felosztása és részben összeolvasztása követte. 270 telepítő vállalat 28-ra olvadt le. Ezek közül 18 közérdekű jelleggel bír. A magántelepítők közül csak a legerősebbek és legkifogástalanabbak maradtak meg. Ezidőszerint a következő telepítő szervek és vállalatok működnek:¹⁾

1. Az egész *Birodalomra* kiterjedő hatáskörrel:

- a) Deutsche Ansiedlungsbank A. G. Berlin székhellyel.
- b) Deutsche Gesellschaft für Innere Kolonisation Berlin.
- c) Landbank A. G. Berlin.

2. *Keletporoszországra*:

- a) Ostpreussische Landesgesellschaft m. b. H. (= korlátolt felelősségű társaság) Königsberg.
- b) Gemeinnützige Siedlungsgesellschaft Deutscher Ostbund m. b. H, Berlin.

3. *Pomerániára*:

- a) Pommersche Landesgesellschaft m. b. H. Stettin.
- b) »Neues Bauerntum« in Pommern (az Oderától keletre eső kerületekre), G. m. b. H. Belgard.
- c) Vorpommersche Bauernhof-Gesellschaft m. b. H. Loitz.
- d) Nordsiedlung G. m. b. H. (Előpomerániára), Berlin.

4. *Brandenburgra*:

- a) »Eigene Scholle« G. m. b. H. Frankfurt/Oder.
- b) Bauernhof Siedlungsgesellschaft m. b. H. Berlin.
- c) Gemeinnützige Siedlungsgesellschaft Deutscher Ostbund m. b. H. Berlin.
- d) Siedlungsgesellschaft »Deutsch Land« m. b. H. Berlin,
- e) Gesellschaft für Landsiedlung Berlin.
- f) Gemeinnützige Siedlungs- u. Treuhandgesellschaft Berlin.

5. *Grenzmark-ra*:

- a) Grenzmarksiedlung G. m. b. H. Berlin.
- b) Bauernhof-Siedlungsgesellschaft m. b. H. Berlin.

6. *Alsósziléziára*:

- a) Schlesische Landesgesellschaft m. b. H. Breslau.
- b) Bauernsiedlung G. m. b. H. Berlin.
- c) Nordsiedlung G. m. b. H. Berlin.
- d) Gesellschaft für Landsiedlung Berlin.

7. *Felsősziléziára*:

- a) Oberschlesische Landesgesellschaft m. b. H. Oppeln es a 6. a), b), c) alattiak.

8. *Mecklenburgra*:

- a) Mecklenburgische Landesgesellschaft m. b. H. Schwerin.
- b) »Deutsche Erde«, Siedlungsgesellschaft m. b. H. Berlin.'

¹⁾ A telepítő szerveknek ez a jegyzéke 1934. elejéről való; azóta néhány újabb társaság kapcsolódott a telepítési tevékenységbe.

- c) Allgemeine Landsiedlungsgesellschaft m. b. H. »Hof und Hufe«.
Wendorf, Möllenhagen.
- d) Niederdeutsche Siedlungsgesellschaft m. b. H. Bauernkuhl.
- e) Nordsiedlung G. m. b. H. Berlin.
- f) »Pflug und Scholle« Landsiedlungsgesellschaft m. b. H. Berlin.

9. Schleswig-Holstein-re:

- a) Schleswig-Holsteinische Höfebank G. m. b. H. Kiel.
- b) Gemeinnützige Siedlungsgesellschaft Deutscher Cstbund m. b. H.
Berlin.

10. Hannover-re:

- a) Hannoversche Siedlungsgesellschaft m. b. H. Hannover.
- b) Niedersächsische Heimstätte G. m. b. H. Hannover.

11. Braunschweig-re:

- a) Braunschweigische Siedlungsgesellschaft. Braunschweig.

12. Szász tartományra és Anhaltra:

- a) Siedlungsgesellschaft Sachsenland m. b. H. Halle/Saale.
- b) Nordsiedlung G. m. b. H. Berlin.
- c) Gemeinnützige Siedlungsgesellschaft »Anhaltland«; Dessau.

13. Szászországra:

- a) Sachsisches Heim, Dresden.
- b) Bauernhof-Siedlungsgesellschaft m. b. H. Berlin.
- c) Sachsische Bauernsiedlung G. m. b. H. Dresden.

14. Thüringiára:

- a) Thüringische Landessiedlungs-Gesellschaft m. b. H. Weimar.

15. Bajorországra:

- a) Bayerische Siedlungs- und Landbank G. m. b. H. München.

16. Hessen szabadállamra és Wiesbaden kormányzati kerületre:

- a) Nassauische Siedlungsgesellschaft m. b. H. Frankfurt/Main.
- b) Hessisches Staatsministerium (mezőgazdasági osztálya), Darmstadt.

17. Hessen-Nassau-ra: (Kassel kormányzati kerületre.)

- a) Siedlungsgesellschaft Hessische Heimat m. b. H. Kassel*

18. Rajnai tartományra:

- a) Siedlungsgesellschaft Rheinisches Heim, Bonn.

19. Westfáliára:

- a) Siedlungsgesellschaft »Rote Erde«, Münster.

20. Baden-re:

- a) Badische Bauernkammer-Landessiedlung, Karlsruhe.

21. Württembergre és Hohenzollern-re:

- a) Württembergische Landsiedlung G. m. b. H. Stuttgart.

Ebből látható, hogy egyes telepítő társaságok tevékenysége az egész birodalomra kiterjed, másoké több tartományt ölel fel, legtöbbször működése azonban csak egy államra vagy tartományra, sőt vannak olyanok, amelyeké egy-egy kormányzati kerületre szorítkozik. Székhelye legtöbbször az illető telepítési vidék közigazgatási központjában van, ahol a telepítési hatóságok és egyéb telepítésbe kapcsolódó intézmények is működnek.

A fenti összeállításból kitűnik az is, hogy nem csupán erre a célra alakult társaságok, hanem hatóságok, sőt maga a központi kormányzat, továbbá a különböző agrárintézmények (mezőgazdasági és paraszt kamarák stb.) is foglalkoznak telepítéssel.¹⁾ Annak sincs akadálya, hogy maga a földbirtokos legyen a telepítő. Ez formailag, — mint az eladósodott birtokok betelepítésénél láttuk, — elég gyakran előfordul. Darré felfogása szerint kívánatos lenne, hogy minden közbirtokos szerv mellőzésével lehessen a telepítést lebonyolítani. Persze ez feltételezné a földbirtokos közreműködését nem csupán a telepítés technikai munkájában, hanem a telepések további vezetésében és gondozásában is, amelyet, mint a legnagyobb »telephely« (maradékbirtok) tulajdonosa a helyi viszonyok alapos ismerete mellett a legtökéletesebben láthatna el. Ha erre a készség és alkalmasság nem hiányoznék. De mivel az ilyen eset inkább kivételszámba megy, kellett a nemzeti szocializmusnak is a régi, többé-kevésbé jól bevált és tapasztalt telepítő szervezetet megtartani.

Az 1933. évi június 14-iki törvény, mint más helyen emiatt tettük, a telepítést birodalmi feladatnak nyilvánította. Ezzel nemcsak az illetékesség kérdése intéződött el, hanem a telepítés a valóságban is a birodalom közigazgatási ügyévé lett. Formailag ugyan nem jelentette a telepítési tevékenység államosítását, mert hiszen ez részben a közérdekű, részben a tiszta magánvállalatok kezében maradt, a valóság mégis az, hogy ezek a vállalatok ma semmi egyebek, mint az állami igazgatás végrehajtó szervei, melyek az állam megbízásából és helyette látják el a telepítés munkáját. Közülük a közérdekű társaságok hatósági jogokat (elővásárlási, visszavásárlási jogot) gyakorolnak, ilyenformán ezeknek a vállalatoknak magángazdasági jellege legalább is annyira elmosódott, mint amennyire a telepítés megszűnt magánügy lenni.

Míg az új-telepítések túlnyomórészt a közérdekű telepítő társaságok végezték és végzik ma is, a fennálló kis és törpegazdaságok megnagyobbításának s általában a helybeliek földhözjuttatásának feladata (az u.n. Anliegersiedlung) számos vidéken

¹⁾ A német államok igen tekintélyes része hatósági szervekre bízta a telepítést. Kivétel úgyszólván Poroszország volt, ahol az állami telepítéssel szerzett kedvezőtlen tapasztalatok miatt felhagytak a hatósági telepítéssel. Újabbán másutt is a közérdekű telepítő vállalatok nyomulnak előtérbe és veszik át a telepítés munkáját a hatósági szervektől.

más szervekre hárul. Az Elbától keletre eső tartományokban, tehát a fő telepítési területeken a telepítő társaságok csak mellékesen foglalkoznak ezzel a művelettel, amennyiben *t.i.* egy-egy nagybirtok felosztása és betelepítése során a közvetlen szomszédságban lakók részéről ilyen igények támasztanak. A társaságoknak ez a tevékenysége egészen jelentéktelen az új-telepítéshez képest és szívesen át is engedik azt más intézményeknek. Pl. a Keletporoszországi Telepítő Társaság 27 év alatt mindössze 3,336 ha-t, a telepítésre felhasznált terület 2.8 %-át fordította meglévő kisüzemek kiegészítésére. Nagyjában hasonló a helyzet a többi keletelbai társaságnál is. Újabban ennek a tevékenységnek némi erősödése észlelhető, aminek magyarázata az/hogy a korábbi években elégtelen földterülettel létesített telephelyek sügös megnagyobbításra szorulnak, mert tulajdonsaikat kedvezőtlen viszonyok folytán más keresetforrások nem állanak rendelkezésre.

Ettől eltekintve az Anliegersiedlung túlnyomórészen a telepítő hatóságok (Kultúramt)¹⁾ és más általános igazgatási szervek (Kreiskommission) feladatkörébe tartozik. Helyenként a városzéli, tehát nem mezőgazdasági telepítéssel és kislakásépítéssel foglalkozó szervezetek (Kleinsiedlungsgesellschaft) is vásároltak a múltban kisebb földterületeket (részbirtokokat) törpebirtokosok között parcellázás végett. Amennyiben a hatósági szervek maguk végzik is a telepítést, a technikai lebonyolítás munkáját mégis magánvállalkozókra, részvénytársaságokra, szövetkezetekre, esetleg községekre bízják, kivéve, amikor az állami telepítő szerv maga is megfelelő apparátussal rendelkezik (Hessen szabad-állam).

Más a helyzet a birodalom nyugati vidékein, ahol nagyobb, új-telepítések létesítésére alkalmas birtoktestek már nincsenek, ellenben sűrű a lakosság és sok a törpebirtok, itt, ha telepítésről egyáltalán szó lehet, legfontosabb feladat a meglévő kisüzemek megnagyobbítása. A telepítő társaságok tevékenysége tehát túlnyomólag ebben merül ki s így nincs szükség arra, hogy ezzel — mint keleten — maguk a hatóságok foglalkozzanak.

A telepítési törvények és rendeletek betartásának ellenőrzésére és az általános irányelvek megállapítására a *telepítési*

¹⁾ A porosz kultúrhatóságok — a törvény értelmében — nemcsak hatóságok, hanem elismert közérdekű telepítő szervek is, melyek tehát önállóan is folytathatnak telepítési gyakorlatot.

hatóságok hivatottak. Hatáskörük, — mint már a fentiekből is kitűnt, — időnként változott és eltekintve az állami telepítéstől, melynél a telepítő szerv és a hatóság egybeolvadt, gyakran igen messzemenő befolyást gyakoroltak a telepítés végrehajtására is. A német telepítési rendszer lényege mégis a szorosan vett telepítési (technikai, pénzügyi) és hatósági feladatok kettéválasztásában és külön szervek keretében történő lebonyolításában jut kifejezésre.

A legfőbb telepítési hatóság maga az *állam*, Poroszországban a mezőgazdasági minisztérium, illetve annak képviselőjében a tartományi főnökök (Oberpräsident), akiknek kötelessége a telepítő társaságoknál elhelyezett állami vagyon kezelésének felügyeletéről s általában a telepítésnél a magasabb politikai érdekek érvényesítéséről gondoskodni. Azóta, hogy a tartományi társaságok szabad kezet kaptak a telepítés egész komplexumának önálló lebonyolítására, az állam, illetve a földművelésügyi miniszter felügyeleti köre is összeszűkült. Inkább általános biztosítékokra terjedt ki a közérdekűség szempontjából. Az igazgatósági elnök választásának megerősítése, az ügyvezetőválasztás és a szolgálati utasítás tudomásul vétele, azok a főbb jogok, amelyeket az állam magának tartott fenn.

A birodalom bekapcsolódása a telepítési mozgalomba, többé-kevésbé új helyzetet teremtett. Poroszország szívós védekezése a birodalom befolyásának növekedése ellen már ismeretes, úgyszintén a kompromisszumos megoldás is, mely végeredményben — a paritás ellenére — a birodalom felülkerekedésére vezetett. Ez érthető, mert aki a pénzt adja, az szabja a feltételeket és módjában áll a telepítés egész irányára befolyását érvényesíteni. A finanszírozás tárgyában kiadott birodalmi rendeletek csakugyan a telepítési politika főbb irányelveit tartalmazták és nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a harmincas években a szövetséges államok telepítési tevékenysége egységes szempontok szerint nagyobb összhangban folyt. Erre szükség is volt, különösen azóta, hogy nyugat-keleti irányú népeségi mozgalom a telepítési politikát új feladatok elé állította. A birodalom ingerenciájának erősödése a telepítés ügyének illetékességében is változást idézett elő, amennyiben 1932-ben a mezőgazdasági telepítés intézése a birodalmi munkaügyi minisztériumból a birodalmi élelmezési és mezőgazdasági minisztériumba került, miután kiderült, hogy a telepítést szoros mezőgazdasági összefüggései — messzemenő szociális felada-

tai mellett is — agrárvezetés alá utalják. A telepítés feladatainak egységesítése érdekében pedig Schleicher kancellár, a birodalmi elnök 1932. dec. 15.-iki rendelete alapján, a birodalmi kormány tagjaiból külön bizottságot szervezett, melynek határozata alapvető kérdésekben kötelező volt a mezőgazdasági miniszterre.

A német telepítési politikában új korszakot nyitott az 1933. július 14-iki törvény, mely a telepítés ügyét birodalmi feladatnak nyilvánította. Ettől kezdve nemcsak a föld megszerzése és a pénz szétosztása történik a birodalom által diktált egységes elvek szerint, hanem a telepesek kiválasztása, gondozása, az építkezés és a telepítés egyéb fontos részletkérdésének szabályozása is. A birodalmi élelmezési és mezőgazdasági minisztérium, amelybe két évvel ezelőtt a porosz mezőgazdasági minisztérium is beolvadt, a telepítés legfőbb központi hatósága, melynek a birodalomban működő összes alsóbbfokú telepítési hatóságok alá vannak rendelve.

A telepítés egységének biztosítása, valamint a minisztérium és a Reichsnährstand, mint a német parasztság birodalmi szervezetének együttműködése érdekében Darré birodalmi élelmezési miniszter saját vezetése alatt *telepítési bizottságot* (Siedlungsausschuss für die Neubildung deutschen Bauerntums) szervezett, melynek ügyvezetője *Willikens* államtitkár, tagjai pedig:

1. a birodalmi élelmezési minisztérium részéről a telepítési osztály vezetője, (jelenleg Dr. K. *Kammer* miniszteri tanácsos)
2. a Reichsnährstand részéről négy vezető tisztviselő (Dr. H. *Reischle*, v. *Kanne*, H. *Backe* és W. *Grebe*), 3. egy magas bírósági funkcionárius, mint jogi szakértő (Dr. W. *Saure*), 4. egy pénzügyi szakember (W. *Granzow*), és 5. a faji kérdés szakértője (Dr. H. *Rechenbach*). A bizottság véleménye — tagjainak hivatali minőségénél fogva is — döntő súllyal esik latba a telepítési politika irányításában.

A telepítés alsófokú hatóságai: a *kultúrhivatalok*. Évszázados intézmény ez, eredete a parasztság felszabadításának idejéig nyúlik vissza. Feladata akkoriban a földesuraság likvidálásából származó vitás esetek elintézése volt. Átmeneti jellegű hatóságnak szánták, de feladatköre később állandóan bővült annyira, hogy idővel a mezőgazdasági népesség nélkülözhetetlen szakhatóságává fejlődött. A parasztgazdaságok reálterheinek és természetbeni szolgáltatásainak megváltásával kapcsolatos ügye-

ken kívül nagy szerepet kapott a tagosítás, a közösségi birtokviszonyok szabályozása, a járadékbirtokok alakítása és a telepítés terén.

Szervezetileg a háború előtt tartományi bizottságokra (Generalkommission) és ezek alá rendelt, különleges feladatokra specializált kerületi bizottságokra (Spezialkommission) tagozódott. Lényegében kollegiális alkotmánnyal bíró hatóságok voltak s mint ilyenek — különösen telepítési ügyekben — nehézkesen mozogtak. Mereven ragaszkodtak hagyományaikhoz és nem tudták átvenni azt a fokozott tempót, melyre a megváltozott viszonyok a telepítési tevékenységet készítették. A telepítést hatósági feladatnak tekintették, agyonadminisztrálták, a telepítés szerveit gyámság alatt tartották, ami hosszú ideig akadályozta a magántelepítési tevékenység kifejlődését.

Ezek a hatóságok ugyan évszázados működésük folyamán igen nagy szolgálatot tettek a mezőgazdasági kultúra ügyének, a telepítés érdekében mégis reformra szorultak. Ez meg is történt az 1919. június 13-iki porosz törvénnyel, mely a régi alapon, de modern elvek szerint alkotta meg az új kultúrhatóságokat. A bizottsági szervezet megszűnt, helyébe az egyéni felelősség lépett. Ez a változtatás a hatóságoknak nagyobb mozgási szabadságot biztosított, mely a telepítési teendők gyors elintézéséhez nélkülözhetetlen volt. Ezenkívül a tevékenység súlypontja a tartományi hatóságokról a kerületi igazgatás szerveire helyeződött át, ami az érdekelték közvetlenebb érintkezését tette lehetővé a hatósággal és ugyancsak a gyorsabb és tökéletesebb ügyintézkedést könnyítette meg.

A hatóság területi tagozódása a régi maradt. Az elnevezés azonban megváltozott. A tartományi tagozat (Landeskulturamt) élén az elnök, a kerületi tagozat (Kulturamt) élén az előljáró képviselik a hatóságot. A kultúrhatóságok részben igazgatási, részben bírói feladatkörben működnek. Közigazgatási ügyben a kerületi kultúrhatóság előljárójának¹⁾ határozata ellen a tartományi kultúrhatóság elnökéhez és harmadfokon a porosz mező-

¹⁾ Ez a legfontosabb tagja a kultúrhatóságoknak. Az egész intézmény súlypontját jelenti széleskörű, önálló jogkörrel és nagy egyéni felelősséggel. Mint ítélező hatóság is független és e tekintetben teljesen egyenrangú a rendes bíróval. A kultúrhatóság előljárójának vagy bírói képesítéssel vagy gazdasági főiskolai végzettséggel kell rendelkeznie. li₂—2 évi gyakorlat valamely tartományi kultúrhatóságnál vagy telepítő társaságnál elengedhetetlen: erről a földművelésügyi minisztérium bizottsága előtt vizsgát kell tenni.

gazdasági miniszterhez lehet fellebbezni. Ha a kerületi előjáró bírói minőségben hoz döntést, ennek fellebbviteli fóruma a tartományi kultúrhivataloknál szervezett Spruchkammer,!) végső fokon pedig az ú. n. Oberlandeskulturamt.²⁾ Ezek a bírói hatóságok illetékesek például a telepítési célra igénybeveendő birtokok kisajátítási árának megállapításával kapcsolatos ügyekben. A kisajátítás megengedhetőségéről pedig a Landlieferungsband javaslatára a tartományi kultúrhivatal elnöke, illetve a kultúrhivatal keretében létesített állandó bizottság³⁾ dönt, melynek határozata ellen legfelső fokon a porosz mezőgazdasági miniszterhez lehet fellebbezéssel élni. A kultúrhivatalok hatáskörébe tartozó legfontosabb feladatok: tagosítás, meliorációk és közbirtokosságok ügyei, közreműködés az ármentesítő, talajjavító és öntöző szövetkezetek alakításában s bizonyos erdészeti és haszonbérleti ügyekben. Legkiemelkedőbb szerep mégis a telepítés terén jutott a kultúrhivataloknak, különösen az Elbától keletre eső vidéken.⁴⁾ A magántelepítő (nem közérdekű) vállalatok tevékenységének ellenőrzése, a helybeliek földhözjuttatása (Anliegersiedlung), a telepítési eljárás engedélyezése, a telepítésre szánt birtokok alkalmasságának megvizsgálása, járadék-birtokok alakítása, ezek becsértékének megállapítása elidegenítésének, szétosztásának, megterhelésének stb. engedélyezése, a családi gazdaságok létesítésével és megszűnésével kapcsolatos ügyek, a telepítés folytán szükséges közléstítmények ügyében a tárgyalások lefolytatása, az érdekek összeegyeztetése és e tekintetben

1) A választott bírósághoz hasonló szerv, mely a tartományi kultúrhivatal egyik tanácsosának elnöke alatt működik. Az elnöknek és a helyettesének bírói képesítésű egyénnek kell lenni. A bíróság 6 választott tagból áll, akik közül hármat a tartományi bizottságból (autonómia) és hármat a mezőgazdasági kamara választmányából választanak. A nagy-, közép- és kisbirtoknak egyenlő arányban kell a tagok között képvisellel bírnia.

2) Speciális bíróság, mely az elnökön kívül 5 tagból áll, akiknek többsége bírói vagy magasabb közigazgatási képesítésű egyén, de akiknek mint mezőgazdasági szakértőknek is, megfelelő képzettséggel kell rendelkezniük. A bíróság a porosz mezőgazdasági miniszter fennhatósága alá tartozik.

3) A tartományi kultúrhivatal elnökének vezetése alatt álló bizottság, mely voltaképpen szintén a választott bíróság egyik alakja, azzal a különbséggel, hogy a kisajátítás megengedhetőségének kérdésében hozandó határozathoz bírói képesítésű tagok jelenlétére nincs szükség. A bizottság 4 birtokos tagja közül kettőt a Landlieferungsverband, kettőt pedig a tartományi telepítő társaság jelöl ki.

4) Poroszország nyugati tartományaiban, ahol a birtokelaprózódás nagyon előrehaladt és sok a terméketlen terület is, a kultúrhivatalok tevékenységi körébe főleg a tagosítási és talajjavítási ügyek tartoznak.

a telepítők kötelezettségének megállapítása, a keletporoszországi adósságrendezésnek a telepítést érintő ügyei s részben a telepések gondozása és felügyelete, — azok a főbb feladatok, melyeket a kultúrhatóságoknak kell ellátni. Még pedig elsősorban a kerületi tagozatoknak, melyeknek egészen a legutóbbi időkig a telepítési kölcsönök közvetítése körül is fontos szerep jutott. — A tartományi kultúrhatóság főleg mint felügyeleti hatóság és fellebbviteli fórum működött. Sokszor nagyon is bürokratikusán fogta fel hivatását és a múltban gyakori volt a panasz amiatt, hogy a kerületi kultúrhatóságoknak a jelentések, előterjesztések stb. készítésére túl sok időt és energiát kellett elpazarolni. Különösen kifogásolták, hogy a kultúrhatóságok a telepítés finanszírozásába is bekapcsolódtak, ami nehézkessé és bürokratikusá tette a hitel-igénylések elintézését, mely gyakran olyan hosszadalmassá vált, hogy a telepítő vállalatoknak drága kiegészítő kölcsönök felvételével kellett magukon segíteni.

A kultúrhatóságok sokba kerültek az államnak és nagyon megdrágították a telepítést. A fokozott telepítési tevékenység és részben az adminisztráció túltengése erősen megduzzasztotta a személyzetet, de a kerületi kultúrhatóságok számát is. A harmincas években már közel másfélszáz hivatal működött s majdnem minden közigazgatási kerületre jutott egy, holott egy évtizeddel azelőtt egy-egy hivatal illetékessége rendszerint kettő, de néha három kerületre is kiterjedt. A porosz állam évről-évre nehezebb költségvetési helyzete racionalizálást sürgetett ezen a téren is. A közigazgatás egyszerűsítése és olcsóbbá tétele tárgyában kiadott 1932. szept. 1-iki rendelet, majd az 1933. márc. 17,29 és dec. 15-iki kiegészítő rendeletek megszüntették a tartományi kultúrhatóságokat, számszerint nyolcat, illetve beolvasztották azokat az általános közigazgatás szervezetébe. A tartományi főnököt (Oberpräsident) eddig csak nagyon szűkkörű felügyeleti jog illette meg a kultúrhatóságok felett. S most, hogy a tartományi tagozatok különállása megszűnt, ezek ügyköre a tartományi főnökre szállt át és a kerületi kultúrhatóságok is, melyeknek létszáma 90-re csökkent, közvetlenül a tartományi főnökök fennhatósága alá kerültek. Vitás ügyekben ezután a tartományi tanács kebelében létesített külön osztály (Spruchkammer für Siedlung und Auseinandersetzung), mely a tartományi főnök elnöke alatt 4 kinevezett tagból áll, dönt fellebbvitel esetén. Végül fokon az ugyancsak megszüntetett Oberlandeskulturamt helyett a legfelső közigazgatási bíróságnál szervezett és külön

ezekre az ügyekre illetékes szenátus (Senat für Siedlung und Auseinandersetzung) határoz.

Ma tehát az a helyzet, hogy Poroszországban a telepítésnek nincsen külön hatósága és a telepítési ügyek is az általános igazgatás körébe tartoznak. Nagyjában hasonló ez a birodalom többi államában is, azzal a különbséggel, hogy pl. Szászországban a telepítés főhatósága a gazdasági minisztérium, Badenben a munkaügyi minisztérium, Hessenben a pénzügyminisztérium, Thüringiában, Oldenburgban és Braunschweigenben a belügyminisztérium.

A rendes telepítési hatóságokon kívül néha *kormánybiztos* működésére is szükség volt. Így az 1931. évi nagy pénzügyi válság után tartani lehetett attól, hogy a telepítési tevékenységben is fennakadás áll be. Ezért a birodalmi elnök harmadik szükségrendeletével (1931. október 6.) minden államban kormánybiztost állított, akiknek feladatává tétetett a telepítés egységesebb és gyorsabb lebonyolításának s főleg az eljárás megrövidítésének és olcsóbbításának előmozdítása. Különösen Poroszországban volt erre szükség, ahol a telepítési eljárás már nagyon hosszadalmassá vált. A kormánybiztos működése főleg a telepítés engedélyezése, a közcélú intézmények létesítése, az építési engedélyek kiadása és a járadékirtokok alakítása terén rövidítette meg az ügyintézés útját.

A hatóságok mellett a telepítésben *közvetlen érdekelt tényezőknek* is jut némi szerep. A tartományi és járási önkormányzatok tagjaiból alakult telepítési bizottságok, mint véleményező és tanácsadó testületek működtek. A birodalmi gyűlésnek, a szövetséges államok parlamentjeinek és a tartománygyűléseknek is megvolt a múltban a maguk telepítési bizottsága. A telepítő társaságok felügyelő bizottságában benn ültek és ülnek ma is a földbirtokosok és telepesek képviselői, a kultúrhatóságok keretében szervezett bizottságok tagjainak egy része pedig az érdekképviselők tagjai sorából került ki.

Ujabbán a *parasztság közreműködése* a telepítésben nagyon intenzívvé vált. Mióta a nemzeti szocializmus megszervezte a mezőgazdaság nagy központi intézményét: a Reichsnährstandot és beolvasztotta abba az összes hivatalos és szabad érdekképviselői szervezeteket, a telepítési hatóságok mellett a Reichsnährstand legalább is egyenrangú szerepet tölt be a telepítési

középpártok közül a katolikus centrum pedig egyenesen ellenséges magatartást tanúsított a telepítéssel szemben, mert benne — az állami telepítés példáján okulva — a protestantizálás eszközt tekintette. A jobboldali pártok (junkerek) viszont önértékből voltak ellene, mert a nagybirtok területének csökkenésében hatalmi állásukat látták veszélyeztetve. De a hatóságok előtt is ellenszenves volt. A porosz mezőgazdasági minisztérium a lengyelek ellen folytatott állami akción túl nem akart tudni más telepítési érdekről és a legellenségesebben állt szemben minden törekvéssel, mely a telepítési tevékenység kiszélesítésére irányult. Természetesen az alárendelt hatóságok is hasonló álláspontot foglaltak el, sőt a sajtó is a reakció szolgálatában állott. Hosszú, nehéz küzdelembe került, míg az első telepítő társaságot meg lehetett alakítani.¹⁾

Ezek a nehézségek pattantották ki a gondolatot, hogy alakuljon egy társaság, amelynek feladata a felvilágosítás, a propaganda és az erők összefogása. Sering professor és von Schwerin ~ kezdeményezésére jött létre 1912-ben a »Belső Telepítés Előmozdítására Szolgáló Társaság«, nem azzal a céllal, hogy a telepítésből népmozgalmat csináljon, mert arra az idő még nem volt alkalmas, hanem, hogy egy élcsoportot szervezzen, mely a telepítés gondolatát átviszi a közvéleménybe és a politikai pártoktól függetlenül szolgálja a telepítés ügyét. Ezért nem törekedett nagy taglétszámra — 300—400-nál több tagja sohasem volt, — hanem olyanokat tömörített, akik a telepítés nemzetpolitikai, gazdasági, szociális jelentőségétől és a német nép szempontjából életbevágó fontosságától át voltak hatva és akik olyan pozícióban működtek, ahol a telepítési mozgalomnak komoly szolgálatot tehetek.

Aránylag kisebbfajta egyesület maradt mindvégig. 14000 márka évi költségvetéssel kezdte, mely 70—80000 márka fölé ritkán emelkedett. Főleg magánadományokból tartotta fenn magát. »Sohasem volt kosztosa sem a birodalomnak, sem az államoknak.« Annál nagyobb volt az ereje, befolyása és hatása. Az elmúlt két évtized telepítési mozgalmában vezető szerepet játszott. Javasatai előntő súllyal estek latba és nem egy közülük átment a telepítési gyakorlatba is. Közlönye: az »Archiv für

¹⁾ Érdekes, hogy amikor a belügyi és pénzügyi kormány már hajlandó volt az első közérdekű telepítő társaság megalapítására, a földművelésügyi miniszter még mindig mereven tiltakozott ellene.

innere Kolonisation«, a telepítés legtekintélyesebb folyóirata volt, mely mindig modernül, mindig objektíven és minden egyoldalú (politikai, hatósági) befolyástól függetlenül foglalkozott a telepítési problémákkal. És benne gyakran a telepítési politika legfőbb tényezői is megszólaltak. A társaság arra törekedett, hogy a telepítésen belül a föld, az ember és a tőke a legcélszerűbben szerveztessék. Feltétlen híve a vállalati formának; óriási szerepe volt abban, hogy a közérdekű telepítő társaságok immár az egész birodalomban a telepítési tevékenység legfőbb hordozóivá lettek. Mindenkor bátran kiállt a társaságok érdekében, valahányszor az állam mozgási szabadságukban korlátozni és működési körüket szűkíteni igyekezett. Mivel ez gyakran előfordult, szinte a társaságok érdekvédelmi intézményévé fejlődött. Ez talán egy kissé hibáztatható, bár nem hunyt szemet az üzleti szellem túlzott érvényesítése előtt sem. Mindenesetre rendkívül hasznos kezdeményezésének bizonyult a telepítő vállalatok igazgatóinak havonként tartott konferenciája, amelyeken a gyakorlat emberei tapasztalataikat kicserélhették és a telepítés részletkérdéseit megtárgyalhatták. Nem kevésbé hatottak termékenyítőleg a telepítés ügyére a Társaság által rendezett értekezletek, melyeken a telepítési tudomány és gyakorlat munkásai adtak egymásnak találkozt. Sering professor mindig résztvett ezeken a megbeszéléseken, melyekből sok értékes adatot merített tudományos munkásságához. A Társaság működésére vezethető vissza többek között: a hadirokkantak járadékának megváltása telepes-gazdaságok szerzésének megkönnyítése érdekében és az infláció alatt a roszjáradékbank alapítása, melynek egyedül köszönhető a telepítési tevékenység folytonosságának biztosítása. Igen nagy része volt abban, hogy a birodalom bekapcsolódott a telepítés finanszírozásába és hogy az állam magára vállalta a járadéklevelek árfolyamvesztésének nagy részét.¹⁾ 1926-ban megszervezte a telepes-közvetítést, mely a legutóbbi időkig óriási szolgálatot tett különösen a nyugat-keleti irányú telepítési mozgalomnak és mintául szolgált a Reichsnährstand keretén belül nem régen felállított közvetítő és tanácsadó központnak.

¹⁾ Az inflációt követő nagy pénzszűke idején a Társaság nagy tranzakciót készített elő a telepítés pénzügyi alátámasztására. 1925-ben a londoni Schroeder bankházzal már készen is volt a megállapodás 100 millió márka alaptőkével egy bank — a Deutsches Siedlungsinstitut — alapítására. A terv azon bukott meg, hogy a reparációs bizottság nem járult hozzá a birodalom kezességvállalásához.

Kétségtelen, hogy a Társaság igen érdemes munkát végzett, mely nagy lépéssel vitte előbbre a telepítés ügyét. Úgy látszik, hogy arra a szerepre, melyet a tudomány és gyakorlati élet, a gyakorlat és a hatóságok, a közvélemény és a hatóságok s az egyes telepítő vállalatok között betöltött, többé nem volt szükség. A Társaság 1934 közepén a Reichsnahrstand-törvény alapján kimondta feloszlatását azzal az indokolással, hogy mióta a birodalom teljes egészében saját feladatává tette a telepítés előmozdítását, melynek érdekében úgy is minden lehető megtesz, nincs célja további fennmaradásának.

A több évtizedes telepítési tapasztalatok és eredmények rendkívül értékes anyagot szolgáltatnak a *tudomány* számára is. Ezek feldolgozása éppen a telepítés érdekében látszott kívánatosnak, még pedig egy olyan tudományos intézet keretében, mely a legjobb szakértőket egyesíti és megfelelő anyagi eszközökkel, is rendelkezik. A kezdeményező ezúttal is Sering professor, volt, aki, mint a birodalmi munkaügyi minisztériumban szervezett-telepítési bizottság elnöke, keresztülvitte, hogy a céltalanná vált »haditelepés-alapítvány« vagyona egy tudományos kutatóintézet alapítására fordíttassék. Így jött létre 1921-ben a »*Deutsches Forschungsinstitut für Agrar- und Siedlungswesen*«, mint alapítvány, mely egy kuratórium igazgatása alá került. Ennek tagjai: a birodalmi munkaügyi minisztérium, újabban az élelmezési és mezőgazdasági minisztérium államtitkára mint elnök, a minisztérium telepítési osztályának igazgatója, a kultuszminisztérium főiskolai osztályának igazgatója, és az alapítványban részes telepítő társaságok három képviselője.

A kutatóintézet feladata egyrészt a telepítés tapasztalati anyagának tudományos feldolgozása, melyből a törvényhozás és a telepítés szervei is meríthetnek, másrészt olyan fiatal jogászoknak, közigazdáknek és mezőgazdáknek tudományos iskolázása és kiképzése, akik a telepítés terén kivannak működni. E cél érdekében tanfolyamokat és szemináriumokat tart, külön a telepítési hatóságok és vállalatok magasabb hivatalnokai számára is.

Az intézet több osztályra tagozódik. A berlini intézeten kívül, melynek Sering professor a vezetője, a königsbergi, bonni, jenai, rostocki és hohenheimi egyetemek közigazdasági, illetve üzemtani intézetei mellett is működik egy-egy osztály neves tudósok vezetése alatt. Kiváló munka folyik ezekben.

Az első nagyobb szabású tanulmányok a haszonbérleti jog köréből vették, melyeket az optimális üzemméretre vonatkozó tanulmányok követtek. Az elmúlt öt-hat év különösen értékes alkotásokkal ajándékozta meg a telepítési tudományt és a gyakorlati életet. A régi és újabb telephelyek ezreire kiterjedő vizsgálatok rendkívül érdekes kérdésekre adtak választ. Ezek: a telepítés népességpolitikai kihatásai, a telepes gazdaságok állatlállományának és szántóföldi termelésének mennyisége és értéke; a piacra termelés kérdése, a telepes gazdaságokban és a felosztott nagybirtokon; a legelő és rét aránya, a piactól, vasútól és jó utaktól való távolság és a szövetkezetek befolyása a telepes üzemek állattartására; az agrárkrízis hatása a telepítésre; a mezőgazdasági munkások telepítése.¹⁾ Persze még sok probléma feldolgozása hátra van, mint: a nehéz és könnyű talajokon való telepítés kérdése: az élő és holt felszerelés és az épületek helyes aránya; a telepítési költségek mértéke; a helybeliek földhözjuttatásának gazdasági és szociális hatása; a maradékirtokok kérdése; a csoporttelepítés eredményei; a telepítés hatása a kisvárosok képződésére és fejlődésére stb. stb., melyekre a közeljövő tudományos kutatómunkája fog feleletet adni.

¹⁾ L. Das landwirtschaftliche Pachtrecht in den europäischen Ländern. Berlin, 1930. (4 kötet) — Dr. H. Krause és Dr. E. Marckmann: Die zweckmässigen Betriebsgrößen in der Landwirtschaft. Berlin, 1931. — Dr. H. Stolze: Spitzenleistung und Betriebsumfang in der deutschen Landwirtschaft. Berlin, 1934. — Dr. H. Wolle/iweber: Ländliche Siedlung und Bevölkerung. Berlin, 1931. — Dr. H. Wollenweber: Siedlungsträger und optimaler Siedlungseffekt. Berlin, 1932. — Dr. H. Weigmann: Siedlung und sozialer Aufstieg der Landarbeiter. Berlin, 1934. — Dr. LL I. Seraphim: Agrarkrisis und Siedlung. Berlin, 1933. — Dr. R. Bräuning: Die Ertragsfähigkeit des Siedlerbetriebes im Vergleich zum Grossbetrieb. Berlin, 1934. — Dr. H. Wollenweber: Siedlung und Viehbestand. Berlin, 1932.

HATODIK FEJEZET.

A TELEPESEK GONDOZÁSA.

A telepítési tanácsadás. 152. lap. — A közintézmények. 159. lap. — A forgalmi eszközök. 160. lap. — A vízellátás és villamosítás. 162. lap. — A szövetkezetek. 163. lap. A szociális és kulturális berendezések. 164. lap. — A telepek gondozásának költsége. 165. lap.

»A mai Középeurópában nem lehet azzal megelégedni, hogy a telepeseknek a földet és építőanyagot adunk és minden mást a fejlődésre bízunk.« A Keletporoszországi Telepítő Társaság, melynek 20 esztendő óta működéséről szóló jelentésében olvashatjuk ezt a megszívlelésre méltó mondatot, azt akarja ezzel kifejezni, hogy egy közigazgatásilag előrehaladott államban, amilyen pl. Németország, nem szabad annyira primitív telepítést végezni, mely leszállítja a termelés színvonalát. Más szóval: a telepítés nem jelenthet visszalépést. Ezért a telepesek gondozásának minden fajtája indokolt. Mellőzhetetlen egyrészt a szakszerű gazdasági tanácsadás a racionális gazdálkodás érdekében, másrészt olyan intézmények létesítése, melyek a termelés eredményét a telepesek számára biztosítják.

Németországban a parasztság már hosszú idő óta nincs magára hagyva. Az évtizedes tapasztalatok során bebizonyosodott, hogy a telepes még kevésbé nélkülözheti az irányító, segítő kezet, mint a meggyökeresedett kisgazda. Rendkívül kedvezőtlenül alakult a helyzet ott, ahol a telepest sorsára bízták. Ezért az állam, de a telepítő társaságok is, jelentékeny áldozatot hoztak a *tanácsadás* megszervezésére, különösen amióta a mezőgazdaság helyzete rosszabbra fordult. Az alacsony árak, magas termelési költségek és a hitelviszonyok kedvezőtlen alakulása mellett, melyek a régi tapasztalt gazdákat is nagy megpróbáltatásnak tették ki, óriási feladat és felelősség hárult a telepesek tanácsadóira. A porosz állam első, elég késői kísérletei ezen a téren nem is feleltek meg a célnak. A mezőgazdasági iskolák tanszemélyzete, amelynek kötelessé-

gévét tétetett a telepesek tanáccsal való ellátása, nem tudott megbirkózni a munkatöbblettel, annál kevésbé, mert a szakoktatáson kívül még az általános gazdasági tanácsadás is ezen iskolák feladatkörébe tartozott. A főhiba mégis a helytelen módszerben rejlett. Kiderült, hogy a szakelőadások, a mintagazdaságok és kísérleti körzetek, melyek a régi parasztság termelésének fejlesztésére olyan jól beváltak, nem elegendők a kezdő telepes számára. A paraszt, aki már évtizedek óta benn ül egy gazdaságban, sőt abban nőtt fel, egészen mást kíván, mint a telepes, akinek új üzemet kell berendezni teljesen ismeretlen természeti, piaci stb. viszonyok között. Semmit sem ér, ha a telepes általánosságokat kap. A tömegtanácsadás helyett egyéni irányításra van szükség. Külön-külön kell minden telepesrel foglalkozni és gazdaságának nagysága, talajminősége és anyagi erejének figyelembevételével megállapítani, hogy milyen élő és holt leltárt szerezzen be, milyen vetésforgót kövessen, milyen talajművelést alkalmazzon, hogyan trágyázzon stb. Sőt kívánatos, hogy a telepes már átköltözése előtt útmutatást kapjon arra nézve, hogy egyéni körülményeinek milyen gazdaság felel meg és ha a választás megtörtént, részletesen tájékozódhassák leendő üzemének viszonyairól. A beköltözés után a telepest többször fel kell keresni saját otthonában és megvizsgálni, hogy a tanácsokat helyesen alkalmazta-e és ugyanakkor megbeszélni vele a napi kérdéseket. Az első tél beállta előtt az állatok takarmányozására, a tavasz küszöbén pedig a talajművelési munkálatokra nézve kell a tanácsadónak egyénenként, közvetlen megbeszélés módján útbaigazítással szolgálni. A második évtől kezdve, amikor már kevésbé van szükség az intenzív egyéni tanácsadásra, kitűnően beválnak a telepes mintagazdaságok, amelyek közül minden telepen kell legalább egynek lenni, hogy mint »állandó barométer« szolgáltson a telepesnek, a tanácsadónak pedig módot adjon az egyes gazdasági munkák és eljárások gyakorlati bemutatására.

1929. óta ez a módszer terjedt el és a tapasztalás szerint igen jónak bizonyult. Természetesen a telepesekkel való egyéni foglalkozás nemcsak teljesen igénybe veszi, de különösen kezdetben nagyon szaporátlanná teszi a tanácsadó közeg munkáját. Amíg egy porosz mezőgazdasági iskola körzetébe átlag 10,000 kis és törpeüzem tartozik, addig egy telepítési tanácsadó az első évben legfeljebb 120—150 gazdaságot láthat el, mert csak így képes 10—12 naponként meglátogatni minden telepest.

A telepítési tanácsadók szervezetileg a mezőgazdasági kamarához tartoztak egészen a legutóbbi időig, viszont tevékenységük és ügybeosztásuk tekintetében az illetékes mezőgazdasági szakiskola igazgatójának voltak alárendelve. Működési területük központjában laktak és mozgékonyságuk fokozására motoros járművel rendelkeztek. Költségeiket, átlag évi 6000 márkát, az állam fedezte. Tapasztalataik igen értékes anyagot szolgáltatottak a telepítő társaságoknak és hatóságoknak, melyek azokat a telepítési gyakorlatban előnyösen fel is használták.

A birodalom, bár ebben az időben még nem rendelkezett megfelelő apparátussal, közvetve szintén igyekezett rászorítani az üzemi tanácsadás igénybevételére azokat a telepéseket, akik birodalmi hitel segítségével jutottak földhöz. Ezeknek szerződésileg kellett kötelezettséget vállalni arra, hogy a mezőgazdasági kamara hivatott közegeinek tanácsát követni fogják (1929. jún. 21-iki rendelet).

Fentebb már említés történt arról, hogy a porosz állam csak jó későn — 1928-ban — kezdett a telepések egyéni gondozásának kérdésével foglalkozni. Azelőtt ez beletartozott a mezőgazdasági szakiskoláknál szervezett általános szaktanácsadás keretébe. Mivel ez nem volt kielégítő, a telepítési társaságok, — a szerzett tapasztalatokon okulva — pusztán jól felfogott önérdemből is szükségesnek tartották a telepések tervszerű gondozásának keretében a gazdasági tanácsadást is felvenni. Sőt ezen a téren jóval megelőzték az államot és példát mutattak annak. Közülök többen, kb. 200 telephelyenként alkalmaztak egy-egy tanácsadót, akik 2 évig látták el az individuális gondozás munkáját, majd azon túl a mezőgazdasági szakiskolák vették át a telepéseket.

A *brandenburgi* telepítő társaság (Eigene Scholle) telepítési területét körzetekere osztotta és azok középpontját tette az általa alkalmazott üzemi tanácsadó közegek székhelyévé. Túlnyomólag fiatal, agilis, megfelelő gazdasági gyakorlattal bíró egyének töltötték be ezt a fontos szerepet; szoros összeköttetésben dolgoztak a mezőgazdasági iskola tanácsadóival, az állattenyésztési inspektorral, a gyümölcsstermelési szakiskola vezetőjével, a telepítési hatóságokkal és természetesen a telepítő társaság ügyvezetésével is, amelyeknek értékes tapasztalataikkal szolgáltak. Munkaadójuktól csak irányelveket kaptak, egyébként messzemenő önállósággal működtek. A társaság birtokkezelőjével állandó kapcsolatot tartottak fenn, tőle ismerték meg a betelepítendő birtok természeti, piaci stb. viszonyait. Ha a birtokfelosztás terve elkészült, mindenesely telephelyre nézve üzemi tervet állítottak fel. Fontos volt ez a nagyüzemről a kisüzemi gazdálkodásra való, lehetőleg zökkenőmentes áttérés

biztosítása szempontjából is. A telepések megérkezése után a tanácsadó összehívta őket és átadta nekik az üzemtervet. Ez csupán javaslat, ítanacs volt s tőlük függött, hogy megfogadják-e; azért minden felelősséget ők viseltek. A tapasztalás szerint csak kevesen utasították vissza az üzemtervet, azok is többnyire megbánták. A berendezkedés után a tanácsadó figyelemmel kísérte a telepések gazdálkodását és oda törekedett, hogy a hibák elkerültesse. Később a szükséghez képest előadásokat tartott gyakorlati kérdésekről, melyek különösen vetített képekkel kapcsolatban bizonyultak hatásosaknak; udvarszemléket, határbejárásokat rendezett, számtartást vezetett be; az egyes kiválóbb íciepes' gazdaságokat mintaüzemeknek rendezte be; fejszi, faápolási tanfolyamokat tartott; közreműködött tenyészállatok beszerzése, tej-, gép-, villany-, állattenyésztő- és értékesítő szövetkezetek alakítása terén is. Az asszonyok részére baromfi-, gyümölcs- és zöldségkertészeti tanfolyamokat rendezett. Meghatározott napokon megbeszéléseket tartott, amelyeken a telepések kívánságait adták elő és különböző kérdéseket vitattak meg.

Mecklenburg-Strelitzben a telepítési hivatal kezdeményezésére az egyik telepítő társaság (Ansiedlungsbank) a mezőgazdasági kamarával karöltve alkalmaz egy tanácsadó szakembert. Ez maga is, mint egy gazdálkodó telephely tulajdonosa, az első naptól kezdve a telepen él. Az egyéni tanácsadás módszerével dolgozik, mindenegyes gazdaságra nézve megállapítja a szükséges élő és holt leltárt, a vetésforgót és ügyel az üzemi bevételek és kiadások egyensúlyára is. A gazdálkodás minden ágában segíőleg hat közre szakszerű és gyakorlati tanácsaival az üzemek berendezése után is. A mezőgazdasági kamara támogatásával minden telepesnek körlevelet küld, melyben a telepest érdeklő hirdetések, adóügyi aktualitások stb. is foglaltatnak. Az ilyen körirat a tapasztalás szerint megközelíti a személyes megbeszélés hatását s emellett sok munkamegtakarítással jár. A tanácsadó gyakran a szükséges beadványokat is elkészíti azoknak, akik erre nem képesek. A telepések szakértőjeként szerepel és vitás esetekben mint döntőbíró működik közre. Nagy előnye a különböző vidékekről származó telepések között, hogy együtt él velük, az embereket és viszonyaikat nagyon jól ismeri. Ez a körülmény a telep közösségi életének kifejlésztése és kollektív intézményeinek (szövetkezeteknek) megalakítása körül nagy könnyebbséget jelent. Az asszonyok részére a Mezőgazdasági Háziaszonyok Egyesülete és a Kamara által közösen alkalmazott tanácsadónő látja el kertgazdasági dolgokban a felvilágosítás és segítség munkáját.

Keletporoszországban 32 mezőgazdasági szakiskola keretében szervezett tanácsadó szerv áll fenn. Ezeken kívül még 17 hivatásos telepes-tanácsadó működik, akik alá vannak rendelve az illetékes szakiskola igazgatójának. Ebben a tartományban a telepítés a leghosszabb múltra tekint vissza és számszerűleg is a legnagyobb eredményeket érte el. A telepek nagy számához képest a tanácsadó szervek hálózata ritka. A hiányon úgy segítettek, hogy a tanácsadók mellett a szükséghez képest egy vagy két, esetleg több mezőgazdasági iskolát végzett fiatal parasztfiút alkalmaznak, akik főnökük utasítása alapján és annak ellen-

őrzése mellett dolgoznak. Ez a megoldás jól bevált: az aprólékos részletmunkákat, melyek az egyéni gondozás rendszerénél oly fontosak, a fiatal segéderők látják el, akik ilyen formán állandó személyes érintkezésben vannak a telepeseekkel, míg a tanácsadó jobban át tudja tekinteni kerületét és több ideje marad az általános szervezési feladatok elvégzésére is.

A legfőbb tanácsadó közeg egy-egy kerületben a szakiskola igazgatója. Ha a telepítő társaság valamely birtokot vásárol, az igazgató személyesen kiszáll és a társaság birtokkezelőjével megbeszéli, hogy milyen teendők szükségesek telepítés előtt, pl. a talaj jóállapotba-hozatala stb. érdekében. A birtok alapos megismerésére törekszik, hogy ismereteit majd az egyes telephelyek kijelölése és általában a telepítési terv elkészítése alkalmával érvényesíthesse. Ha ez megtörtént, következik a hivatásos tanácsadó munkája. Kimegy a telepre, vázlatot készít minden egyes telepes gazdaságról és ennek alapján a szakiskola igazgatójával megvitátja, miként lehetne legcélszerűbben az egyes kisüzemeket berendezni. A telepések beköltözése után ismét megjelenik a telepen és minden telepessel megbeszéli az üzemterv dolgát. Ha megállapodtak és az üzemterveket a szakiskola igazgatója is jóvá hagyta, a telepések írásban is megkapják. Előfordult, hogy a tanácsadó kezdetben bizalmatlansággal találkozott, de a telepések hamar megszokták, sőt később már számítottak is rá és megrohanták, ha körükbe érkezett. Megkönnyíti a dolgot az, hogy a telepítési hatóságok által a szakiskoláknak rendelkezésre bocsájtott gazdasági alaptól, mely kisebb talajjavítási és kulturmunkák céljára szolgál, csak azok a telepések kaphatnak támogatást, akik alávetik magukat a tanácsadónak.

Eredeti módszerrel történik *Sziléziában* a mezőgazdasági munkások köréből származó telepések irányítása. Mielőtt telephelyet kapnának, a reflektánsokból alakított csoport a felosztásra megvásárolt birtokon dolgozik együtt a telepítő társaság intézőjének vezetése alatt. Ilyenformán megismerik a birtokot azok is, akik más vidékről jöttek. Közben a tanácsadó kijár hozzájuk és velük közösen elkészíti a leendő kisgazdaságok üzemtervét. A telephelyek elkülönítése után mindegyiknek megadja a heti munkaprogramot és ezt hetenként megismétli. A telepések szót fogadnak, mert mint munkások megszokták, hogy az utasításokat követni kell. Általában az a tapasztalás, hogy a munkásokból lett telepések sokkal könnyebben hajlanak a vezetésre, mint pl. a parasztfiúk. A heti munkaprogramul jönnek bizonyult abból a szempontból is, hogy a telepes megtanulja, miként kell munkaerejét és idejét beosztani. Ha magára hagyják a szabadságát, melyet az új élet nyújt számára, sokszor arra használja fel, hogy feleslegesen a városba hajtson és elhanyagolja a gazdasági munkát. A tervszerűsége, idő- és munkabeosztásra való nevelés itt fontos azért is, mert a munkásból lett telepes kezdetben hajlamos arra, hogy a sokféle teendőtől elveszítse a fejét és erején felül dolgozzék, de látva, hogy közben nem halad, kétségbeesik, majd közönyössé lesz, mert azt hiszi, hogy úgy sem boldogul. Ilyenkor a tanácsadónak a telepes mellett ketőll állni és neki a helyes utat megmutatni. Télen a telepések heti három órán keresztül elméleti oktatást kapnak a trágyázás, takarmányozás, talajművelés,

állatápolás, gépkezelés, vetőmagtisztítás, a szövetkezeti mozgalom stb. alapfogalmairól. Ez az egy esztendő bebizonyítja, kit lehet a boldogulás reményében véglegesen telephelyhez juttatni és kit nem. Aki nem válik be, megkapja munkájáért a bért és marad továbbra is munkásnak.

A mezőgazdasági kamarák és a telepítő társaságok mellett a »Belső Telepítés Előmozdítására szolgáló Társaság« is szervezett egy külön tanácsadó intézményt (Reichsstelle für Siedlerberatung), melynek tevékenységi köre az egész birodalomra kiterjedt. Létjogosultságát a kelet-nyugati irányú telepítési mozgalom adta meg, mely szükségessé tette a leendő telepesek tájékoztatását már az átköltözés előtt. A birodalom nyugati, középső és déli túlnépesedett vidékein, ahol felosztható birtokok nemlétében telepítési tevékenység nem folyt, hiányoztak azok a szervek, melyek ott a keletnémetországi telepítések iránt érdeklődő parasztságot a szükséges instrukciókkal elláthatták volna. Az új intézmény helyi kirendeltségeket létesített, melyek a hatóságokkal, mezőgazdasági kamarákkal, egyházi tényezőkkel és a parasztság szervezeteivel egyetértésben dolgoztak. Megbízottai behálózták azokat a vidékeket, ahol a parasztság földéhséggel küzdött s így hajlandóságot mutatott arra, hogy az Elbától keletre eső országrészekbe elmenjen telepesnek. Összeköttetései révén tudomást szerzett a be-telepítendő birtokokról és megismertette azok fontosabb adatait a sűrű népességű és kevés földű vidékek parasztságával. Ha valahol komoly érdeklődést tapasztalt, arra törekedett, hogy a társaságok a telephelyek kijelölésénél, elrendezésénél, valamint az építkezések tekintetében figyelemmel legyenek a leendő telepesek származási helyének szokásaira. Felkutatta, hogy az új telep közelében vannak-e telepesek és azok mely vidékről jöttek. Gondja volt arra, hogy a lehetőség szerint »földiek« kerüljenek egymás szomszédságába, ami igen előnyösnek bizonyult a telepítés jövőjére nézve. Hasonló szempontok vezették a telepescsoportok összeállításánál, mely a helyi vezető emberek közreműködésével történt. Ügyelt arra is, hogy a telepesek egyéni körülményeiknek megfelelő és vagyoni erejükhöz mért telephelyet válasszanak. Segített otthoni ügyeik rendezésében. Kítűnt, hogy a tapasztalatlan és az új »honfoglalás« lázában égő egyszerű emberek sok károsodástól kímélhetők meg, ha valaki önzetlenül hátuk mögött áll, amikor otthonmaradt házaik, földjeik értékesítéséről, bérbeadásáról, megterheléséről és különböző kölcsönműveletek lebonyolításáról van szó vagy meg

kell küzdeniök a rokonok és örökösársak által támasztott nehézségekkel. A tanácsadók közreműködése — a tapasztalás szerint, — ilyen esetekben nagyon üdvösnek bizonyult.

A fentiekből látható, hogy az elmúlt 6—8 év alatt a telepések gondozásának gazdag hálózata épült ki. Utóbb már ezen a téren némi túltengés volt tapasztalható, mely a munka minőségének rovására ment. Hiányzott az egyöntetűség a tanácsadás szervezetében és működésében. A telepéseket szinte kézről-kézre adták. A telepítés előtt az imént ismertetett birodalmi központ közegei foglalkoztak velük, azután a telepítő társaság, majd a telephelyek elfoglalása után a mezőgazdasági kamará vette őket gondjaiba. Ha ezekhez hozzávesszük a különböző gazdaszervezeteket és politikai pártokat, amelyek szintén »törődtek« a telepésekkel, akkor könnyű megérteni, ha végül is nem tudták, hogy kire hallgassanak.

Kétségtelen, hogy az egységesítésre nagy szükség volt. Ez nem régen meg is történt. A telepések gondozásának feladata a Reichsnährstandra ment át. Minden más szervezet megszűnt, illetve beolvadt a hivatalos apparátusba, mely az egész birodalomban egységes, most kidolgozás alatt lévő irányelvek szerint fogja intézni ezt a nagyfontosságú munkakört. A telepések már eddig is szerződésileg köteleztettek arra, hogy a társaság, illetve a mezőgazdasági kamara tanácsadó közegeinek alávetik magukat. Ennek a kötelezettségnek azonban erősen megtámadható pontja volt, hogy senki sem vállalt felelősséget a tanácsadás hibáiért és tévedéseikért. Ilyenek pedig sűrűn előfordultak, úgy, hogy a telepéseket gyakran csalódások és károk érték. Ezért a tanácsadók kiválasztására ma a legnagyobb gondot fordítják. Szükséges, hogy mint gazdasági szaktanítók, több esztendőre tekintsenek vissza, mely alatt az általános tanácsadásban is jártasságot szereztek és arravalóságukat bebizonyították. Megbízásuk előtt a legszigorúbb gyakorlati vizsgát kell letenniök. Felügyeletileg az illetékes gazdasági szakiskola igazgatója alá tartoznak. Teendőiket teljes felelősség mellett látják el. A felelősséget azonban elviselhetőbbé teszik ma a fix terményárak és a biztos piac. A telepéseknek ez a különleges gondozása általában három évig tart. Ezután reájuk is a gazdasági szakiskolák feladatkörébe tartozó általános üzemi tanácsadás terjed ki.¹⁾

¹⁾ Az 1935. ápr. 1-én keletkezett szabályzat szerint a tanácsadó közegek illetménye 3577 márka évi fizetés és átlag 2.000 márka útiköltség. Ennek háromnegyed részét az állam, egynegyed részét a Reichsnährstand viseli.

A telepek fejlődése és a telepések boldogulása a termelés-technikai irányítással még nincs biztosítva. A tanácsadás és felvilágosítás munkája csak akkor lehet hatályos, ha az a termelés, értékesítés és a falusi kultúra intézményeire támaszkodhatik. A telepítés szerveinek kell gondoskodni arról, hogy ez intézmények és létesítmények egy része már az első évben a telepesek rendelkezésére álljon, másik része pedig a telep fejlődésével párhuzamban épüljön ki.

A telepítés operáció. A nagybirtok által teremtett évszázados elrendeződést bolygatja meg. Az átvágott idegeket össze kell illeszteni, hogy az élet ismét megindulhasson. A telepítés új követelményekkel lép fel a *község, egyház- és iskolaügy* terén. Ezeket a közintézményeket a változott viszonyoknak megfelelően kell újjá alkotni, hogy rendeltetésüknek megfelelhessenek. Elsősorban pénzkérdésről lévén szó, — mely nemcsak az államot, hanem a telepeseket is érinti, — lehető takarékosagra van szükség. Emiatt a közttestületek és a telepítő társaságok között gyakori ellentétek támadnak, melyek kiegyenlítése itt a hatóságok (kulturhivatalok) feladata.¹⁾

A telepek vagy önálló községi szervezetet nyernek, vagy meglévő községekhez csatoltatnak. A telepítés itt ritkán jár új községek létesítésével, még akkor is, ha nem hozzátelepítés történik. Ennek az a magyarázata, hogy a felosztott nagyüzemek maguk is többnyire önkormányzattal bíró uradalmi községek (Gutsbezirk) melyek a telepítés után kis változtatással parasztközségekké (Landgemeinde) alakíthatók át. Így pl. Keletporoszországban 140 új telep közül 52 ilyen parasztközséggé átalakult Gutsbezirk volt, 53 esetben a korábbi uradalmi község feloszlott és a telepek már meglévő parasztközségekbe olvadtak be, 36 esetben a telepítés fennálló községek területén történt és az új telepek továbbra is anyaközségük kötelékében maradtak. A telepítés tehát az itteni viszonyok között nem hogy új községek létesítésével járna, de éppen ellenkezőleg a régi községi szervezetek számát apasztja. Ennek ellenére a telepítés a közszükségletek növekedésével a községi igazgatás költségeit szaporítja, annál inkább, mert az új telepek rendszerint távol esnek

¹⁾ A telepítő társaságok a birtok betelepítési tervével egyidejűleg javaslatot készítenek a közintézmények dotációjára nézve. Ez a javaslat a kulturhivatal előjárójához kerül, aki az érdekelteket tárgyalásra hívja egybe. A tárgyalási jegyzőkönyv alapján a Spruchkammer meghallgatása után a tartományi kulturhivatal elnöke (újabbán a tartományi főnök) dönt.

a község középpontjától s így külön rendőr, éjjeli őr, községi szolga alkalmazására, a tűzoltófelszerelés kiegészítésére, temető-, homok-, agyag-gödrök céljára új területek kihalásására van szükség. Ezen kívül az általános igazgatási költségek csökkentésére a község megfelelő föld dotációban is részesül a közcélokra leadott területekből. A szegények elhelyezéséről is gondoskodás történik. Erre a célra rendszerint egy megfelelően átalakított volt uradalmi munkásház és hozzá néhány száz négyszögöl föld szolgál.

Jelentékenyek az iskolai terhek. Ennek csökkentésére újabban több intézkedés történt.¹⁾ Ezek szerint a telepítő csak olyan arányban köteles az iskola fentartásához hozzájárulni, amennyivel az iskolakötelesek száma meghaladja a régit. Új építések lehetőleg mellőztek és ehelyett a korábbi majorsági épületeket használják fel iskola céljára. Ilyenekben helyezik el a továbbképző-, háztartási-, téli gazdasági iskolát és a népkönyvtárat is. A telepítés során $\frac{1}{2}$ —1 ha föld az iskolának is jut.

Gondoskodás történik az egyházi szükségletek kielégítéséről is. Szabály az, hogy a telepítő társaság kötelezettségeit az egyházzal szemben készpénz helyett lehetőleg földben, épületekben, és egyéb naturaliakban rója le. A kegyúri terhek megváltatnak, — többnyire földben, — nehogy a telepeseket később költséges meglepetések érijék. (Pl. valamely egyházi épület javításával.) Azzal, hogy a katolikus vidékre csak katolikusokat, evangélikusok közé csak evangélikusokat telepítenek, nem csak a felekezeti béke ügye nyer, hanem az egyházi terhek terén is megtakarítás érhető el.

A közintézmények létesítésének költségei a telepítés finanszírozási tervébe vétetnek fel s 50 százalékban a telepeseket, 50 százalékban az államot terhelik.

A telepítés sikerére döntő jelentőségűek az *útvizonyok*. A múltban nem mindig voltak erre kellő figyelemmel. A közlekedésileg kevésbé fejlett keleti tartományokban ezen a téren még sok a kívánni való. Így Pomerániában a telepeknek csak 43 %-át köti össze a közeli várossal vagy vasúttal műút, sőt 12 %-ának csupán földes útja van. Ujabban erre a kérdésre óriási gondot fordítanak. A telepítő társaságok, amint egy birtokot

¹⁾ L. a porosz mezőg. miniszter 1932. jan. 24. és 1934. szept. 15. rendeletét.

telepítésre megszereznek, kötelesek illetékes helyen javaslatot tenni a közlekedési eszközök (utak, esetleg vasutak és posta) kiépítésére vagy bekapcsolására nézve. Helyi jellegű és kisebb bekötő utak, lefolyók, árkok, hidak építése pedig a telepítők feladata. Ezen a téren az önkéntes munkaszolgálat rendkívül áldásosan működik közre.

Az útkérdéssel függ össze a *tanya- vagy falutelepítés* sokat vitatott problémája is. A múltban — különösen az állami telepítéseknél — a falurendszert illette meg az elsőség. A lengyelek ellen folytatott küzdelemben a fejlettebb közösségi életre képes zárt falvak ellenállóbbnak bizonyultak, mint a szétszórtan fekvő telephelyek. Mióta a birodalomnak nincsenek ilyen gondjai és már a múltban is ott, ahol gazdasági és nem politikai irányú telepítés folyt, a tanyarendszer erősen tért hódított. Természetesen legtöbbször figyelemmel voltak a telepések kívánságaira. A tanyalakó hannoverieket nem erőszakolták falvakba, viszont a zárt falvakban élő középnémet parasztokat nem telepítették tanyákra. A telepítő társaságok évtizedes tapasztalataik alapján ma csaknem egyértelműen a tanyarendszernek adnak előnyt a faluval szemben. Különösen azóta, hogy a forgalmi eszközök kiépítése a telepítés egyik legfontosabb mozzanata lett. Jó utak mellett a távolság elenyészik, viszont a »tagon«-lakás előnyei a telepések boldogulására döntő fontosságú állattenyésztés szempontjából semmivel sem pótolhatók. Nem régen még, ha a helyi viszonyok megengedték, a telepés-házak a műútak két oldalán hosszú sorokban épültek. Ujabbán a forgalmas műútak helyett jó karban tartott dülő- és bekötőutak mentén sorakoznak a telepések tanyái. (5. ábra) Van ma egy irányzat a Reichsnährstand-on belül, mely a táj szépségét félti a szétszórtan fekvő telephelyektől és a közösségi szellem erősítése érdekében is a zártabb telepítés (falu) mellett foglal állást.¹⁾ A gyakorlatban ez a felfogás utóbb úgy érvényesül, hogy a szórt tanya-telepítés (Streusiedlung, Einzelsiedlung) helyett a telephelyek bokorszerűen, 4—5 tagból álló csoportokban helyezkednek el, egyesítve így némileg a falu- és tanyarendszer előnyeit. (6. ábra)

Az útviszonyok fontossága közismert a termények értékesítése szempontjából. Jó utak mellett a piactól való távolság ke-

¹⁾ Ez a felfogás az 1935. április 9-iki hivatalos szabályzatban is visszatükröződik.

vésbé játszik szerepet, de mindenesetre a telepítés rádiusa lényegesen meghosszabbodik. A Deutsches Forschungsinstitut für Agrár- und Siedlungswesen rostocki egyetem mellett működő osztálya 140 telepre (1386 telephelyre) kiterjedő vizsgálatot végzett annak megállapítására, hogy egyrészt az utak minősége milyen befolyással van a piactól, illetve a vasúttól való távolságra, másrészt az utak különböző minősége, kapcsolatban a vasút és piac távolságával, mennyiben érinti a telepések állattartását.¹⁾

A vizsgálat megerősítette azt az általános gyakorlati tapasztalatot, hogy a telepítés sikerét a piactól való távolság annál nagyobb mértékben veszélyezteti, minél rosszabb állapotban vannak az utak; pl. 20 km-es távolság műút esetén még semmiféle hátrányt nem jelentett. Egészen rossz minőségű utak (csupán földes út) azonban akkor is káros befolyást gyakoroltak, ha a közelben vasúti állomás volt található. Ilyen esetben a telephelyek állatállományában érzékeny visszaesést lehetett észlelni már akkor, ha a piac 12 km-re és a vasút 6 km-re fektült. Egészen közeli vasútállomás, vagy tejszövetkezet azonban a kedvezőtlen útviszonyokat nagyrészt ellensúlyozta. Pl. a legkedvezőbb zónában (5 km piac és 2 km vasúttávolság mellett) műút esetén 100 ha mezőgazdasági művelés alatt álló területen 20.4 drb számos állattal több volt, mint ahol ugyanezt a távolságot földes út kötötte össze. A legkedvezőtlenebb fekvésű telepeknél (20 km piac és 10 km vasúttávolság mellett) az utak minősége még nagyobb különbséget (25 számos állat) idézett elő az állományban, sőt a jövedelmezőség csökkenése az egyébként indokolt nagyobb mérvű ló tartásra is csökkentőleg hatott.

A jó utak mellett egyik legfontosabb követelmény a *víz-ellátás* biztosítása. Ahol ez kutakkal nem lehetséges vagy minden telepes részére külön kút építése nagyon megrágítaná a telepítést, a telepítő társaság köteles vízvezetékéről gondoskodni. Az építési és fentartási költségek, illetve ezekből a telepésekre háruló teher döntik el, hogy melyik megoldás választassék. A költségek a telepítés pénzügyi tervébe vétetnek fel és azok egy részét az állam fedezi. Ezzel szemben a *villamosítás* csak akkor élvez állami hozzájárulást, ha arra a körülmények kedvezőek (a telep mellett vagy attól nem messze távolsági vezeték vonul el). Mivel Németországban az elektromos hálózat sűrű és a villamosági szövetkezetek nagyon elterjedtek, a régi és újabb telepek nagy számban vannak a világítási, de az ipari áramfogyasztásba is bekapcsolva. Pl. az 1933-ban létesített telephelyek közel fele (2462) részesült elektromos ellátásban.

¹⁾ L. H. *Wollenweber*: Siedlungsträger und optimaler Siedlungseffekt. Berlin, 1932. 31—52 lap.

A német telepítési politika igen nagy fontosságot tulajdonít a *szövetkezeti mozgalomnak*, mert a fejlett szövetkezeti élet a legalkalmasabb arra, hogy a »telepes falu mielőbb paraszt faluvá« alakuljon át. A kultúrhatóságok kötelesek ügyelni arra, hogy az új telepekről a szükséges szövetkezetek ne hiányozzanak. Viszont a telepítő társaságoknak kell a telepes-tanácsadókkal és a telepesek vezetőivel közreműködve a szövetkezetek alakítását elősegíteni. Annyira lényegesnek tartják ezt, hogy már a telepítési (járdékbirtokalapítási) szerződésben kötelezik a telepeseket például apaállattartó, elektromossági, vízellátási szövetkezetekhez való csatlakozásra, ha ezek létesítését a helyi viszonyok megkívánják. A felosztott birtokokhoz tartozó uradalmi szeszgyárakat is rendszerint üzemben hagyják és szövetkezetiileg vezetik tovább. A legnagyobb súlyt mégis a tejszövetkezetekre helyezik, melyek alakítását egyrészt a telepítő társaságok anyagi támogatása, másrészt kedvezményes kölcsönök mozdítják elő. Eirre a célra a birodalmi élelmezési miniszter legutóbbi (1934. máj. 17.) rendeletével különböző hitelforrásokat nyitott. A Telepítési Bank szövetkezeti épületek emelésére nyújt hosszűlejáratú kölcsönt, a Rentenbankkreditanstalt és a Porosz Központi Szövetkezeti Pénztár vagy ennek helyi szövetkezetei pedig tejgazdasági gépek beszerzésére folyósítanak 4 % kamat és megfelelő törlesztés mellett 10 éves kölcsönt.

A paraszt szövetkezeti érzéke itt sem egyformán fejlett. A telepesek is aszerint, hogy mely vidékről származnak és milyen tapasztalatot szereztek a szövetkezetekkel, nagyon különböző hajlandóságot mutatnak a szövetkezés iránt. Eddig aránylag nagyon kevés adat áll rendelkezésre a telepesek szövetkezeti mozgalmáról. Igen fejlett szövetkezeti életet teremtettek a régi állami telepesek Posenben és Nyugatporoszországban. Itt a háború kezdetén 252 takaré- és kölcsönpénztár, 90 tejszövetkezet, 64 szövetkezeti szeszfőzde és 142 különböző szövetkezet működött a telepes falvakban.

Mecklenburgban pl. 170 telepes faluban 73 szövetkezet működik (40 takaré- és üzemi szövetkezet, 25 tejszövetkezet, 8 villamossági és gépszövetkezet). Közülük 35 — 1933 után alakult. Jó szolgálatot tesznek a telepeseknek, amit bizonyít az, hogy 1934-ben minden telepes átlag 100 márka megtakarítást ért el a szövetkezetek révén.¹⁾ A mecklenburgi Telepítési Hivatal különben mindent elkövet a telepesek szövetkezeti életének fejlesztésére. 1934-ben kiadott szabályzatában kötelezővé tette a telepesek csatlakozását olyan szövetkezetekhez, amelyek feladata: árúbeszerzés, terményértékesítés, hitelezés, közös gép- és apaállat a. a. Már a telepesek kiválasztásánál ügyelnek arra, hogy a telepescsoport-

¹⁾ »Badischer Bauernstand«. 1934. nov. 9. szám.

ban a szövetkezet vezetésére alkalmas egyén is legyen. A telepítő társaságnak rendelkezésre kell bocsájtani egy megfelelő helyiséget áruraktáj és géphelyezés céljára, közös használatra alkalmas gépeket és berendezéseket (ilyenek pl., elektromos helyi vezeték, cséplőgép, tejszállító kocsi, darálómalom, réthenger, körfűrész stb.), tenyészállatokat és hektáronként 1 márkát a szövetkezet üzletmenetének megindítására.

Egy másik adatfelvétel ugyancsak Mecklenburgban²⁾ 88 telepen (cca. 3.500 telepes körében) 117 szövetkezetet talált. Mégpedig 35 beszerző-, értékesítő- és üzemi szövetkezetet, (köztük 14 tenyészállattartó-, 12 gépszövetkezetet), továbbá 5 hitel- 28 víz- és villamossági-, 23 szeszfőző-, 57 tenyészállattartó-, 6 tej-, 7 gép-, 15 cséplő- és 5 egyéb szövetkezetet. E szövetkezetek alakítására, berendezésére és üzemtőke céljára a telepítő társaságok az állam részéről nyújtott támogatással együtt 1,424.622 márkát fordítottak.

Igen érdekesek ezen a téren is a Deutsches Forschungsinstitut rostocki osztályának vizsgálatai, melyek 117 telepre (1412 telepes gazdaságra) terjedtek ki.³⁾ Ezek közül mindössze 43 telepen (796 telephely) működött összesen 80 szövetkezet 1088 taggal. A szövetkezetek és tagok megoszlása a következő volt:

takarék és kölcsön szövetkezetekhez tartozott

a szövetkezetek	30.0	0/0-a,	a tagok	28.95	0/0-a
gépszövetkezetekhez	5.0	"	"	3.41	"
apaállattartó	18.75	"	"	21.69	"
alagszövező	12.5	"	"	10.20	"
beszerző és értékesítő	8.75	"	"	6.43	"
tejszövetkezetekhez	16.25	"	"	24.54	"
szeszfőző szövetkezetekhez	2.5	"	"	0.46	"
villamossági	5.0	"	"	3.68	"
állatértékesítő	1.25	"	"	0.64	"
	100.0	0/0		100.0	0/0-a

A szövetkezetek természetesen nem egyenletesen oszlottak meg minden telepen. Egyes telepek különösen fejlett szövetkezeti élettel rendelkeztek, így pl. 413 telephelyet számláló 21 objektumon 56 különböző szövetkezet létezett 682 telepes taggal. E telepesek szövetkezeti mozgalmának fejlődése azt mutatta, hogy azoknál a telepeseknél, akik már szövetkezeti tagok, erősebb volt a hajlandóság arra, hogy újabb szövetkezetekhez csatlakozzanak, mint amilyen erős volt általában a szövetkezésre való készség a telepesek körében. A tapasztalás szerint igen sok függ ezen a téren a telepítő szervek és hatóságok támogatásától, de még inkább olyan vezető egyéniségektől, akik a telepesek köréből származnak. Magából a tömegeből sohasem indult ki kezdeményezés.

A termelést és értékesítést előmozdító berendezések mellett nagy gondot fordítanak a telepesek *szociális és kulturális* érdekeinek ápolására is. Ezen a téren a telepítő szervekre háramló

1) »Archiv für Innere Kolonisation«. 1934. év 228. lap.

2) *Wollenweber*: Siedlungsträger stb. 60—72. lap.

feladatokat a hatóságok messzemenően támogatják. A munkaképtelen, öreg emberek elhelyezésére szolgáló otthonok mellett, mentőállomások és védőnők látják el a szociális gondozás munkáját. Az iskolákhoz rendszerint óvodák tágas játéktérrel csatlakoznak. A falusi könyvtárak, mozgóképszínházak és a rádió pedig a kultúra és szórakozás eszközei, melyek ma már egy telepese faluból sem hiányoznak. Az egyesületi élet megteremtése a közösségi szellem ápolása végett, szintén nélkülözhetetlennek tartott eleme a telepek egészséges fejlődésének. A telepítési hatóságoknak kell gondoskodni arról, hogy a telepese fiúk szakiskoláztatására és a telepese lányok háztartási iskoláinak berendezésére és fentartására szükséges összegek az ú. n. »jóléti alap«-ban rendelkezésre álljanak.

A telepesek gondolkozásába újabban más tényezők is bekapcsolódnak. A nemzeti szocializmus nem tartja elegendőnek a hivatalos szervek működését. Az új parasztnak nem szabad az elmúlt idők telepésének lenni, aki hosszú ideig, mint idegen test érezte magát új környezetében. Ezért szigorú kötelességévé tétetett a helyi (falusi) parasztvezetőknek, hogy a telepesek irányában megértésre és jóindulatra hangolják a falu társadalmát. Meg kell teremteni az őslakó parasztok és jövevények között a szívélyes kapcsolatot és odahatni, hogy a telepesek a kezdet nehézségeinek leküzdésében amazok részéről támogatásra találjanak.

A telepek berendezésével és a telepesek gondozásával járó *költségek* igen jelentékenyek. Erre az alábbi adatok szemléltető példaként szolgálnak. 20 telepről — összesen 1098 telephelyről — van szó, melyek területe együtt 11.592 ha. A telephelyek 72%-a önálló parasztgazdaság, a többi kisebb, részben munkás és kézműves telephelyekből áll. Ezek létesítésénél kulturális, gazdasági és közcélokra a következő összegek fordítottak.¹

	földben ha	készpénzben márka	együtt márkában
	<i>kulturális célra</i>		
egyház	79.51	136.075	216.075
iskola	36.50	231.052	359.802
kegyúri terhek megváltása —		51.800	51.800

¹) Die Deutsche Landliche Siedlung Berlin, 1931. 128. lap.

	földben ha	kézpénzben márka <i>közcélra</i>	együtt márkában.
község	144.70	96.548	383.770
utak, árkok	176.06	196.000	425.777
a régi uradalmi munkások kártalanítása	—	55.500	55.500
jóléti alap	-	65.500	65.500
egyéb	—	30.900	30.900
<i>gazdasági célra</i>			
talajjavítás	—	135.100	135.100
villamosítás	—	565.000	565.000
vízellátás	—	200.000	200.000
tenyészállattartás	28.75	37.750	73.060
gyümölcsstelepités		<u>71.700</u>	<u>71.700</u>
	465.53	1,872.975	2,535.704

Vagyis a telepes föld minden hektárjára 220 márka jut kulturális, gazdasági és közcélok szolgálatára. Ezt az összeget részben a telepesek, részben az állam viselik. A föld árához viszonyítva a 220 márka nem nagyon sok, kb. 15%-nak felel meg. Ezek azonban 6—7 esztendőes adatok, azóia a föld árának csökkenése és a telepesek fokozott gondozása következtében az arány lényegesen megváltozott. Kitűnik ez a brandenburgi tartományi telepítő társaság finanszírozási tervének alábbi adataiból, melyek egy 1934. évi telepítésre vonatkoznak¹ és nagyjában megfelelnek az átlagnak.

A birtok területe 287 ha, vételára 154.000 márka, hektáronként 536 márka volt. Ehhez az egész birtokra számítva, a telep berendezésével és a telepesek gondozásával kapcsolatos költségekre az alábbi összegek járultak:

1.) közcélokra (község, iskola, egyház)	5.000márka
2.) talajjavítás, utak, árkok építése	8.000 „
3.) kegyúri terhek megváltása	4 000 „
4.) szövetkezetek alakítására szolgáló alap dotációja	1.200 „
5.) villamosítás és vízellátás költsége	22.000 „
6.) „jóléti alap“ dotációja	3.000 „
7.) tenyészállattartás	1.000 „
8.) volt uradalmi szeszgyár javítási költsége	<u>10.000</u> „
54.200 márka	

A birtok vételárának tehát több mint egyharmada megy rá ezekre a költségekre. Természetesen nincsenek minden alkalommal ilyen jelentékeny kiadások villamosításra, vízellátásra és a szeszgyár üzembehelyezésére, 20—25 %-os költséggel azon-

ban általában számolni kell. Az 1, 2, 5, 6, számú összegek felét, azaz 19.000 márkát, — ha-ként mintegy 70 márkát, — az állam megtérítette.

A porosz állam hozzájárulása a közcélú berendezések és létesítmények költségéhez 1924—28-ig évenként 1.25 millió márkát, 1929-ben $3\frac{1}{2}$, 1930-ban $4\frac{1}{2}$, 1931-ben 7.7 millió márkát tett ki. Az államot terheli a tanácsadó intézmény fentartása és részben a már többször említett »jóléti alap« dotációja is. Ez az alap, melynek képzéséhez a telepítő társaságok, mezőgazdasági kamarák, tartományi és kerületi önkormányzatok és a műtrágyaszindikátus is hozzájárulnak, a telepítési hatóságok felügyelete alatt áll és arra szolgál, hogy abból érdemes, törekvő telepesek¹⁾ akik mintaszerűen gazdálkodnak, üzemeik fejlesztéséhez kamatmentes kölcsönt kaphassanak; ebből az alapból történik a telepesek kísérleti körzeteinek berendezése, trágyázási- és fajta-kísérletek támogatása, mintatrágyatelepek létesítése, kamatmentes kölcsönök nyújtása tapasztalt telepesek részére jó anyaállatok beszerzése céljából, szakfolyóiratok és könyvek beszerzése, telepes fiúk és leányok szakiskoláztatása, a gyümölcs-telepítés és baromfitenyésztés előmozdítása,¹⁾ sőt régebben, amíg szükség volt rá, a telepítési propagandára is ebből az alapból tellett. Az állam részesedése az alapban a telepítő társaságoknál levő törzsbetét után az államot illető osztalékból áll, amit az állam nem vesz fel, hanem a telepesek gondozására enged át! Nem lesz érdektelen bemutatni, hogy egy telepítő társaság (a kelet-poroszországi) egy esztendő alatt mi iⁿ összegeket használ fel közcélokra, továbbá a telepesek gondozására és ezek az összegek miként oszlanak meg. Az alábbi adatok 1932-re vonatkoznak, amikor a társaság 6478 ha-on 435 telepes gazdaságot — 76 %-ban önállóakat, — létesített, 180 ha-t pedig meglévő kisüzemek megnagyobbítására fordított. Ezekkel kapcsolatban kiadott:

13.405 fm. új út építésére,	
37.633 fm. régi út javítására,	
2055 m ² kövezet készítésére,	
552 drb. útmenti fa ültetésére és	
4109 fm. új árok készítésére	
99.804 fm. régi árok tisztítására	60,451.96 márkát
11 nagyobb hid és átfolyó építésére és	
312 kisebb " " "	34,337.42 "
147 ha alagcsövezésére és a régi	
alagcsövezések javítására	46,992.56 "
	<hr/>
	141,781.94 márka

¹⁾ Csak azok (elsősorban munkástelepesek) kaphatnak kedvezményes kölcsönt fajbaromfi beszerzésére és célszerű baromfiistálló építésére, akik szerződésileg kötelezik magukat arra, hogy az üzemi tanácsadásnak alávetik magukat és terményeik értékesítését szövetkezetek útján végzik.

Ezen kívül még ugyanebben az évben 92 régi telepen hasonló munkálatokra elköltött 132.073.48 márkát, vagyis egy év alatt összesen 273.885.42 márkát.

A telepések szorosabb értelemben veendő gondozására pedig az alábbi összegek szolgáltak:

I. A gazdálkozás általános színvonalának emelésére :

a.) az üzemi tanácsadók részére utiköltség	1.550.—	márka
b.) továbbképző szakoktatás	11,844.97	"
c.) mintagazdaságok létesítése és támogatása	26,042.80	"
d.) kísérleti körzetek létesítése és támogatása	8,441.—	"

II. A termelés előmozdítására :

a.) szarvasmarha és sertésenyésztés (apaállattartás)	7,908.60	"
b.) gyümölcs-és főzelék termesztés és értékesítés előmozdítása	17,239.45	"
c.) közös berendezések (állatmérleg, réthenger beszerzése) és a tejértékesítés előmozdítása	5,652.51	"

III. Kulturális törekvések támogatására :

a.) az iskolából kikerült fiatalság gondozása (játék és sport)	1,089.25	"
b.) temetők berendezése és egyházi célok	1,300.—	"
c.) falusi gondozó nővérek támogatása	2 823.50	"
d.) önkéntes tűzoltóság	1,149.50	"
e.) folyóiratok, kutató és szaktudományos munkálatok támogatása	4,033.24	"

IV. Esetenkénti támogatásra :

a.) végszükség esetén segélyek	7,367.91	"
b.) ilyen esetekben adók és kamatok elendédése	2,538.49	"
c.) kutépítés támogatása	4,525.65	"
d.) kamatmérséklés	129,277.68	"
e.) újabb és régibb telepek alagcsöveinek javítása	97,670.—	"
összesen	329,954,55	márka

Ebből látható a telepések gondozásával kapcsolatos teendők és kiadások sokfélesége. Igaz, hogy az ilyen összeg nem egy esztendei telepítésnek szól, hanem a régi telepekre is jut belőle, de minden esztendőben felmerül és pedig a telepések szaporodásával, jó vagy balsorsával változó mértékben. Ezek a kiadások túlnyomólag a telepítő társaságokat terhelik. A fenti összegből pl. 59.162.17 márka jutott állami támogatásra, 270.792.38 márkát pedig a társaságnak saját pénztárából kellett fedezni. Különösen nagy terhet rónak a társaságokra a kedvezőtlen termésesztendők, mikor a telepéseknek nemcsak bizonyos engedményeket kell nyújtani, hanem gyakran segélyben, vagy kedvezményes kölcsönökben kell őket részesíteni. De

ha ilyenre nincs is szükség, a telepések gondozásával összefüggő célokra évenként kisebb-nagyobb összegű kölcsönök nyújtása elől alig lehet kitérni, így a fenti — vissza nem térülő összegeken kívül — ugyanaz a társaság kölcsönképpen folyósított:

I.) a telepéseknek épületeik kiegészítésére és az önhibájukon kívül bajbajutottak kiszállítására	659,956.34 márkát
2.) mintagazdaságok berendezésére	22,122.84 „
3.) alagszövetkező szövetkezeteknek	152,966.36 „
4.) műútépítésre	<u>72,432.82 „</u>
összesen	907,432.36 márkát

Érdemes megemlíteni, hogy a keletporoszországi telepeken mintegy 150 telepes mintagazdaság áll fenn és a telepések 42 kísérleti körzethez tartoznak. Az ottani telepítő társaság évente 100—140 telepes fiú és leány részére nyújt támogatást mezőgazdasági szakiskolák és háztartási iskolák látogatása céljából.

A telepések gondozásának költségeit tehát az állam, a telepítő társaságok és maguk a telepések viselik. Még pedig azok a költségek, amelyek produktív természetűek és a telephelyek értékét emelik vagy amelyek a telepítés technikai lebonyolításával kapcsolatosak, majdnem teljes egészében a telepéseket terhelik. A költségesebb berendezések (középületek, villamosítás) költségeiben az állam is osztozik, amelynek segítő keze különben a gondozás minden ágára kiterjed. Rendkívüli viszonyok között, mint amilyen pl. az agrárválság, a telepéseknek nyújtandó kedvezmények (kamatcsökkentés, a hátralékok elengedése), amire itt az utóbbi időben többször volt példa, ugyancsak az államtól követelnek jelentékeny áldozatot. De a telepítő vállalkozók is kiveszik a maguk részét a költségek viselésében. A telepítés sikeréért elsősorban ők felelősek, a telepések szükségleteit is legjobban ismerik, ennél fogva a telephelyek átadása után szinte állandóan figyelemmel kell kísérniök a telepések sorsát és gazdasági, szociális, kulturális stb. érdekeik előmozdítására mindent meg kell tenniök.

Ha a német telepek túlnyomó része egészséges és fejlődés-képes, ez elsősorban az új existenciák intenzív és tartós gondozásának köszönhető.

HETEDIK FEJEZET.

A TELEPHELY JELLEGE.

Járadékbirtok: 170 l. - Erbhof: 172 l.

A telepítés rendszerint a járadékbirtok alakítási eljárással fejeződik be.¹⁾ Ez abban áll, hogy a telepítési hatóság valamelyik érdekelt fél (telepes vagy telepítő társaság) kérelmére a telephelyet felbecsüli és a megállapított becsérték alapján elkészíti a járadékátvételi szerződést, melynek értelmében a telepes a telephely telekkönyvi tulajdonosává lesz, a hitelezőt megillető jogok pedig a telepítő társaságokról a Járadékbankra szállnak át. Más szóval a Járadékbank kifizeti a telepítő társaságot járadéklevelekkel, illetve készpénzzel. Ettől kezdve a telepes — a legújabb rendelkezés szerint — a megváltási összeg 4 %-át fizeti¹ a Járadékbanknak 66½ éven keresztül.

A járadék különleges jogintézmény. Lényegileg a Rodbertus-féle felfogáson alapszik, mely azt vallja, hogy a föld nem tőke, hanem járadékforrás, ennél fogva nem szabad tőketartozással, hanem csak járadékkal megterhelni. A járadékbirtoknál tényleg nincsen tőketartozás; az adósságnak nem a tőkeösszege, hanem az adós évi szolgáltatása (járadék) van a telekkönyvbe bekebelezve. Ez a leglényegesebb különbség az amortizációs kölcsönnel szemben. Egyébként a kettő nagyon közel áll egymáshoz. A járadékszolgáltatás is véges, ami azt jelenti, hogy a járadék »törlesztődik« (törlesztődő járadék).²⁾ Bizonyos idő múlva a járadékbirtok sajátos jellege pusztá formalitássá válik s csak a telekkönyvben fenhagyott 1 márka formális járadék jelképezi

¹⁾ Azért rendszerint, mert ha az átmeneti hitel a kedvezőtlen pénzügyi viszonyok miatt hosszúlejáratú járadékleveles kölcsönökké nem alakítható át, akkor természetesen a járadékbirtok alakítása is függőben marad.

²⁾ A járadékleveles kölcsönök tőkeösszegének évenként 1.9 %-át visszafizetik, vagyis az ezzel egyenlő értékű járadéklevelek kisorsolás útján bevonatnak.

ezt. Lényeges, hogy a járadékra jogosult nem élhet a felmondás jogával (mint ahogy rendes körülmények között a törlesztés kölcsön hitelezője sem), ellenben a járadékszolgáltatásra kötelezett — ha nincs hátralékban — részben vagy egészben törleszthet. Bizonyos esetekben a járadékra jogosult is azonnali tőketörlesztést követelhet; még pedig akkor, ha 1.) a telepes vagy egy harmadik személy a járadékfizetés biztonságát veszélyeztető cselekményt követ el a birtokkal szemben; 2.) a telepes az épületek karbantartására és biztosítására vállalt kötelezettségének ismételt felszólításra sem tesz eleget; 3.) a telepes csődbe jutott vagy kényszerárverés van ellene; 4.) a birtok elidegenítése esetén (kivétel, ha az a házastársra vagy egyenes leszármazókra, száll át). A fizetési kötelezettség pontatlan teljesítése tehát nem, ad jogot a járadék felmondására. Különbözik a járadékok közadók módjára hajttnak be. A telepes indokolt kérelmére a járadékfizetés 3 évre felfüggeszthető, amikor is az elmaradt részletek a hátralévő évekre osztatnak el.

A járadékbirtokos szabad rendelkezési joga erősen korlátozva van. Indokolja ezt egyfelől az állam részéről hozott nagy áldozat, másfelől a telepítés célja, mely nem engedheti meg, hogy a telephely esetleges spekuláció tárgya legyen vagy a telepes; könnyelműsége folytán sajátos jellegétől megfosztassák. Ezért a telepes a hatóság engedélye nélkül birtokát egészben vagy részben el nem idegenítheti, bérbe nem adhatja, haszonélvezettel meg nem terhelheti, a telephely önállóságát meg nem szüntetheti; öt éven belül az épületek megnagyobbítása, átépítése, költségesebb (100 márkánál drágább) mezőgazdasági gépek beszerzése is előzetes jóváhagyás alá esik. Az engedély megadható, ha a telepes kötelezettségeit pontosan teljesíti és kimutatja, hogy a szükséges összegekkel rendelkezik.

A telepítő társaságokat telekkönyvileg biztosított visszavásárlási jog illeti meg, mely újabban a kerületi parasztvezető hozzájárulásával gyakorolható, ha 1.) a telepes birtokát részben vagy egészben elidegeníti vagy feladja, 2.) nem él állandóan rajta és a gazdálkodással nem törődik. Ha a telephely 10 éven belül másnak, mint a házastársnak vagy egyenes leszármazóknak, idegenítetik el, a vevő köteles vételári többletet (Mehrkaufgeld) fizetni, mely a telephely árának 10%-áig terjedhet.

Örökösödés esetén a telephely — akár járadékbirtok, akár nem — az 1896. évi jan. 8-iki porosz törvényben megállapított

és az 1931. aug. 1-iki törvénnyel módosított törzsöröklés szabályai alá esik. Ezek szerint a telepes-birtok osztatlanul csak egy örökösre szállhat át, aki saját örökrészen felül a birtok becsértékének egyharmadát »előnyösítés« (Voraus) címen kapja. (Ha az örökség átvételét követő 20 éven belül a törzsörökös eladná a gazdaságot, az előnyösítésből egyenlő arányban köteles a társörökösöket is részesíteni). Az örököstársak kielégítését a Járadékbank vállalja, mely járadéklevelekre átváltható járadékkal egyenlíti ki az örököstársakat a törzsörökös által fizetendő járadékszolgáltatás ellenében. A kiskorú társörökösök nevelése a törzsörökös kötelességévé tehető, de ez idő alatt természetesen járadékot nem fizet és azok gazdaságában segídezni tartoznak.

Mióta az 1933. évi szept. 29-iki birodalmi törvény megalkotta a családi gazdaság (*Erbhof*) intézményét, a telepes gazdaságok egységét és fennmaradását védő rendelkezések is új értelmezést nyertek. A törvény értelmében minden telephely egyszersmind *Erbhof* is, ha megüti a területi mértéket. Ebből következik, hogy mindazok a szabályok, melyek az *Erbhof*ra kötelezőek, érvényesek a telephelyekre is.

Az *Erbhof* a Németországban sok helyen dívó törzsöröklési *soiV*Ssolc és az egyes német államokban fennálló, többnyire fakultatív törzsöröklési jogszabályok továbbfejlesztését, az egész birodalomra való kiterjesztését és kötelezővé tételét jelenti. De csak olyan mező- vagy erdőgazdasági üzemekre nézve, melyek 125 ha-nál kisebbek (kivételes esetben a nagyobbakra is), de legalább akkorák, hogy azok mindegyikén egy család függetlenül a piactól és az általános gazdasági helyzettől, meg tud élni, ruházkodni tud és az üzem folytonosságát is fenn tudja tartani (kb. 7.5 ha). Hogy a birodalom különböző vidékein hány ha ez a létminimum, arról egyes esetekben külön bíróság (*Anerbengericht*) dönt. A másik legfontosabb követelmény, hogy a gazdaság »parasztképes« egyén kizárólagos tulajdonában legyen. Több személy vagy jogi személy nem lehet *Erbhof*-tulajdonos. A parasztképesség¹⁾ (*Bauernfähigkeit*) jegyei: német állampolgárság, német vagy vele rokon származás, az illető ne álljon

¹⁾ Csak az *Erbhof* tulajdonosát illeti meg a paraszt (*Bauer*) elnevezés. A többi birtokos csak *Landwirt*-nek nevezheti magát. Neurath báró, külügyminiszter — érdemeire való tekintettel — birtokát *Erbhof*-fá alakíttathatta át s így ő is »*Erbhofbauer*« lett.

gondnokság alatt (főleg elmebetegség, iszákosság vagy pazarlás miatt), becsületesség és a rendes gazdálkodásra való képesség. Magának a tulajdonosnak, illetve családjának kell gazdálkodni; az állandóan bérbeadott birtok nem lehet Erbhof. Egy paraszt több Erbhof tulajdonosa is lehet, de örökösödés esetén csak egy Erbhof szállhat egy örökösre.

Az intézmény egyik leglényegesebb kelléke: az Erbhof oszthatatlansága, mely természetesen az örökösödés esetére is vonatkozik. Az öröklés sorrendje pontosan meg van állapítva. A törvény abba nem szól bele, hogy a legidősebb (majorátus) vagy a legfiatalabb utód (minorátus) legyen-e a törzsörökös, erre nézve a népszokások maradnak érvényben. Az öröklés sorrendje azonban csak ez lehet: 1. az örökhagyó fiúgyermeklei (fiúunokái); 2. az örökhagyó atyja; 3. az örökhagyó testvérei (ezek fiúgyermeklei és unokái); 4. az örökhagyó leányai (ezek fiúleszármazottai); 5. az örökhagyó nővérei (ezek fiúleszármazottai); 6. az örökhagyó leányunokái (illetve ezek fiú- és leányleszármazottai). Mindenkor ez az öröklés sorrendje, ha a paraszt nem végrendelkezik. Ha a törvényes sorrendtől el akar térni, köteles végrendeletet vagy örökösödési szerződést készíteni.

A családi gazdaság, mint említettük, osztatlanul száll minden nélkülözhetetlen tartozékával (élő- és holt felszereléssel) és a család múltjára vonatkozó történeti ereklyékkel együtt egy örökösre. A korábbi törvényes örököstársakat a nagykorúság eléréséig a gazdaságban teljes ellátás és megfelelő nevelés illeti meg. A törzsörökös köteles gondoskodni arról is, hogy jövő hivatásukra illő kiképzést is szerezhessenek és életpályájuk megkezdéséhez, ha önállósításról van szó, némi felszerelést kapjanak. Különösen fontos ez akkor, ha azok a parasztfiúk, akik nem örökölnék, telephelyet akarnak szerezni. Mivel még erre a célra sem szabad a családi birtokot megterhelni, az illetékes különbíró (Anerbengericht) feladata: ügyelni arra, hogy amennyire csak a gazdaság életképességének veszélyeztetése nélkül lehetséges, a többiek is kapjanak valamit a birtokról. Az örökhagyónak is módjában áll a gazdaság nélkülözhető felszereléséből (egy-egy tehenet, lovat, stb.) ezeknek a gyermekeinek juttatni és esetleg még életében megtakarítani annyit, hogy azok pályájukon megindulhassanak. Ha ez nem sikerül, vagy az örökösök saját hibájukon kívül végszükségbe jutnak, bármikor, visszatérhetnek az apai birtokra és ott a munkában való rész-

vétel ellenében ellátásra tarthatnak igényt (Heimatzüflucht)., Az Erbhof tehát mint örök otthon, valamennyi gyermek számára nyitva áll a szükség napjaiban.

Az Erbhof és tartozékai meg nem terhelhetők és el nem idegeníthetők. A terhelési tilalom mindennemű jelzálogos-, föld-, és járadékadósságra, biztosítási zálogjogra és hasznélvezetre is kiterjed. Kivétel, ha a gazdaság a birodalmi telepítési törvény értelmében nyújtott kölcsönök és köztartozások fejében terhelhetik meg. A törvény életbelépte előtt keletkezett adósságok közül a köztartozások behajtására kényszerrendszabályok (végrehajtás, árverés) is alkalmazhatók, de csak azokra a terményekre, melyek nem az Erbhof tartozékai és nem szabad hozzányúlni a parasztsalád élelmezésére a legközelebbi aratásig szükséges terményekhez sem. A 150 márkát meghaladó adósságokat, ha a hitelező már végrehajtást akar vezetni az adóssal szemben, a Reichsnährstand átveszi és gondoskodik a hitelező kielégítéséről. Viszont a paraszttal szemben ő jár el a köztartozások behajtására alkalmazott és erősen korlátozott végrehajtás útján. Ez a messzemenő védelem azonban nem jelenti azt, hogy a paraszt kibújhat kötelezettségei teljesítése alól. A rendi becsületbe vágó ügy, hogy ne csináljon több adósságot, mint amennyit meg tud fizetni; de amit csinált, azt fizesse is meg. Ha nem teszi, — kivéve az elemi károk eseteit — elveszíti parasztképességét, melynek a paraszti becsület egyik lényeges eleme. Ez pedig egyet jelent a gazdaság hasznélvezetének és igazgatási jogának elvonásával, sőt ha nincs házastárs, vagy megfelelő törzsörökös, akire a gazdaság vezetése átruházható lenne, a tulajdonjog elvesztésével és az egész birtok elvételével.

Vitás esetekben, melyek a doioig természeténél fogva nagyon sűrűn előfordulnak, külön bíróság dönt. Ennek alsó fokozata egy-egy kerületre kiterjedő hatáskörrel: az Änerbengericht, középső fokozata egyes tartományokra vagy államokra kiterjedőleg: az Erbhofgericht, míg legfelső fokon az egész birodalomra illetékes a Reichserbhofgericht. A bíróságok tanácsokban foglalkoznak az eléjük kerülő ügyekkel. Az öttagú tanácsokban két teljes jogú laikus (paraszt) bíró is közreműködik.

A mai napig 845,000 Erbhof, az összes mező- és erdőgazdasági üzemek 28%-a van a családi gazdaságok regiszterébe (Erbhöferolle) bejegyezve. Ezek a mező és erdőgazdasági művelés alatt álló terület 42%-át — 17 millió ha-t — foglalnak el. Átlagos nagyságuk 20.4 ha-ra rúg. Az Erbhof ok lélekszáma 5.1 millió (csak a családtagoké 4.1 millió).

NYOLCADIK FEJEZET. Á TELEPÍTÉS EREDMÉNYEI.

A telephelyek száma és megoszlása. 175. lap. — A telephelyek nagysága. 179. lap. Maradékirtok. 182. lap. — Közcélú földek. 182. lap. — A helybeli földigények kielégítésére juttatott parcellák száma és megoszlása. 183. lap. — Kisbérletek. 184. lap. — Számszerű végeredmény. 186. lap. — A telepesek boldogulása. 187. lap. A fizetési kötelezettség teljesítése. 189. lap. — A telepesek magánadóssága. 193. lap. Az árverések száma. 194. lap. — A telephelyek visszaszámítása. 195. lap. — A telepítés népesedéspolitikai kihatásai. 196. lap. — A mezőgazdaság foglalkoztatóképességének növekedése a telepítés folytán. 199. lap. — A telepítés termelési eredményei, 200. lap. — A telepítés általános közgazdasági eredményei. 206. lap. A telepítés hatása a városok fejlődésére. 207. lap.

Az előző részben a telepítés tényezőivel vagy más szóval a telepítési tevékenységgel foglalkoztunk. Nem szóltunk azonban arról, hogy ez a tevékenység milyen eredményeket értelt meg egészében és részleteiben. Sikerült-e és milyen mértékben a telepítés célját megközelíteni, vagyis a nagyüzemek szétbontása visszaesést jelentett-e vagy előrelépést az új existenciák és a köz szempontjából.

A válasz ezekre a kérdésekre sok apró részlet vizsgálatának kell megelőznie. Ezen a téren még sok itt a kívánni való; az öt évtizedes telepítési tevékenység eredményei és hatásai távolról sincsenek feldolgozva. Úttörő munkát végeztek újabban a Deutsches Forschungsinstitut für Agrar- und Siedlungswesen egyes osztályai néhány részletkérdés felderítése körül, nemkülönben a telepítő társaságok jelentései is sok adatot tárnak fel a telepek helyzetére nézve. Kitűnő forrás: a birodalom telepítési statisztikája, a porosz Telepítési Bizottság (Ansiedlungskommission) 20 éves működéséről szóló emlékirat, a Kelet-Poroszországi Telepítő Társaság ugyancsak 20 esztendő tévé-

kenységéről készült beszámoló és az Enquete-Ausschuss többször idézett jelentése. Ezek, kiegészítve a szerző személyes tapasztalataival, — alkalmasak arra, hogy áttekintő képet nyújtsanak a német telepítések eddigi eredményeiről.

△ telepítés számszerű eredményeit legcélszerűbb három részben ismertetni: külön a porosz állami telepítést, mely a többitől erősen eltérő fejezete a német telepítési politikának; de különválasztva a háború előtti és háború utáni telepítéseket is, főleg azért, mert e két időszak statisztikai anyagát nem lehet egyesítve kezelni. Természetesen külön kell foglalkozni itt is a tulajdonképpeni telepítésekkel és a helybeliek földhözjuttatására, illetve meglévő kisgazdaságok kiegészítésére szolgáló parcellázásokkal.

A porosz *állami telepítés* Posenben és Nyugat-Poroszországban 1886—1918-ig 21.749 telepes gazdaságot létesített összesen 350.160 ha területen.¹⁾ Egy telephely átlagos területe tehát 16.1 ha-ra rúgott. A telepes családok — a magukkal hozott iparosokat, stb. is számítva — 153.800 lelket számláltak. A telepítés során 412 új falu jött létre és 403 falu hozzátelepítés folytán megerősített. Épült összesen: 479 új iskola, 57 templom, 34 imaház, 53 paplak, 700 különböző középület és 468 km út, ezenkívül alakcsövezve lett 59.000 ha, más módon megjavítva 7.500 ha és elültettek kb. 650.000 drb. gyümölcsfát.

A telephelyek nagyságszerinti megoszlása a következő: 2)

telephelyek nagysága ha	számaránya %	területi aránya %
0— 1	4.47	0.15
1— 2	5.62	0.35
2— 3	3.71	0.62
3— 5	3.11	1.18
5— 10	12.99	8.73
10— 15	31.18	25.47
15— 20	26.06	29.50
20— 25	7.44	13.29
25— 50	4.57	13.01
50— 120	0.58	3.92
120 felett	0.28	3.78
	100.00	100.00

¹⁾ Ebből a világháború után az anyaország területén 130 telephely maradt, a többi Lengyelországnak jutott.

²⁾ A Telepítési Bizottság 1914 után is működött, de a háború alatt újabb telepítést már nem végzett.

A porosz állami telepítés tehát túlnyomólag egészséges kisgazdaságokat alkotott. Az 5 ha-nál kisebb törpebirtokok számaránya a 20%-ot sem érte el; ezek nagyrészt is falusi kisiparosok és kereskedőemberek kapták. A telephelyek zömét, 67%-át az önálló, 10—50 ha-os parasztgazdaságok tették ki, melyek a betelepített terület 81%-át foglalták el. Emellett a felsőbb birtokkategóriák is képviselőkhöz jutottak, ami többek között a kisebb telephelyek birtokosainak és a telepítésből kimaradt mezőgazdasági munkások foglalkoztatása szempontjából birt jelentőséggel.

A porosz állami telepítéssel egyidőben a *magántevékenység* is jelentékeny eredményeket ért el. A tartományi telepítő társaságok az 1891 július 7-iki törvény alapján 1919-ig 23.781 járadékbirtokot alakítottak 218.820 ha területen.¹⁾ Ezek közül:

0 —2.5 ha nagyságu volt	32.15 %
2.5 — 5 „ „	10.87 „
5 —10 „ „	18.64 „
10 —25 „ „	30.32 „
25 ha-nál nagyobb	8.02 „
	<hr/>
	100.00 „

A nem állami telepítések tehát sokkal nagyobb arányban hoztak létre törpe telephelyeket s így az önálló telepes gazdaságok számaránya is sokkal kedvezőtlenebb volt, mint a poseni és nyugatporoszországi telepítéseknel. Erre mutat különben a telephelyek átlagos nagysága is, mely itt 9.2 ha-ra rúg. Az egyes nagyságkategóriák területi részesedésére nézve ugyan nincsenek pontos adataink, de egy kis számítással megállapítható, hogy a betelepített területeknek legfeljebb 20—25%-a eshetett a 10 ha-nál kisebb nagyságcsoportra, mintegy háromnegyed részét az önálló telepesgazdaságok foglalták el.

A háború után az egész birodalomra kiterjesztett telepítési tevékenység számszerű eredményére nézve pontos adataink vannak. Ezek szerint az új telepes gazdaságok száma, területe és átlagos nagysága évenként a következőképen alakult:

¹⁾ Ezek az adatok Poroszország területére vonatkoznak. Ebben az időben ugyanis a birodalom többi államában számottevő telepítési tevékenység még nem folyt s így azok adatai elhanyagolhatók.

Telephelyek:

Év	száma	összes terület ha	átlagos nagysága ha
1919--21	6365	53.422	8.4
1922	2963	22.049	7.4
1923	2902	29.074	10.0
1924	2797	26.374	9.4
1925	1785	15.785	8.8
1926	1906	25.490	13.3
1927	3372	36.704	10.8
1928	4253	50.616	11.9
1929	5545	61.213	11.0
1930	7441	79.833	10.7
1931	9082	99.624	10.9
1932	9046	101.926	11.2
1933	4914	60.297	12.3
1934	4827	72.969	15.1
összesen	67.198	735.376	10.9

A háború utáni 16 év alatt tehát jóval több telepes gazdaság jött létre, mint a megelőző időszakban együttvéve; ugyanez áll a telepítési területre is. Az évi produkció átlag 4200 telephely 46.000 ha területtel.

A telephelyek átlagnagysága (10.9 ha) valamivel kedvezőbb a háború előtti nem állami telepítésekénél. Pedig 1925-ig az infláció és defláció kényszeredett telepítései közepette mélyen alatta volt annak. A pénzüpi viszonyok javulása és a birodalom pénzügyi bekapcsolódása egyszerre észrevehető változást hozott mind a telephelyek számában és a telepítési terület kiterjedésében, mind a telephelyek nagyság-megoszlásában. Az apró, életképtelen telepes gazdaságok arányszáma csökkent, az önállóaké emelkedett. Ezen az irányzaton nem változtattak a földszerzés átmeneti nehézségei és a hitelélet újabb megbénulása sem, amelyek az elmúlt két évben a telepítési tevékenység emelkedő vonalát megszakították. Sőt a nemzeti szocializmus közismert parasztpolitikája következtében, mely az önálló parasztgazdaságok szaporítására törekszik, a telephelyek átlagnagysága jelentékenyen felszökkent és erősen megközelítette a régi állami telepítésekét. A változást igen jól szemlélteti az alábbi összeállítás:

A telephelyek számaránya 0/0-ban az egyenes birtoknagyság kategóriákba

Év	0/0-ban az egyenes birtoknagyság kategóriákba					
	0.5 ha alatt	0.5—2 ha	2—5 ha	5—10 ha	10—20 ha	20 ha-nál nagyobb
1919/21	36.9	15.9	7.8	12.7	18.3	8.7
1922	33.6	21.8	9.3	12.0	17.1	6.2
1923	31.5	10.6	6.0	11.4	30.4	10.1
1924	38.0	10.4	4.2	6.0	34.6	6.8
1925	35.6	19.8	5.0	6.1	24.2	9.3
1926	19.2	14.2	8.4	5.6	39.3	13.3
1927	22.2	18.2	10.2	8.6	28.5	12.3
1928	10.7	21.0	10.9	9.5	34.0	13.9
1929	6.7	22.0	12.2	10.1	38.2	10.8
1930	2.5	19.6	16.7	12.4	39.9	8.9
1931	1.4	11.8	16.2	16.7	47.5	6.4
1932	0.9	4.9	10.1	28.1	51.3	4.7
1933	1.3	4.0	7.0	27.2	53.3	7.2
1934	4.7		25.1		70.2	

Ebből a kimutatásból jól látható az apró, 5 hektárnál kisebb telephelyek számarányának szinte szakadatlan csökkenése és a 10 ha-nál nagyobb, önálló családi gazdaságok majdnem egyenes vonalú emelkedése. Különösen kiválik a múlt esztendő, amikor az összes telephelyek közel háromnegyed része az önálló parasztgazdaságok kategóriájába tartozott.

A telephelyek *nagyságszerinti megoszlására* több tényezőnek volt befolyása. A lengyelek ellen folytatott állami telepítéseknel eredményt csak önálló parasztgazdaságoktól lehetett várni, azért kisebb, főleg munkástelephelyek csak olyan számban létesítettek, amennyire a nagyobb telepes gazdaságok munkaerőszükségletének kielégítésére kellett. A magántelepítések során más szempontok érvényesültek. A sokat hangoztatott gazdasági elvekre azonban a telepítő társaságok nem mindig voltak tekintettel. Nincstelennel nem álltak szóba., de arról gyakran megfeledkeztek, hogy a telephelyek életképességét az első vételár-részlet kifizetése még nem biztosítja. Különösen pénzügyi vagy gazdasági válság idején, amikor a parasztság nem tudta vagyonát mobilizálni vagy nem rendelkezett tartalékkal ahhoz, hogy önálló telephelyet szerezhessen, követte el a német telepítési politika, — sajátos rendszeréből folyóan szinte automatikusan — azt a hibát, hogy tekintet nélkül a helyi szociális és gazdasági követelményekre, túlnyomóan apró, életképtelen telepes gazdaságokat alakított. A meglévő telepítő apparátust foglalkoztatni kellett, ha másként nem lehetett, törpe telephelyek létesítésével.

A fenti táblázat híven tükrözi vissza a német pénzügyi és gazdasági, sőt politikai viszonyokat a telephelyek nagyságsze-

rinti megoszlásában. A háború okozta anyagi kimerültség és az általános földosztásra való hajlam az apró parcelláknak kedvezett. Az összes telephelyek több, mint egyharmada ebben az időben $\frac{1}{2}$ ha-nál kisebb, fele pedig 5 ha alatt volt. Az anyagi eszközök hiányoztak, viszont a pártpolitika által felcsigázott földéhség kielégítést követelt. A kompromisszum, — mint másutt is, — egészségtelen törpebirtokok alakításában jutott kifejezésre. A 10—20 ha nagyságú telepes gazdaságok aránylag erős részesedése a Lengyelországból visszaözönlő földművesek letelepítésére indított állami akció eredménye volt. A két deflációs esztendő (1924—25) a mélypontot jelentette, melyben az életképtelen telepes üzemeknek aránylag legnagyobb tömege jött létre. Attól kezdve mindinkább megerősödött az egészséges kisüzemek kategóriája, annak ellenére, hogy a birodalom 1931. óta újabb pénzügyi válságon megy keresztül.

Az elmúlt 9 év a német telepítési politika új korszakát jelenti. A telepítési gyakorlatban szerzett évtizedes tapasztalatok a telephelyek nagyságának kérdésében is biztos iránymutatóul szolgálnak. Nem vitás többé, hogy túlnyomólag önálló életre képes telepes gazdaságokat szabad csak alkotni. Különösen a nemzeti szocializmus uralomrajutása óta erősödött ez a törekvés, melynek az Erbhof-rendszer újabb tápot adott. Egyes telepítő társaságok egy kissé messze is mentek ezen a téren és a másik végletbe estek, amikor a családi gazdaságok mértékét meghaladó — 20 ha-nál is nagyobb — telephelyek létesítését favorizálták. Végül a miniszternek kellett közbelépni ezzel, a közhitelt erősen igénybevevő praxissal szemben és odahatni, hogy a nagyobb telephelyek tökeerős telepeseknek tarttassanak fenn. De szükség volt erre az intézkedésre azért is, mert egyes telepítő szervek helytelenül értelmezték az új telepítési irányzatot és csak önálló üzemeket akartak létesíteni, míg a kisebb telephelyeket mellőzték. Holott a telepítési gyakorlat azt bizonyítja, hogy sem a végleteknek, sem' a sematizálásnak nincs létjogosultsága. A telepítésben épp úgy szükség van kisebb egységekre, mint a nagyobbakra. Ezek egészséges keveredése nélkülözhetetlen a telepítés sikeréhez.

A helyi viszonyok döntenek el a telephelyek nagyságát és arányát. A klíma, a talajminőség, a termelés fejlettsége, a piaci és útviszonyok és a munkaalkalom szabják meg, hogy hány hektár ad önálló telephelyet és milyen arányban szabad törpegazdaságokat, illetve munkástelephelyeket alapítani. Ezen a téren Kelet-

németország és a birodalom többi része között óriási különbség áll fenn, ami a telephelyek átlagos nagyságából is kitűnik. Nem véletlen, hogy egy telephely Mecklenburgban átlag 18.1 ha-ra, Pomerániában 17.7 ha-ra, csonka Posenben és Nyugatporoszországban 21.2 ha-ra rug, míg a Rajna-tartományban 13.3 ha, Westfáliában 6.1 ha és Bajorországban 9.3 ha az átlag. A különbség nemcsak azért ilyen jelentékeny, mert az Elbától keletre több a nagybirtok, mint Nyugat- és Délnémetországban, hanem mert az ottani természeti, értékesítési, üzembelterjességi viszonyok mellett nagyobb darab földre van szükség egy család megélhetéséhez, mint a birodalom sűrűbb népességű ipari vidékeiben, ahol a paraszt szükség esetén mellékfoglalkozást is könnyebben talál.

Az önmagukban életképtelen telephelyek alapításánál sokáig nem voltak tekintettel a helyi körülményekre. Így egyes vidéken szinte zárt munkástelepek képződtek apró, $y_2=2$ ha nagyságú parcellákkal, amelyek egy családnak sem megélhetést, sem kielégítő munkaalkalmat nem nyújtottak. Ezek a telepítések nem váltak be. A telepesek községekre szorultak, állandó elégedetlenségben éltek és az első kínálkozó alkalmat megragadták, hogy a városba költözzenek. A kedvezőtlen tapasztalatok fokozott óvatosságra intették a telepítő szerveket, amikor arról volt szó, hogy valamely birtok felosztásakor hány kistelephelyet létesítsenek. Megérlelték azt a meggyőződést, hogy e kérdés eldöntését nem lehet a véletlenre bízni, pl. »a kereslet nem szabad, hogy irányadó legyen«. »Aki ilyen telephelyeket alapít, nagy felelősséget vesz magára«. Szinte szabály lett a telepítési gyakorlatban, hogy a munkástelephelyek száma függvénye a közelben található állandó jellegű munkaalkalmaknak. Ezek hiányában kisebb telephelyeket csak falusi iparosoknak és kereskedő embereknek szabad juttani.

Az uralkodó telepítési felfogás szerint kevert telepeket kell létesíteni, vagyis olyanokat, amelyben a kisebb gazdaságok is képviselve vannak. A birodalmi élelmezési és mezőgazdasági miniszter 1934. évi május 2-án kelt rendelete ugyan alapelvül tűzi ki olyan kisüzemek alakítását, amelyeken »a paraszt családjával együtt az adott gazdasági helyzetben mellékfoglalkozás nélkül meg tud élni«, mégis utasítja a telepítőket arra, hogy »az új falvak alapításánál kézműves és munkástelephelyek létesítésére is törekedjenek és egyben gondjuk legyen arra, hogy a kisiparosok és munkások megfelelő mellékkeresethez juthassanak«.

A mellékkereseti lehetőség azonban egyre kevesebb még az iparvidékeken is. Azért kellett a törpe telephelyek számát évről-évre apasztani. Még néhány évvel ezelőtt is a 2 ha-nál kisebb telepes gazdaságok kategóriája 1180 egységgel szerepelt (13.2%), addig ez a szám a múlt évben 227-re (4.7%-ra) olvadt le. Munkaalkalomnak inkább a helyi kézműipar és az egy család munkarejét meghaladó nagyobb gazdaságok tekinthetők. Ez utóbbiak között ott, ahol nagybirtok már nincs, különleges jelentősége van az ú. n. *maradékbirtok*-nak. Ezek különböző nagyságú, néha többszáz ha-ra terjedő birtoktestek, melyek a felosztott nagyüzemekből egyrészt a régi uradalmi épületek, erdők, tavak és kevéssé termő területek hasznosítására, másrészt a telepítésből kimaradt mezőgazdasági munkások foglalkoztatása érdekében hasítottak ki. A múltban ezeket a birtokokat többnyire tőkeerős egyének, néha a volt intézők vásárolták meg, akik az igénybevett állami hitel ellenében a telepesek gondozása, irányítása terén működtek közre és több helyen azok természetes vezetőivé is váltak. Egy idő óta már hiányoznak a tőkeerős elemek és a telepítő társaságok a volt uradalmi épületeket is mind gyakrabban felhasználják, úgy, hogy maradékbirtokok létesítésére ritkán kerül sor. Csak legutóbb — a fent említett miniszteri rendelet ösztönzésére — elsősorban munkaalkalmak biztosítása és a telepesek irányítása érdekében létesíttetnek megint maradékbirtokok, még pedig, ha nem haladják meg az Erbhof-maximumot (125 ha-t), a Telepítési Bank segítségével.

Igen fontos szerepet töltenek be ezen a téren az *egyházi, iskolai és községi földek*. Ezek szinte kivétel nélkül bérbeadatnak, többnyire kisebb telepeseknek, akiknek ezáltal módjuk van gazdaságaik kiegészítésére. Különösen az állattenyésztés szempontjából előnyösek ezek a kisbérletek. A rostocki kutatóintézet 128 telepre kiterjedő vizsgálata alapján megállapította, hogy azokon a telepeken, ahol a községek a szokottnál — a felosztott birtok 3.5 %-ánál — nagyobb dotációs földet kaptak, a telepesek szarvasmarha állománya növekedett.*)

Régebben a porosz állami telepítés mintájára a telepítők *tartalékföldeket* hagytak meg egyelőre saját kezelésben. Ezek rendeltetése az volt, hogy a szaporodó telepes családok növekvő

1) Dr. H. Wolleiwçber: Siedlungsträger u. Siedlungseffekt. Berlin 1932. 72—79. lap.

földigényének kielégítésére és a kevés földdel rendelkező munkástelepések szociális felemelkedésére tartalékul szolgáljanak bérlet és később, amint a telepések anyagi ereje is gyarapodik, tulajdon alakjában. A tartalék földek, — a telepítő társaságok szempontjából — nem váltak be, mert kezelésük sokba került és legtöbbször deficités volt. Fel is hagytak vele és helyettük maradó birtokokat alakítottak. A birodalmi kormány azonban a munkástelepések szociális felemelkedésének előmozdítása érdekében nélkülözhetetlennek tartja a tartalékföldeket és 1934. máj. 2-iki rendeletében fel is hívta erre a telepítő társaságok figyelmét.

A német telepítési politika nemcsak új üzemek létesítésére törekszik, hanem gondja van a *helybeli földigények kielégítésére*, illetve meglévő, földben szűkölködő kisgazdaságok kiegészítésére is (Anliegersiedlung). A háború előtt ezen a téren számottevő tevékenységről nem lehet beszélni, úgy annyira, hogy idevonatkozó statisztikai anyag nem is áll rendelkezésünkre.¹⁾ Ezért az alábbi adatok az elmúlt 16 esztendő eredményét mutatják.

Év	Helybeliek földhözjutatására szolgáló parcellák			100 parcella közül			
	száma	területe ha	átlag-nagys. ha	1 ha-nál kisebb	1—5 ha	5- 10 ha	10 ha-nál nagyobb
1919/21	24.744	29.028	1.2	63.1	34.7	1.8	0.4
1922	6.780	7.237	1.1	66.6	32.2	0.9	0.3
1923	7.092	8.929	1.3	63.8	34.2	1.8	0.2
1924	4.838	6.634	1.4	55.5	42.0	2.1	0.4
1925	4.026	4.462	1.1	67.2	31.3	1.2	0.3
1926	3.552	4.514	1.3	60.6	36.2	2.9	0.3
1927	4.362	5.700	1.3	57.6	39.9	2.1	0.4
1928	5.552	6.816	1.2	59.7	38.1	1.8	0.4
1929	6.592	10.531	1.6	51.2	42.4	5.3	1.1
1930	7.378	15.862	2.1	45.6	47.4	8.9	2.1
1931	11.795	24.618	2.1	36.9	54.1	7.3	1.7
1932	9.436	17.767	1.9	40.1	52.1	6.6	1.2
1933	8.480	17.047	2.0	35.1	56.9	6.7	1.3
1934	12.648	24.704	2.0	még nincsenek adatok.			
1919/34	117.275	183.849	1.5				

Ezek az adatok igen figyelemreméltó tevékenységről számolnak be a birtokpolitikának ebben az ágában is. Az új telepítéshez képest már kevésbé kedvező a kép. Igaz, hogy majdnem

¹⁾ A háború előtti telepítésekről fentebb közölt statisztikai adatok az összes, tehát a kisgazdaságok megnagyobbítása folytán alakított járadék birtokokat is magukban foglalják. Ezeknek száma azonban oly csekély, hogy a statisztika külön ki sem mutatja.

kétszerannyi a parcellák száma, mint az új telephelyeké, de azok egész területe csak egynegyed része, átlagnagysága pedig egyhetede emezekének.

Az egyes évek eredményeit tekintve, újabban határozott fejlődés állapítható meg. Az első háború utáni esztendőktől eltekintve, amikor nagy volt a földéhség, a parcellák száma évekig erősen lefelé menő vonalat mutatott. Kivétel még a két inflációs esztendő, mely alatt a tulajdonképpeni telepítés szinte leküzdhetetlen nehézségekbe ütközött, míg ez a tevékenység, mely igen szerény eszközök mellett is folytatható volt, visszaesést alig szenvedett. Amint az általános gazdasági válság bontogatni kezdte szárnyait és az ipar növekvő dekonjunktúrája csökkentette a kereseti lehetőségeket, azok a rétegek, melyeknek a gyárak és bányák mellett a mezőgazdaság már csak mellékfoglalkozásnak számított, visszaszorultak kis gazdaságaikba és azok megnagyobbítása útján igyekeztek elvesztett ipari keresetüket pótolni. A kereslet növekedése 1926-tól pontosan követhető az eladott parcellák szám- és területi adataiban, melyek — két évi átmeneti, csökkenés után — a maximumot a múlt esztendőben érték el.

A parcellák nagysága 16-éves átlagban 1.5 ha. Ebben a tekintetben is lényeges javulás tapasztalható azonban a múlttal szemben. Míg azelőtt hosszú ideig az évi átlag alig haladta meg az egy ha-t, már 5 év óta két ha körül mozog. Ugyancsak kedvező fejlődés jele, hogy az egy ha-nál kisebb parcellák száma évről-évre csökken. Míg a háború utáni első években az összes parcelláknak mintegy kétharmada került ebbe a csoportba, újabban közel feleannyi tartozik csak ide. Viszont lényegesen megnövekedett a nagyobb, 1—5 ha-os parcellák arányszáma, ami arra mutat, hogy a német birtokpolitika ezen módon is egészséges kisüzemek alakítására törekszik.

Erre nézve különben a parcellák nagysága önmagában nem sokat mond. Már pedig e tevékenység értelmét az adja meg, hogy lehetővé teszi-e az életképtelen törpegazdaságok felemelkedését az önálló kisüzemek sorába. Kérdés, hogy ezt a célt sikerült-e és milyen mértékben elérnie.

Előzetesen meg kell még említeni, hogy a fenti adatok csak a tulajdonjoggal átruházott parcellákra vonatkoznak. Ezekon kívül igen jelentékeny a bérlet útján megnagyobbított kisüzemek, illetve a *kisbérletek* száma. Ha a föld vételárában nem sikerült megállapodni vagy az igénylők nem rendelkeztek a szükséges

anyagi eszközökkel, a telepítési hatóságok (kulturhivatalok) rendszerint hosszúlejáratú — 12, 18, 30, 40-éves — kisbérleteket alakítottak. A bérleti parcellák kétfélék: egy része idővel tulajdonjoggal is megszerezhető, másik része időre szóló bérlet, vásárlási lehetőség nélkül. Különösen az inflációs esztendőkből volt gyakori a kishaszonbérleti rendszernek ez a két alakja, mert pénz nélkül is ugyanazt a gazdasági és szociális célt lehetett velük elérni. Az itt közölt számok jól mutatják a kisbérletek elterjedtségét azokban a kritikus években. A helybeliek földhöz-

Év	Tulajdonjoggal átruházott parcellák		Bérleti parcellák száma		
	száma	%-a	vételi lehetőséggel	vételi l. nélkül	0%-a együtt
1922	6482	21.4	4973	18.852	78.6
1923	6597	20.2	5087	20.903	79.8
1924	4275	21.0	2773	13.280	79.0
1925	3607	26.4	1200	8.834	73.6
1926	3349	36.2	560	5.347	63.8
1927	4067	70.8	285	1.394	29.2
1928	5329	75.8	333	1.366	24.2
1933	7156	81.1	1666		18.9

juttatása háromnegyed részben kisbérletek útján történt. A pénzügyi viszonyok javulásával azonban számuk rohamosan apadt s 1933-ban már a földhözjuttatás 80 %-ban tulajdoni alapon ment végbe.

Ezen adatok előrebocsátására azért volt szükség, mert arra a kérdésre, hogy ez a tevékenység mennyiben járt önálló kisüzemek létesítésével, csak akkor adhatunk választ, ha figyelembe vesszük a telepítés során alakított kisbérletek számát is. Üzemgazdasági szempontból közömbös a birtok egészének vagy egyes részeinek jogi minősége (tulajdon, bérlet), a lényeg az, hogy elegendő munkát és megélhetést nyújt-e egy család számára. Azt kell tehát vizsgálni, hogy helybeliek földhözjuttatása (tulajdon vagy bérlet) útján milyen arányban jöttek létre önálló kisüzemek. Az Enquete-Ausschuss megállapítása szerint az önállóság alsó határa Németországban 5 ha, a nyugati és déli részeken ennél valamivel kevesebb (4.25 ha).¹⁾

Az önállóvá lett üzemek

	száma	százaléka az összes földhözjuttatottak számához képest
Keletporoszországban	36,730	37.4
Nyugat- és Délnémetországban	15,910	17.0
Németbirodalomban	52,640	27.5

¹⁾ Csak Poroszországra vonatkoznak.

²⁾ Id. j. 10—11. lap,

10 év alatt — 1919-től 1928-ig² — megnagyobbított üzemek 27.5%-a tehát önálló lett. Lényegesen különböző az arány a birodalom nyugati és keleti része között. Az Elbától keletre eső tartományokban a megnagyobbított kisüzemeknek több, mint egyharmada jutott önállóságra, — sőt Keletporoszországban, Pomerániában, Grenzmarkon és Mecklenburg-Strelitzben 4Q%-on felül, míg a nyugati és déli vidéken Schleswig-Holstein (50.6%), Braunschweig (46.8%), Anhalt (49.8%) tűnik ki magas arányszámaival. 1928 óta a parcellák nagysága csaknem megkétszereződött s így feltehető, hogy az önállóvá lett kisüzemek száma is lényegesen szaporodott. A német telepítési politika a 30-as évek óta tényleg kifejezetten is arra törekszik, hogy a helyi földhözjuttatás segítségével minél több életképtelen törpebirtokot emeljen az egészséges parasztgazdaságok sorába. Ezzel mintegy jóvá akarja tenni a hibát, amelyet a múltban azzal követett el, hogy aránylag sok egészségtelen törpegazdaságot hozott létre.

Ha összegezzük az öt évtizedes német telepítési tevékenység *számszerű eredményét*, akkor a következő képet nyerjük:

A porosz állam létesített	1886—1918-ig	21.749 telephelyet	350.160 ha területen
A telepítő társaságok és	1891—1918 „	23.781 „	218.820 „ „
hatóságok létesítettek	1919—1934 „	67.198 „	735.376 „ „
Összesen :		112.728 telephelyet	1,304.356 ha területen

A helybeliek földhözjuttatására szolgáló			
tulajdoni parcellák száma	117.275,	területe	183.849 ha
A helybeliek bérleti-) parcellák száma	143.000,	„	121.000 „
		373.000,	területe 1,609.205 ha

Az 1933. évi üzemi összeírás a birodalom területén 3,046.819 gazdaságot talált. Ennek 12%-a tehát a telepítési tevékenységgel valaminő érintkezésbe került. Ha eltekintünk a helybeliek, földhözjuttatásától és a régi porosz állami telepítés eredményétől, mely utóbbi 99%-ban az újjászülető Lengyelországnak; jutott, akkor a 91.000 új telepes gazdaság az összes mezőgazdasági üzemek 3 %-ának felel meg.

Ez azonban így nem fejezi ki híven a telepítés arányait,, különösen nem a telepítés főbb területeire nézve. Egészen más-ként fest a kép, ha az összehasonlítást ezekre korlátozzuk. Pél-

¹⁾ Azóta újabb adatok hiányoznak.

²⁾ A bérleti parcellák számára és területére nézve csak 1928-ig s 'l-majd megint 1933-ban vannak pontos adatok. A közbeneső évek adatai hozzávetőleges becslésen alapulnak.

dául Keletporoszország, Pomeránia és Brandenburg, melyek területe valamivel nagyobb, mint Csonkamagyarorszáé, kerekén 396.000 mezőgazdasági üzeme közül 48.000 — vagyis 12% — a telepítésnek köszönheti létrejöttét. Sőt az önálló kisüzemek kategóriájában a telephelyek részesedése 14.5%-ra rug. Ezekben a tartományokban tehát minden hetedik (5—100 ha nagyságú) parasztgazdaság a telepítési tevékenységből sarjadt.

A telephelyek száma és a felosztott terület nagysága csak a telepítés kvantitatív eredményéről tájékoztat. Ennél sokkal fontosabb a telepítés minőségi oldala, mely az új exisztenciák *boldogulásában* s végül a telepítés kedvező közgazdasági hatásában jut kifejezésre. Már maga az a tény, hogy a telepítési tevékenység, mint a birodalom agrár- és szociális politikájának nélkülözhetetlen eleme, öt évtized óta megszakítás nélkül folyik és extenzitálásban nemhogy veszített volna, de lényegesen emelkedett, arra mutat, hogy a ráfordított nagy áldozat nem volt hiábavaló. Mégis szükségesnek tartjuk, hogy mind általánosságban, mind részleteiben foglalkozzunk a telepítés kísérő jelenségeivel és azokkal a tényezőkkel, melyek sikerére előnyös vagy káros befolyást gyakorolt.

A telepítő társaságok és hatóságok véleménye teljesen megegyezik abban, hogy a telepítések általában életképesek és az új birtokosok helyzete nem rosszabb, mint a régi gazdáké. Azt a hátrányt, amit a nagy terhek jelentenek, rendszerint ellensúlyozza a telepesek nagyobb igénytelensége, energiája és szorgalma. A jól megválogatott telepesek sokszor gazdasági téren is felülmúlják a helybeli parasztokat. Íme néhány vélemény: »A telepesek és birtokosok között a különbség igen nagy (t. i. a telepesek javára. Ez elsősorban arra vezethető vissza, hogy a mi parasztunk gazdaságilag még erősen hátramaradt«. (Felsősziléziai Telepítő Társaság). »A telepesek általában jobban gazdálkodnak, mint a helybeli kisbirtokosok« (Alsósziléziai Telepítő Társaság). »A telepesek jól gazdálkodnak; s különösen a rciútrágyák és gépek alkalmazása terén többszörösen felülmúlják a régi parasztgazdákat« (Brandenburgi Telepítő Társaság). »A telepesek rendszerint jobban gazdálkodnak, mint a régi birtokosok ... egyetlen telepre sem állapíthatjuk meg, hogy ott a gazdálkodás átlaga rosszabb volna, mint a szomszédos falvaké, de annál gyakoribb, hogy jobb emezekénél« (Keletporoszországi Telepítő Társaság). »A telepesek a régi birtokosokhoz képest

sokkal modernebbül gazdálkodtak és a helyi viszonyokhoz jól alkalmazkodnak» (Nassau Telepítő Társaság). Hasonlóan nyilatkozott a Pomerániai Telepítő Társaság és a prenzlauer kultúrhatóság is. Csupán Schleswig-Holsteinben hallottam, hogy a telepések közül sokan nehezen barátoknak meg a speciális éghajlati és talajviszonyok által diktált gazdálkodási móddal.)

Lényeges különbség áll fenn a háború előtti és az újabb telepítések között. Az előbbieket általában jobban boldogulnak, mint az újabbakat. Ennek több oka van. A háború előtt felfelé menő gazdasági konjunktúra idején a telepések jól megerősödtek. Az összeomlás után a nagy élelmiszerhiány és az infláció évei szintén kedvező atmoszférát teremtettek. Az infláció pedig önmagában is rendkívüli haszonnal járt a telepésekre nézve, mert megszabadította őket terheik 75 %-ától. A 25 %-os valorizációból és az időközben keletkezett adósságokból folyó kötelezettségek is csak felét, sőt harmadát tették ki a háború utáni telepések terheinek. Pl. egy háború előtti telepes, aki morgenenként (% ha) 607 márka adósság után évi 24.29 márka járadékot fizetett, a valorizáció óta a következő terheket viseli (morgenenként):

607 RM. felértékelése	130.41 RM.,	ennek évi kamatszolgálat	3.53 RM.
egyéb adósságok	31.87	„ „ „ „	2.09 „
összadósság tehát	162.28 RM.,	ennek évi kamatszolgálat	5.62 RM.

Ezzel szemben egy háború utáni átlag telepes morgenenként 319.30 márka vételárhátalék után évi 15.97 márkát (egy inflációs telepes 122.93 márka megterhelés kamatszolgálat fejében 11.15 márkát) fizet.²⁾ Természetes, hogy a régen megerősödött, jobban felszerelt, háború előtti telepes gazdaságok — ilyen előny mellett — jobban bírják a válság megpróbáltatásait és a magas közterheket is.

Ott, ahol a magas telepítési költségek a terheket és kötelezettségeket is felfokozták, ami a deflációt követő hitelbőség, éveiben általános volt, a telepések helyzete a terményárak hanyatlásával egyszerre válságosra fordult. Az ebből származó elégedetlenséget a pártpolitika beavatkozása által felcsigázott igények csak növelték. Ezek gyakori panaszra adtak okot a telepítő társaságok részéről a harmincas évek táján. A társaságok többször felhívták a figyelmet arra, hogy a telepések boldogulására nem előnyös az, ha a közvélemény és a parlament

¹⁾ *Enquete Ausschuss* id. j. 169. lap.

²⁾ L. erre nézve még az *Enquete-Ausschuss* id. j. 178—79. lapot.

a telepések részére állandóan támogatást követel. Ez később tényleg sok nehézséget okozott. Már a pusztá remény, hogy az állam további segítséget nyújt, meggondolatlan költekezésekre ragadta a telepéseket, akikre gyakran az a kellemetlen meglepetés várt, hogy a kilátásba helyezett támogatásból nem lett semmi.

A nehéz helyzetbe került telepések között nagy számmal szerepeltek olyanok, akik a megélhetéshez kevés földet kaptak. A telepítő vállalatok jelentéseiben minduntalan olvashatjuk, hogy a 15—20 ha-os, tehát az önálló és idegen munkaerőre nem szoruló telepések helyzete leginkább kielégítő, míg a munkás-telepések sok nehézséggel küzdenek. A haszonállatok elhelyezésére szűk és alkalmatlan épületek, a szükséges rét és legelő hiánya, az elégtelen meliorációk is gyakori okai a telepések megakadásának. Személyi hiányosságok, mint a lustaság, az asszony alkalmatlansága, a szakértelem hiánya (pl. városi elemek telepítésénél), az igényesség stb. természetesen mind a régi, mind az új telepések között előfordulnak. A Keletporosz-«országi Telepítő Társaság tapasztalatai szerint ilyen okokból a telepések 2—3%-a nem szokott beválni.

A telepítés sikerére és a telepések boldogulására több körülményből lehet következtetni. Ilyenek: az évi kamat- (járadék-) hátralék, egyéb adósságok, az árverések száma és a telephelyek visszaadása, a birtokos-változás és a telepések vagyonsodása.

A *telepések teljesítésének pontossága* függ a gazdasági konjunktúrától, a gazdálkodás módjától, a telepések fizetési készségétől, de nem csekély mértékben attól, hogy a telepítés helyesen és racionálisan történt-e.

A háború előtt a telepések általában kielégítően fizettek. Keletporoszországban pl. 10%-a átmenetileg, 6%-a hosszabb ideig maradt hátralékban. Merőben megváltozott a helyzet az infláció alatt. A járadékfizetés majdnem egészen megszűnt annak ellenére, hogy a telepések gazdasági helyzete nem volt rossz, megtagadták a teljesítést. A 25%-os valorizációt pedig éppen nem akarták elismerni, még kevésbé a 3—4 évre elmaradt és felértékelte hátralékokat fizetni. Ilyen irányban hatottak közre a¹, telepések szervezetei is, nemkülönben a pártpolitika, úgy, hogy több helyen még 1929-ben is voltak valorizált járadékhátralékok.

A háború utáni telepések teljesítése igen tarka képet mutat, aszerint, hogy fizetési kötelezettségeik a sokat változó gazdasági viszonyok között milyen megterhelést jelentettek számukra. Hosszú ideig legkedvezőtlenebb volt a Lengyelországból visszavándorolt és itt elhelyezett telepések fizetési aránya. A telepítés hibái, az elégtelen felszerelés, az évekig tartó tokehiány, a magas járadékterhek nagyon megbosszulták magukat. A telepések háromnegyedrésze hátralékokkal küzdött s állandóan fizetési halasztást kért. Ennek az állapotnak, melynek kedvezőtlen kihatásai a többi telepítésekre is érezhetőek voltak, a más helyen ismertetett szanalás vetett véget.

Egyébként az újabb telepések általában jól megfelelnek fizetési kötelezettségeiknek. Lang professzor vizsgálatai szerint 1930-ig a telepések 90%-os pontossággal fizettek.¹⁾ Egyéni bajok (betegség, halál), időjárás vagy állati járványok okozta károk persze gyakori fennakadást idéztek elő a teljesítésben. Ilyen esetekben a telepítési hatóságok mindig megadták a halasztást, sőt ha a hátralék nagyobb összegre szaporodott, azt a hitelezett vételárösszeghez csatolva kamatozó és törlesztődő tartozássá alakították át. A szerencsétlenség által felborított egyensúlyt nagyon sokszor helyrebillentették a telepítő szervek olcsó kölcsönei, amelyek a telepessel együtt megmentették annak jövő fizetőképességét is. A Keletporoszországi Telepítő Társaság közel 3 évtizedes tapasztalata szerint az így kihitelezett összegnek kevesebb, mint 1%-a veszett el. Gyakoriak a halasztási kérelmek azon a címen is, hogy az üzem jövedelme az élő és holt felszerelés hiányainak pótlására és a gazdasági épületek megnagyobbítására kell.

Az 1928-ban kezdődő agrárválság nem maradt hatás nélkül a telepések szolgáltatásainak teljesítésére. Ez áll a régi valorizált, tehát alacsonyabb járadékkal terhelt és az újabb, magas költségekkel létesített telepítésekre egyaránt. A Porosz Járadékbanknál 10.000 telepes közül 1928 végén 10.16, 1929-ben 7.40, 1930-ban 17.71, 1931-ben 38.69 % volt hátralékban. A Keletporoszországi Telepítő Társaság 4000 régi és új telepese közül 1929-ben 11.1%, 1930-ban 10.6% nem tett eleget fizetési kötelezettségének, viszont 1931-ben már csak 57.2% fizetett pontosan, míg 16.7% részben, 26.1 % pedig egyáltalán

¹⁾ Lang: Produktivität und Rentabilität der ländlichen Siedlung, Berlin, 1933. (Berichte über Landwirtschaft, 17. kötet 580—596. lap)

nem teljesített. 1932-ben valamivel még rosszabbodott a helyzet, bár a telepesek akkor is több, mint 50%-os pontossággal fizettek.

Ezekben az adatokban feltűnő az, hogy a telepesek teljesítésében 1929-ig, sőt 1930-ig lényeges hanyatlás nem következett be, holott az agrárkrízis már 1927-ben kezdődött, míg 1930 után egy esztendő alatt a hátralékosok száma egyszerre igen erős mértékben felszökött. E jelenség megértéséhez tudni kell azt, hogy a válság ezúttal is a gabona, majd a burgonyaárak hanyatlásában mutatkozott meg először. Ezek a termények azonban itt a nagyüzem jellegzetes produktumai, míg a kisgazdaságok fő jövedelmi forrását az állattenyésztés alkotja. Bevételeik 75%-a ebből származik. Az állatárak hanyatlása csak pár évvel később, 1929-ben kezdődött, de egyszerre olyan katasztrofális mértékbe (egyik évről a másikra 40—50 %-al), hogy teljesen felborította a tehermentes kisüzemek gazdasági egyensúlyát is. Nyilvánvaló, hogy a túlterhelt telepesek még nehezebben tudták elviselni ezt a nagy árdepressziót. Különösen a sertésárak esése bénította meg a telepesek fizetőképességét. A keletporoszországi telepes ugyanis az élő és holt leltár kiegészítéséhez, valamint az esetleges építkezésekhez szükséges összeget a rozs, burgonya és növendékállat eladásából fedezi, a folyó háztartási kiadásokra és kisebb javításokra a tejgazdaság bevétele szolgál, míg a közterhek és adósságkamatok (a járadék is) a sertéshizlalás jövedelméből kerülnek ki. Amint a sertéshizlalás jövedelmezősége megszűnt, a telepesek is megakadtak a fizetéssel, mert kötelezettségeik teljesítésére, — a mindjobban kimélyülő krízis közepette, — más termelési ágak jövedelmében sem találtak fedezetet. Ebben az időben írja az egyik telepítő társaság, hogy »ha az állatárak tartósan nem javulnak, a legéletképeőbb telepítések is súlyos válságba kerülnek«.

Az árak azonban tartósan nem javultak, sőt az értékesítés nehézségeit 1931-ben még a pénzügyi válság is tetézte, mely a hiteléletet bénította meg, lehetetlenné téve a telepeseknek kisebb kiegészítő kölcsönök igénybevételét. Ilyen körülmények között a háború utáni telepesek tömeges összeomlása elkerülhetetlen lett volna, ha az állam, illetve a birodalom először fél, majd megint két évi járadék elengedésével lélegzethez nem segíti őket és az aránytalanul magasra szabott évi szolgáltatásokat kamatleszállítással nem teszi elviselhetővé. Ez a hatalmas áldozat megmentette

a telepéseket és magát a telepítés ügyét is addig, míg a kormánynak sikerült más, kevésbé kockázatos intézkedésekkel a telepítések életképességét biztosítani.

Az államnak ez a nobilis gesztusa amennyire szükséges volt, más oldalról annyi veszedelmet hordozott magában. Önmagában hibás az a rendszer, mely a kötelezettségek megállapításánál a pillanatnyi konjunktúrából indulva ki, nem számol a telepések változó teljesítőképességével és a bajokat, melyek ennek következtében fellépnek, azzal orvosolja, hogy a tartozások egy részét egyszerűen elengedi. Az ilyesmi alkalmas arra, hogy megrendítse a telepítések realitásába vetett hitet és a telepéseket hozzászoktassa az állami gyámkodás ízéhez. Különösen, ha azután a politika is belejátszik a dologba. Előfordult a 30-as évek táján, hogy egyes vidékeken egész telepek megtagadták a járadékfizetést, követelve az évi szolgáltatások leszállítását. A telepések központi szervei is szították ezt a sabotage-t, amit tehettek abban a tudatban, hogy az aránytalan és gyakran elviselhetetlen terhek miatt a közvélemény is a telepések mellett nyilatkozik meg s a telepítő szervek nem mernek egész telepekkel szemben a végső eszköz (végrehajtás, árverés) alkalmazásához folyamodni.

Bizonyos, hogy ez az állapot a telepések fizetőkészségének nagyfokú leromlását eredményezte. Ha egyes telepítő társaságok 1932-ben még azt jelentették is, hogy a telepések a rendkívüli nehézségekhez képest kielégítően, sőt »bámulatosan jól« (Keletporoszország) fizetnek, kétségtelen, hogy a fizetési morál körül sok helyen súlyos bajok voltak. Ezen csak olyan intézkedésekkel lehetett segíteni, amilyeneket a birodalmi kormány a közelmúlt években léptetett életbe. Az egyik a terményárak stabilizálása, mély megint kalkulációs bázist teremtett és visszaadta a telepések fizetőképességét. A másik: a terhek hozzáigazítása a kisüzem jövedelmezőségéhez. Többé nem lehet magasabb szolgáltatással terhelni egy telepest sem, mint amennyit rendes gazdálkodás mellett elbír. De viszont a telepes becsületbeli kötelességévé tétetett, hogy a rendkívül méltányosan megállapított kötelezettséget hiánytalanul és pontosan teljesítse. Aki indokolatlanul nem fizet, az a »paraszti becsület« ellen vét, elveszíti telephelyét, de ezzel egyszersmind azt a jogcímet is, hogy a parasztnak díszes rendjének tagja maradhasson. Már pedig parasztnak lenni nemcsak megbecsülést, hanem számos előnyt is

jelent. A propaganda minden eszközével gondoskodnak arról, hogy ez a köztudatba átmenjen. Nehéz volna ma még arról nyilatkozni, hogy ez mennyiben sikerült. A telepítő társaságok! azonban csaknem egybehangzóan állítják, hogy a fizetési morál — bizonyára a fizetőképesség megerősödése következtében is — a múlttal szemben rendkívül javult, a legújabb telepítéseknel kifogástalan, aminek magyarázata a telepesek gondos megválogatásán kívül az évi szolgáltatások méltányos és racionális megáldalásában rejlik. A Járadékbank 1934 évről szóló jelentése szerint a telepesek hátraléka már megint nem haladja meg a: 10%-ot.

A telepesek *magánadosságai* nem jelentékenyek. A 75—90 %-ig közhittel terhelt telephelyek újabb dologi terheket nem is bírának el. Más kérdés, ha a telepes szülőföldjén maradt ingatlanára vagy Örökrészére vesz fel adósságot, sokszor azért, mert azt idejében értékesíteni nem tudja vagy esetleg nem is akarja. Ez elég gyakori, valamint az is, ha rokonaitól vagy ismerőseitől személyi kölcsönt vesz igénybe, hogy a szükséges élő és holt felszerelést beszerezhesse. Mióta a Telepítési Bank berendezési hitelt is folyósít, a személyi kölcsönök felvétele szűkebb térre szorult. Elég gyakori és igen veszélyes adósságok keletkeznek azonban gépvásárlásokból. A paraszt itt nagyon szeret — erején felül is — költséges gépeket beszerezni, gyakran a sokkal fontosabb haszonállattartás rovására. Ilyenkor váltót ír alá, amelynek jelentőségéről azonban kevés fogalma van, s az üzlet vége rendszerint az, hogy a fizetéssel megakad és nagy ráfizetés árán a gépet is elveszíti. A tapasztalás szerint az ilyen meggondolatlan üzletek igen hátrányosan befolyásolják a telepes azon kötelezettségeinek teljesítését, amelyet az állammal, illetve a Telepítési Bankkal szemben vállalt. Ezért az üzemi tanácsadók és telepítő társaságok fokozott gondot fordítanak arra, nehogy a telepesek gépvásárlásoknak beugorjanak és arra törekednek, hogy a szükséges, de költségesebb gépeket közös használatra szövetkezeti alapon szerezzék be.

Rendkívül nagy volt a Keletről visszavándorolt u. n. menekült telepesek eladósodása. Ezek közül több ezren, — akik nem tudták vagyonukat átmenteni, — kénytelenek voltak személyi hitelt igénybe venni állatok és gazdasági eszközök beszerzésére, építkezésekre, sőt az első évi megélhetésre is. Ezek a rendsze-

rint magas kamatozású rövidlejáratú kölcsönök évekig sorvasztották a telepéseket, mígnem a birodalom szanalási akciója azokat hosszúlejáratú, olcsó tartozássá alakította át.

Az adósságcsinálás lehetősége az utóbbi években nagyon megnehezült. Nemcsak a kedvezőtlen pénzügyi viszonyok miatt. Az állam igen nagy áldozatot hoz a telepítés érdekében s így érthető, ha fokozottan ügyel arra, hogy azt a telepések könnyelműsége ne kockáztassa. Más helyen már említettük, hogy a birodalmi élelmezési miniszter megállapította a telepes házak és gazdasági épületek építési költségének maximumát. Ez egyzersmind az igénybevehető hitel határát is jelenti, még pedig nem csupán az állami, hanem a magánhitelekre nézve is. Túl lépni ezt az összeget csak akkor szabad, ha a telepesnek a *sajátjából* fedezete van rá. Egyébként, mióta a telephelyek egyzersmind Erbhofok (paraszt hitbizományok) is és így különféle megterhelési korlátozások alá esnek, az eladósodás lehetősége még jobban csökkent, sőt szinte ki van zárva.

A telepések boldogulására következtetni lehet az *árverések* számából is. A kényszereszközök alkalmazása azonban a telepések esetében eltérő megítélés alá tartozik. A főhitelező: a Telepítési Bank, illetve a Járadékbank a végsőkig kíméletes a telepésekkel szemben, hasonlóképpen a telepítő társaságok is. Viszont a magánhitelezőkre a 90%-ig kölcsönrel terhelt telephelyek elárvereztetése kockázatos dolog annál is inkább, mert a telepítő társaságok javára elővásárlási jog van bekebelezve. Ez a két körülmény kétségkívül csökkentőleg hat az árverések számára, mely valóban rendkívül csekély. Pl. 1927-ben és 1928-ban 40.000 kelet- és északnémetországi telepes közül 88-at árvereztek el.¹⁾ A Keletporoszországi Telepítő Társaság által 1930-ig létesített 6323 telephely közül 6 került dob alá. Az árverést előidéző okok között a leggyakoribb a rossz gazdálkodás, költekező életmód, káros szenvedélyek (iszákosság), szerencsétlenség, gyenge szorgalom, üzemi tőke hiánya, költséges építkezések, drága gépek beszerzése, stb.

Bizonyos, hogy a 30-as évek katasztrofális árfejlődése folytán fizetéképtelenné vált telepések körében is lényegesen emelkedett volna az árverések száma, ha a mezőgazdasági adósság védelmére a kormány komoly intézkedéseket nem tesz. A 90—

¹⁾ *Enquete-Ausschuss* id. j. 124—125. lap.

100%-ig eladósodott telepesekre természetesen nem terjedt ki a szanalás, ezek, mint már említettük, másféle segítségben (kamatleszállítás, a szolgáltatások egy részének elengedése) részesültek. A régebbi telepesek közül azonban sokan igénybe vették a szanalást. Az egész birodalomra kiterjedően nincsenek adatok, de nagyjában tájékoztatnak a keletporoszországiak is. Az itteni telepítő társasághoz tartozó 7388 telepes közül 687, vagyis 9.29% kért védelmet. Ezek között azonban sok volt olyan újabb telepes is, akik az adósságrendezésbe nem voltak bevonhatók s akik arra spekuláltak, hogy ilyen módon terheik egy részétől szabadulhatnak. Végeredményben 311 telepes (4.2%) került a szanalási eljárásba. A társaság véleménye szerint többnyire olyan telepesek ezek, akik más körülmények között is lemaradtak volna, mert a boldoguláshoz szükséges személyi tulajdonságok (szorgalom, takarékoság, igénytelenség) hiányoztak náluk.

Gyakran előfordul, hogy a telepesek vissza akarják adni telephelyeiket a társaságoknak. A tapasztalás szerint ritkábbik eset az, amikor valaki azért akar megválni gazdaságától, mert belátja, hogy nem tud boldogulni. A *telephely visszaadásának* szándéka legtöbbször taktikai fogás, mellyel a telepesek engedményeket akarnak kicsikarni a vételárból, a járadékból, stb., de rendszerint meghátrálnak, ha a telepítő társaság hajlandónak nyilatkozik a telephely visszavételére. Mások viszont spekulálnak és keresni akarnak a telephely visszaadásán. Mivel ez ritkán sikerül, többnyire szintén elállnak szándékuktól.

A telepesnek módjában áll a telephelyet nemcsak visszaadni, hanem a telepítő társaságokat megillető elővásárlási jog korlátain belül, tehát a társaság beleegyezésével elidegeníteni, elcserélni, stb. Mióta a telepes gazdaság egyszersmind Erbhof is, a dologba más tényezőknek is van beleszólása. A telephelyek forgalmában nagyon különböző tényezők játszanak közre. Eltekintve az örökösödés esetétől, gyakori kívánság a kisebb — megélhetésre nem kielégítő — telephelyek elcserélése nagyobbra. A telephelyek eladásában gyakran szerepelnek személyi momentumok: öregség, halál, (a nem mezőgazdaságból származó telepeseknél) a gazdálkodásra való képesség hiánya, továbbá a rossz anyagi viszonyok. A Keletporoszországi Telepítő Társaság telepein a birtokforgalom 100—120 körül mozog, ami

alig 2%-nak felel meg.¹⁾ Ezek fele 3 évnél fiatalabb telephely, ami azt mutatja, hogy az alkalmatlannak bizonyult elemek már az első évek tapasztalatai után kiválnak. Feltűnő az is, hogy pl. 1932-ben az 5 ha-nál kisebb telephelyek közel 30%-kal szerepeltek a birtokforgalomban, holott a telephelyek aránya ebben a kategóriában csak 6%-ot tesz ki. Vagyis a kisebb telephelyek kevésbé bizonyulnak stabilaknak, amit külbömb+n az a tapasztalás is igazol, hogy a volt kistelepések ismét a társaságokhoz fordulnak nagyobb telepes gazdaságokért. Több telepítő társaságnál magam is hallottam, hogy a mezőgazdasági munkásokból lett telepesek néhány évi megfeszített munkával és nagy takarékoskodással összekuporgatnak annyit, hogy kis telephelyeiket nagyobbbal cserélhetik fel.

Érdekes, hogy a mezőgazdaság kedvezőtlen helyzete számottevő befolyást nem gyakorol a telephelyek forgalmára. Az Enquete-Ausschuss vizsgálata szerint 1400 gazdát cserélt telephely közül csak 30 volt olyan, amelyiknél a birtokosváltozást a rossz gazdasági viszonyok idézték elő. »Erős eladósodás mellett — olvashatjuk az E.-A. jelentésében — a telepesnek nincs reménye arra, hogy telephelyének eladása esetén a vevőtől készpénzben annyit kapjon, amennyivel más helyen a boldogulásra nézve jobb kilátásokkal szerezhetne telephelyet. Ezért a telepes, ha jóra való, — már pedig a többség ilyen — még ha súlyos eladósodása mellett különös szerencsétlenség (elemi kár, betegség stb.) éri is, inkább megkísérli, hogy fokozott munkával és takarékossgal meglévő telephelyén boldoguljon.«²⁾

»Ha minden gazdasági érv a telepítés ellen szólna, mégis telepítenünk kellene, mert Németország szempontjából a parasztgazdaság legnélkülözhetetlenebb terméke nem a kenyér és a hús, hanem az ember.« A német telepítési mozgalomnak egyik régi tudós, vezető embere ezzel a megállapításával kétségtelesenül a telepítés mindenek felett álló *népesedéspolitikai* jelentőségére mutatott rá.³⁾ Elképzelhetetlen, hogy a Német Birodalom fél évszázadon keresztül milliárdos összegeket áldozzon új kisüzemek alakítására, ha ez a tevékenység népesedési szempontból kedvezőtlen eredménnyel járt volna. Hiszen a telepítést

¹⁾ L. az 1930—33. évi üzleti jelentéseket.

²⁾ Id. j. 129. lap.

³⁾ Prof. Dr. Lang: Produktivität und Rentabilität der ländlichen Siedlung. (A. f. i. K. 1933. 12. szám.)

éppen az egyoldalú ipusztuális politika káros népesedési hatásainak ellensúlyozására tett intézkedésnek tekintették és ez mint legfőbb argumentum szerepelt azok kezében, akiket a német népmozgalom dekadenciája aggodalommal töltött el. »A statisztika kétségbevonhatatlanul azt bizonyítja — írja Sering professzor a telepítési törvénytervezet indokolásában — hogy a tiszta mezőgazdasági vidékek csak ott tudták népszaporulatukat nagy részben megtartani, ahol a kisparasztság erősebben volt képviselve.« Az Elbától keletre eső porosz tartományokban, ahol a nagyüzem dominált, a lakosság mindenütt visszafejlődött. Éppen a legkritkább népességű uradalmi községek szenvedtek legnagyobb veszteséget az elvándorlás miatt.

Persze itt is voltak olyanok, akik kétségbevonták a telepítés kedvező népesedéspolitikai hatásait. Azt vitatták, hogy a paraszt hajlamos a gyermekáldás korlátozására és hogy a nagybirtokok felosztása, mely a szopora mezőgazdasági munkások számát apasztja, hátrányosan befolyásolja a népszaporodást. Csattanós cáfolatát szolgáltatja ennek az állításnak a biroda-¹ lom 1933. évi népszámlálási statisztikája, melynek alábbi néhány adata világosan mutatja, hogy a birtokos parasztszaládokban több a gyermek, mint a mezőgazdasági munkáscsaládokban. Sőt a birtokosok között is azokban a kategóriákban legnagyobb a sokgyermekes családok száma, amelyek kevésbé szorulnak idegen munkaerő alkalmazására.

G y e r m e k s z á m	Birtokos családok száma %/0-ban	Munkás családok
0	10.3	12.5
1	15.0	20.1
2	18.7	18.6
3	15.2	13.5
4	11.3	9.7
5 és több ismeretlen	29.0	24.7
	0.5	0.9

A parasztszaládok száma birtoknagyság szerint %/0-ban

	0.5 ha-nál kisebb	0.5—2 ha	2—5 ha	5—20 ha	20—50 ha	50—100 ha	100 ha-on felül
gyermek nélkül	15.4	13.7	10.6	9.4	9.9	10.4	12.2
1 gyermekkel	18.0	15.5	14.6	15.1	14.7	14.3	14.3
2 „	18.8	17.4	17.9	19.0	19.0	20.8	21.2
3 „	13.7	14.1	14.9	15.4	15.3	16.4	18.3
4 „	9.8	10.6	11.4	11.5	11.2	11.0	11.9
5 és több „	23.4	28.0	30.1	29.2	29.3	26.4	21.3
ismeretlen „	0.9	0.7	0.5	0.4	0.6	0.7	0.8

A telepítés népesedéspolitikai kihatásainak megismerésére mind a háború előtt, mind azóta megszámlálhatatlan hivatalos és magán-adatgyűjtés történt. Ezek valamennyien azt bizonyítják, hogy a telepítés folytán a népsűrűség emelkedett, a szoprodás kedvezőbben alakult, az elvándorlás pedig csökkent.

Az 1886-ban megindult porosz állami telepítések első 20 esztendejéről kiadott hivatalos jelentés szerint 145 telepés-község lélekszáma 29.769-ről 44.865-re emelkedett, ami 50%-os növekedésnek felel meg. A népsűrűség négyszögkilométerenként a telepítés előtti 30 főről 46-ra szökött fel. A népszaporodás is azokban a kerületekben, ahol telepítés történt, sokkal kedvezőbb volt, mint másutt.

Tényleges szaporodás		1885-95	1885-1900	1900-05
		‰ - b a n		
Nyugatporoszország	2 telepés kerületében	+5.59	+0.06	+6.63
„	2 nem „ „	-2.14	-2.37	-0.60
Posen	5 telepés „	+2.78	+4.36	+8.16
„	5 nem „ „	+4.25	-1.07	+2.43

A telepítés során keletkezett kisüzemek népesség-megtartó ereje tehát nagyobb volt, mint ott, ahol a nagybirtok továbbra is fennmaradt.¹⁾

Hasonló eredményeket mutat ki a Keletporoszországi Telepítő Társaság is húszesztendősi tevékenységéről szóló beszámolójában.²⁾ A lakosság lélekszáma 25 megvizsgált telepen 1910—1925-ig 5420-ról 9112-re növekedett, ami 70%-os szaporodásnak felel meg; a háztartások száma ezidő alatt 1042-ről 1773-ra, tehát ugyancsak 70%-kal emelkedett; a népsűrűség pedig 25 főről 60-ra szökött fel.

Említésre érdemes még két adatfelvétel. Az egyik (I.) 61 maradéktalanul felosztott nagyüzem (összesen 19.413 ha) telepítési eredményeit mutatja; a telepítés 1929—30—31 években történt.³⁾ A másik (II.) 87 nagyüzemen (32.438 ha) 1929—32-ig végrehajtott telepítésekre vonatkozik.⁴⁾

	Lélekszám	Háztartások száma	Gyermekek ⁵⁾ száma	Népsűrűség négyszögkm.-ként
I. telepítés előtt	4.297	938	1369	21, 21, 25,
telepítés után	7.172	1543	2184, 2577	40, 38, 42,
növekedés‰-ban	66.9	64.5	59.5 88.2	90.0, 80.0, 70.0
II. telepítés előtt	6.660	1412	2095	26.5
telepítés után	11.102	2391	3435	34.2
növekedés‰-ban	66.7	69.3	65.0	70.0

¹⁾ Ansiedlungskommission emlékirata: Zwanzig Jahre Deutscher Kulturarbeit 1886—1906. 143, 146. lap.

²⁾ Zwanzig Jahre Deutscher Siedlungsarbeit in Ostpreussen 1906—1926., 49. lap.

³⁾ Dr. *Warnack*: Ländliche Siedlung u. Bevölkerungsdichtung, Berlin. 1933. 477—92. lap.

⁴⁾ Wirtschaft und Statistik 1934. júniusi szám.

⁵⁾ Gyermekek alatt 14 évnél fiatalabb családtagok értendők. Az első oszlop közvetlenül a betelepítés utáni gyermekszámot, a második az 1933. évi gyermekszámot mutatja.

Ezek a különböző időben és vidéken végzett telepítésekre vonatkozó adatok egyöntetűen azt mutatják, hogy a telepítés folytán nagyobb embertömeg helyezkedik el ugyanazon a területen, tehát növekszik a népsűrűség, a gyermekek száma és a népszaporodási viszonyok is jobbak. A telepítés élénkítőleg hat a házassági kedvre is. Nyomában a falusi lakosság megfiatalodása jár. Azelőtt a fiatalok a városba mentek szerencsét próbálni s csak az öregek maradtak falun. Több helyen osztályokat, sőt iskolákat kellett bezárni, míg telepítés után az iskolaköteles gyermekek száma lényegesen emelkedett.¹⁾ Érdekes, hogy a fenti vizsgálatok eredményei eléggé egyezően 50—70%-os szaporodásról számolnak be. Megerősítik ezt a Deutsches Forschungsinstitut rostocki osztályán Wollenweber dr.-nak tudományos kutatásai is, melyek Pomerániára nézve kimutatják, hogy a telepítés 14.69—123.38%-kai, átlag 54.35 %-kal növelte a lakosság számát és a népsűrűség ennek folytán 20.9-ről 32.3 lélekre emelkedett.²⁾

A telepítésnek népsűrűséget fokozó hatása valószínűvé teszi a mezőgazdasági üzemek *foglalkoztató képességének* erősödését is. Így is van. Ez különben nem egyedül a telepes gazdaságok sajátossága, hanem általában a kisüzemé a nagyüzemmel szemben. Nem véletlen, hogy a főhivatásszerűen mezőgazdasági foglalkozásúak száma — 100 hektár mezőgazdasági művelés alatt álló területre számítva — a Rajna-vidéken 58.63, Westfáliában 48.64, Felsősziléziában 48.16, míg Kelet-Poroszországban 25.55, Grenzmark-on 25.18, Pomerániában 24.64 és Mecklenburg-Schwerinben 20.96. A kisüzem és nagyüzem munkaerőszükséglete közötti nagy különbség, — mely persze az intenzitásra nézve is fennáll, — jut kifejezésre ezekben a számokban.³⁾

Az újabb tudományos vizsgálatok megerősítették az általános üzemi statisztika ezen adatait a telepes gazdaságokra kiter-

¹⁾ Graf O. von der *Goltz*: Volksvermehrung und Wirtschaftsbelebung durch Siedlung. A. f. I., K. 1933. év 3. szám.

²⁾ Ländliche Siedlung und Bevölkerung Berlin. 1931.55—59. lap. Hasonló eredményekre jutott még *Kurandt*: Siedlung und Wirtschaftskrise in der Ostmark. Berlin, 1933. 99. lap és *Bräuning*: Bevölkerung und Landbilanz. (Berichte über Landwirtschaft. 1933. évf. 195. lap.)

³⁾ *Landwehr*: Intensiv siedlung in der Landwirtschaft. A. f. I. K. 1930. évf. 622. lap.

jedőleg is.¹⁾ így a külterjes Keletporoszországban, ahol a kisüzem összehasonlíthatatlanul kedvezőtlenebb természeti és közgazdasági viszonyok között gazdálkodik, mint a birodalom nyugati vagy déli részein, Bräuning dr. 619 telephely és 103 nagyüzem összehasonlító vizsgálata során a következő eredményre jutott.²⁾

Üzem nagyság	100 ha mezőg. területre esik állandó munkaerő	állandó munkaerő (nagyüzemben=100)
nagyüzem	14.5	100
2—5 ha	66.6	458
5—10 „	39.9	275
10—20 „	26.0	179
20—50 „	17.2	119

A nem állandó munkaerők számát kb. egyenlőnek véve,³⁾ a leggyakoribb telephely nagyságkategóriában (5—20 ha) az állandó munkaerő-létszám 79—175-al haladja meg a nagyüzemét. Sőt a 2—5 ha-os csoportban a különbség 358%! Fényes bizonyítékot szolgáltatnak ezek az adatok arra, hogy a nagybirtok helyébe lépő telepes gazdaságok több embernek nyújtanak munkát és megélhetést.

A telepítés nem jelenthet visszalépést a *termelés* terén sem. A Németbirodalomban ma ez a szempont legalább olyan fontos, mint a telepítés szociális oldala. A termelési csata céljaival alig lehetne összeegyeztetni a mezőgazdaság produktivitásának csökkentését. Bizonyos, hogy a birodalom már holnap megkezdene a telepítési tevékenység visszafejlesztését és ma s úton keresné a szociális és népesedési kérdés megoldását, ha arról győződnek meg, hogy a telepítés a termelés hanyatlását idézi elő. Ez azonban nincs így. Sőt éppen ellenkezőleg van. Az új kisgazdaságok minden tekintetben felveszik a versenyt a nagyüzemekkel, még pedig az elsőbbség biztos reményével. Erre nézve a ma már több oldalról végzett tudományos kutatások kétségbevonhatatlan eredményei szolgáltatnak döntő bizonyítékot.

¹⁾ A hivatalos összeírás (1925) szerint 100 ha mezőgazdasági művelés alatt álló területre az 5—20 ha-os birtoknagyság-csoportban 33.33 teljesen foglalkoztatott egyén (az időszaki munkásokat is figyelembe véve) jut, míg a 100 ha feletti üzemekben 18.8.

²⁾ Die Leistungsfähigkeit des Siedlerbetriebes im Vergleich zum Grossbetrieb. Berlin, 1934. 29. lap>

³⁾ Voltaképpen a kisüzem nem állandó munkaerő szükséglete is nagyobb, így az 1925. évi üzemi összeírás szerint az 5—20 ha-os üzemek 100 ha mezőg. művelés alatt álló területen 8.2, a 200 ha-nál nagyobb üzemek pedig csak 2.2 nem állandó munkaerőt foglalkoztattak.

A telepes boldogulása szempontjából legfontosabb az *állattenyésztés*. Általában tudott dolog, hogy a kisüzem legnagyobb erőssége az állattartás, mely mind az állatállomány nagysága, mind az állati termékek produkciója tekintetében messze fölülmúlja a nagyüzemét. Ugyanez áll természetesen a telepes gazdaságokra is. A Keletporoszországi Telepítő Társaság által létesített 25 telepen a szarvasmarha állomány 11%-al, a sertés 26%-al, a ló 56%-al, a baromfi 71%-al volt nagyobb, mint a felosztott nagyüzemekben; egyedül a juh-állomány csökkent 71%-al.¹⁾ Ugyanitt 100 hektár mezőgazdasági területre számítva

14 háború előtti telepen volt 65.3 db. számos állat, a betelepítés előtt 49.6 drb, a növekedés 31.6%;

11 újabb (háború utáni) telepen 65.6 db. számos állat, a betelepítés előtt 57.4 db., a növekedés 16.0%.

Hasonló eredményre jutott Bräuning dr. is ugyancsak Keletporoszországra nézve.²⁾ Az állatállomány (drb.) 100 ha mezőgazdasági művelés alatt álló területre számítva

	lő	szarvasmarha	tehén	sertés	juh
103 nagybirtokon	12.5	53.0	21.7	30.5	19.7
8 régi telepen	21.8	73.2	37.4	87.5	—
13 új „	19.4	66.8	33.0	75.6	—
21 régi és új „	20.3	69.2	34.7	80.1	—

A telepítő társaságok más tartományokban is az állatállomány lényeges megnövekedéséről számolnak be. Tudományos módszerekkel és megbízhatósággal végzett vizsgálatok Keletporoszországon kívül még Pomerániára, a telepítési tevékenység másik fő területére nézve történtek. Wollenweber dr. itt kimutatta,³⁾ hogy a telepítés folytán az állatállomány átlag megduplázódott. A juhtartás ugyan egynegyed-egyötödére csökkent, a lóállomány azonban 75%-al, a szarvasmarha-létszám több mint 100%-al, a sertés pedig 300%-al növekedett. Érdekes, hogy a telepes gazdaságok állattartása a szarvasmarha és sertésállományt illetőleg kedvezőbb képet mutat az általános üzemstatisztika adatainál is.⁴⁾

Az állattartásra döntő befolyása van a rét- és legelőviszonyoknak. A telepítés — tapasztalás szerint — csökkenti a zöldmező arányát. Különösen ott, ahol a felosztott nagyüzemekhez terjedelmes legelő terület tartoznak, ha azok egy része — esetleg talajjavítás útján — szántóföldi művelésre alkalmassá tehető. Figyelemre méltó, hogy a telepesek gazdaságai

1) Zwanzig Jahre Deutscher Siedlungsarbeit in Ostpreussen 47—50.1.

2) Id. m. 24. lap.

3) Siedlung und Viehbestand. Berlin, 1932. 42. lap.

4) Wollenweber dr. i. m. 18—24. lap.

aránylag kisebb zöldmező birtokában is nagyobb állatállománnyal rendelkeznek, mint a nagyüzemek, melyek rendszerint még több szántóföldi takarmányt is termelnek, sokkal több mesterséges takarmányt vásárolnak és nagyobb telejesítményű állatokat tartanak. Bräuning dr. szerint ¹⁾ a íciipes fölénye a kisüzem magasabb munkaintenzitásában (a munkaerő nagyobb számában és sokkal jobb (kvalitásában), az állatok gondos és lelkiismeretes ápolásában, a takarékos takarmányozásban és a hulladékanyagok maradéktalan felhasználásában rejlik.

Rendkívül érdekesek Wollenweber dr. kutatásai a zöldmező aránya és a telepesek jószágállománya közötti korrelációt illetően.²⁾ Arra az eredményre jut, hogy a kisebb, de különösen az átlag 15 ha nagyságú telephelyek reagálnak a legérzékenyebben a rét és legelő terület változására. Ebben a kategóriában is főleg*, a szarvasmarha-állomány követi a zöldmező arányának ingadozását. Nagyobb telephelyeknél a reakció csökken, de változatlan zöldmezőarány mellett csökken a szarvasmarha-létszám is. A zöldmező befolyása a szarvasmarha-tartásra kisebb telepes gazdaságokban viszonylag annál nagyobb, minél kedvezőtlenebb közlekedéssleg a telephelyek fekvése (rossz utak, nagy távolság piactól, vonattól).

Mióta a német telepítési politika elsősorban az önálló — átlag 15 ha-os — kisüzemek szaporítására törekszik, a rét- és legelőkérdés fontossága még inkább előtérbe került. Annak ellenére, hogy a birodalom fő telepítési területei természetes zöldmezővel bőségesen rendelkeznek, a múlt¹⁾ ban nem mindig fordítottak kellő gondot arra, hogy a telepes gazdaságok rétből és legelőből ne szűkölködjének. Még 1933-ban is az új telephelyek közel egyharmada (1538) híz jávai volt a zöldmezőnek, illetőleg rét és legelő területe a 10%-ot sem érte el. 3376 telephely (42%) 10—25%, 1333 telephely (27%) pedig 25%-nál nagyobb zöldmezővel rendelkezett. Az önkéntes munkaszolgálat talaj javítási munkálatai elsősorban arra irányulnak, hogy a csekély értékű rét- és legelő-területek jókarba hozatalával a telepítés zöldmező-szükséglete biztosítható.

A telepes gazdaságok állattenyésztésének produktivitása két szempontból érdemel figyelmet. Egyik a piacratermelés kérdése, másik az állattenyésztés össztermelése, összehasonlítva a nagyüzemek adataival. Erre nézve Bräuning dr. végzett igen beható vizsgálatot, melynek eredménye a birodalmi élelmezési és mezőgazdasági minisztérium kiadványsorozatában (Berichte über Landwirtschaft) jelent meg.³⁾

A telepesek piacra vitt állati termékmennyisége az összehasonlított nagyüzemekéhez képest két évi (1930/31. és 1931/32.) átlagban: (A nagyüzemé=100):

	szarvasmarha, birka	sertés	tej és vaj
7 régi telepen	129.7	185	162.9
12 újabb „	57.3	129	143.7

¹⁾ I. m. 80. lap*

²⁾ Siedlungsträger und optimaler Siedlungseffekt. Berlin, 1932. 12—31. lap.

³⁾ I. m. 66-78. lap.

E számok megítélésénél figyelembe veendő, hogy az összehasonlítás a német mezőgazdaság legválságosabb éveire vonatkozik. A nagyüzem már teljesen elkészült, a kisüzem pedig az állatáraknak 1930-ban bekövetkezett 50—60%-os lemorzsolódása folytán szintén a legnagyobb nehézségekkel küzdött. Tekintetbe kell venni továbbá a telepes gazdaságok (különösen az újabbak közel 90%-os) eladósodását is, mely nem kevésbé volt befolyással a produktivitásra, mint a nagybirtokok terhei. Így a fenti viszonyszámokat reálisoknak minősíthetjük. Azokból a telepes üzemek nagy fölénye domborodik ki. Különösen a sertés és tejtermékek, tehát a belterjes gazdálkodás értékes produktumai kerülnek a telepes gazdaságokból sokkal nagyobb százalékban piacra* A régi telepek szarvasmarha-eladás terén is mintegy 30%-al múlják felül a nagyüzemeket, csupán az újabb telephelyek maradnak alul, még pedig elég jelentékenyen.

A telepes gazdaságokra nézve még kedvezőbb a helyzet, ha a termelés bruttó mennyiségét tekintjük. A telepes és családja t. i. maga is fogyasztó s mivel a telepítés után ugyanazon a területen több ember él, mint a nagybirtokon, természetesen a fogyasztás is nagyobb.

A háztartási szükséglet 100 ha mezőgazd. területre számítva

	személyek száma	hús q.	tej l.	burgonya q.	gabona q.	tojás db
telepes gazdaságban	54.43	16.35	10.886	210.35	95.25	7021
nagybirtokon	28.53	8.60	5.706	110.25	50.0	3680

A telepesek fogyasztása tehát 100%-al nagyobb. Ezt figyelembe véve, az össztermelés mennyisége (nagyüzemé=100):

	szarvasmarha és birka	sertés	tej és vaj
7 régi telepen	129.7	186	166
12 új „	69.5	136.6	154.2

A szántóföldi termelésben már nem ennyire vitathatatlán a telepes üzem fölénye. Különösen az első években, amikor még gyengébb a termés hozam és a piacra vitt terménymennyiség, de a bruttó termés is kisebb. A nagy- és kisüzem termés eredménye között Keletporoszországban kb. 1 q. különbség jelentkezik gabonában a nagyüzem javára, sőt a telepeseknél — kezdetben — még valamivel nagyobb is. Viszont a Deutsches Forschungsinstitut f. A. u. S. rostocki osztályának vizsgálata szerint a régi telepes gazdaságok a búzánál 3%, rozsnál 4%, árpánál 6% és

a zabnál 4%-al nagyobb hozamot értek el a felosztott üzemekkel szemben.¹⁾

A piacra vitt terménymennyiség. (Nagyüzemé—100.)

	burgonya	gabona
7 régi telepen	30.9	80.5
12 új „	84.1	66.3

Az össztermelés mennyisége. (Nagyüzemé=100.)

	burgonya	gabona
7 régi telepen	122.6	92
12 új „	134.1	78.9

Egészbenvéve a telepítés a szántóföldi termelés terén sem jelent visszaesést, ha figyelembe vesszük a kisüzem nagy belső fogyasztását, mely növényi terményekben is közel 100%-al nagyobb, mint a nagyüzemé. A tapasztalás azt mutatja, hogy a telepes üzemek 6 év után érik el teljes produktivitásukat, amikor már a növénytermelésben is felveszik a versenyt a nagyüzemekkel. A sokkal nagyobb állattartás erősebb trágyázást tesz lehetővé, ami természetesen a magasabb terméshozamban is kifejezésre jut.

Igen érdekesek azok az adatok, melyek a telepeken belül az egyes birtoknagyság-kategóriákra nézve külön mutatják ki a termelés mennyiségét a nagyüzemhez viszonyítva.²⁾

I. A piacra szállított termény és termék mennyisége :
(A nagyüzemé = 100)

a telephely nagysága	ló	csikó	szarvasmarha	sertés	tej	burgonya	gabona
5 ha-nál kisebb	— 6.0	116.7	104.4	254.0	145.1	11.7	12.6
5—10 ha	—132.0	117.8	146.4	192.2	49.5	49.5	76.2
10—20 ha	30.0	550.0	129.5	191.1	169.7	28.9	91.8
20—50 ha	352.0	566.7	128.9	124.2	104.5	9.4	93.8

II. Az eladott és elfogyasztott termények együtt :
(A nagyüzemé = 100)

a telephely nagysága	ló	csikó	szarvasmarha	sertés	tej	burgonya	gabona
5 ha-nál kisebb	— 6.0	116.7	104.4	302.4	189.2	315.9	67.8
5—10 ha	—132.2	117.8	146.4	197.0	199.8	147.5	91.3
10—20 ha	30.0	550.0	129.5	186.7	169.1	106.7	99.4
20—50 ha	352.0	566.7	128.9	120.7	104.8	63.1	94.8

Ebből a táblázatból a 20 ha-nál kisebb telepes gazdaságok sokkal nagyobb produktivitása domborodik ki a nagyüzemmel és

¹⁾ Prof. H. J. *Seraphim*: Agrarkrisis und Siedlung in Mecklenburg und Pommern. Berlin, 1933. 8. lap.

²⁾ A mínusz jel erre mutat, hogy produkció egyáltalán nem volt, sőt beszerzésre volt szükség.

a nagyobb telepes üzemekkel szemben. Az 5 ha-nál kisebb kategóriában a sertés és burgonya a legfőbb produktum, az előbbi túlnyomólag eladásra, míg a burgonya főleg házisükségletre szolgál; gabonából beszerzésre szorul. Az 5—10 ha-os gazdaságokban a szarvasmarha, sertés és tejtermelés magaslik ki túlnyomólag eladás céljára; a gabonatermelés mennyisége itt már erősen megközelíti a nagyüzemét. A 10—20 ha nagyságú telephelyek viszont a gabonaeladás terén is egyenrangúak a nagyüzemekkel. Feltűnően alacsony ebben a csoportban a piacra vitt burgonya mennyisége, ami arra mutat, hogy a burgonya nemcsak házisükségletre, hanem takarmányozási célokra is felhasználtatik. A 20—50 ha-os telephelyek produktivitása aránylag a legkisebb, mind a piacra szállított, mind az össztermelés mennyisége tekintetében, de még mindig felette van a nagyüzemének.¹⁾

A telepes gazdaságok produktivására nézve kimutatott átlagok nagy különbségekből adódnak. A telepesek egyrésze jól, a másik része gyengén gazdálkodik s így az átlagnál jobb, vagy rosszabb eredményt ér el. Igen sokféle körülmény (szorgalom, ügyesség, gazdasági tudás, szerencse, forgatóke) játszik itt szerepet. Nagyon érdekes tanulmányt végzett Bräuning dr. arranéze²⁾, hogy a telepesek különböző csoportjai (parasztfiúk, mezőgazdasági munkások, városi elemek stb.) hogyan prosperálnak és a mezőgazdasági termelés egyes ágaiban milyen eredményeket mutatnak fel. Az alábbi táblázat a saját fogyasztásban fennálló különbség kiegyenlítése után a különböző származású telepesek piacra vitt terménymennyiségében jelentkező pluszt és mínuszt tünteti fel az átlaghoz képest, 100 ha mezőgazdasági területre számítva.

	szarvas- marha	sertés	tej és vaj	tojás	burgonya	gabona
	q.	q.	liter	db	q.	q.
9 mezőgazd. munkás	-47.9	-47.1	-9,255	+754	+83.9	-139.2
4 gazd. és más kézműves	+63.9	+104.2	+19,803	+5,803	-61.3	-6.9
2 városi	-41.5	-58.8	-2,889	-6,941	+15.5	-196.8
5 visszavándorolt	-21.3	+5.9	+440	+2,313	+47.3	+154.1
4 telepes fiú	+28.2	+55.4	+11,995	-305	-50.3	+251.5
4 gazdasági tisztviselő	+14.3	-25.3	-5,740	+10,455	+435.0	+116.3
6 községi eljáró	+38.5	+6.3	+6,905	+4,635	+6.0	+101.1
3 telepes saját autóval	+72.0	+27.5	+11,637	+12,391	-17.0	+126.5

¹⁾ Hasonló eredményre jutott a telepes gazdaságok produktivását illetőleg Lang professzor 21 telep (720 telephely) vizsgálata során. L. Produktivität und Rentabilität der ländlichen Siedlung. (Berichte über Landwirtschaft, 1933. évf. 580—590. lap.)

²⁾ Id. m. 51. lap.

Ez a táblázat nagyon tanulságos, bár a felvétel csekély száma miatt nem egészen meggyőző. Legkedvezőtlenebb a városból származó telepesek termelése. A piacra vitt (nettó) terménymennyiség — a burgonya kivételével — valamennyi termelési, ágban kisebb az átlagnál. »A városi elem tehát a legkevésbé alkalmas telepesnek«. Legjobb eredménnyel a volt urasági iparosok, az autóval rendelkező telepesek, a telepes fiúk és a községi előljárók gazdálkodtak, akik még a gazdasági tisztviselőkön is túltettek. Különösen a tejtermelésben tűntek ki. Ezeknél egyrészt a magasabb intelligencia, másrészt a gazdasági tudás és gyakorlat magyarázza a kitűnő eredményt. A korábbi gazdasági tisztviselők esetében mindez szintén nem hiányozhatott, de annál inkább asszonyaik alkalmazkodása az egyszerű telepes élethez. Már pedig a telepesek boldogulásához — tapasztalás szerint — a szorgalmas, ügyes és igénytelen háziasszony munkája nélkülözhetetlen.

Feltűnőek a táblázatban a mezőgazdasági munkások gyenge eredményei. Pedig a telepítő társaságok csaknem egyértelműen kiválónak mondják a mezőgazdasági munkásból lett telepest. A szorgalom, igénytelenség és a kötelezettségek pontos teljesítése tekintetében bizonyára így is van, a forgótőke és a gazdasági rutin hiánya azonban feltétlenül megmutatkozik az első évek gyengébb terméshozamában. Sokkal jobb az eredmény ott, — mint Schleswig-Holsteinben, — ahol tősgyökeres és a helyi viszonyokkal ismerős munkások telepíttetnek, akik mint zsellérek és kisbérlok a gazdálkodásban már bizonyos gyakorlatra tettek szert. Ezek, az idegenből jött, nagyobb anyagi eszközökkel rendelkező és önállósághoz szokott paraszt telepesekkel is sikeresen veszik fel a versenyt.¹⁾

A telepítés kedvező népesedési és termelési eredményei természetesen *általános közgazdasági* téren is éreztetik üdvös hatásukat. A telepítéssel kapcsolatos építkezések, útépítések, talajjavítási munkák az iparosok és munkások ezreit foglalkoztatják. 5000 telephely beépítéséhez szükséges 150 millió téglá, 250 köbméter fa, 7500 tonna vas, az üzemek felszereléséhez kb.

¹⁾ A mezei munkásokból származó telepesek, ha megerősödtek, vagyonilag is szépen gyarapodnak. Egyes vizsgálatok szerint a munkás-telepesek 55.8%-a került olyan helyzetbe, hogy gazdaságát megnagyobbíthatta. (L. Weigmann dr.: Siedlung und sozialer Aufstieg der Landarbeiter. Berlin, 1934. 85. lap.),.

100.000 gazdasági eszköz és 15.000 gép; fél éven át foglalkoztat 5900 kőművest, 3450 ácsot, 8850 asztalost és üvegest, 7750 építési segéd munkást, 800 lakatost és bádogost, 1050 mázoló és tetőfedőt. A szükséges útépitési munkákat és a középületek építését is figyelembe véve, mintegy 40—50 millió forgalmat jelent a közgazdasági életben és abból 18—20 millió márka munkabérekre esik.

A telepítés élenkítőleg hat a *városok fejlődésére* is. Már a porosz Telepítési Bizottság megállapította — két évtizedes tevékenységének tapasztalataira támaszkodva, — hogy »a kisebb városok gyors és tartós fellendítésére nincs hatásosabb eszköz, mint a környező nagybirtokok betelepítése egészséges parasztgazdaságokkal«. A Bizottságot nem lehet megvádolni elfogultsággal, hiszen nyolc tagja közül öt Rittergutsbesitzer volt. Nyilván nem túloz, amikor többször idézett emlékiratában (121. lap.) ezeket olvashatjuk: »A városok fejlődése a két tartományban évtizedek óta megrekedt. Ebben része volt a nagybirtok túlnyomóságának is. A gazdasági és kulturális javak élénkebb forgalma a város és falu között s ezzel a jólét emelkedése csak ott lehetséges, ahol erős parasztság él; ha azonban a városok környékén a nagybirtokok mellett csak birtoktalanok, gyenge vásárlóképességű napszámosok és zsellérek élnek, ott az egészséges városi fejlődés lehetősége erősen korlátozva van«. Az emlékirat a továbbiakban meg is magyarázza, hogy ez azért van, mert a nagyüzemek csak ritkán szerzik be helyben szükségleteiket s rendszerint egy-két nagyvárosi céggel állnak összeköttetésben. A mezőgazdasági munkás fogyasztása pedig csekély. Ezzel szemben a parasztgazdaság sokoldalú termelése sokféle szükségletet támaszt. A kisvárosbaköltözés, — ami kétségtelenül előfordul — nem veszélyes, mert a paraszt gyermekei kisiparosok lesznek, akik a közelség miatt sem veszítik el a kapcsolatot a faluval s emellett friss vért visznek a kisváros lakosságába.

Íme néhány adat arranézve, hogy a telepítés milyen befolyást gyakorolt Posenben és Nyugatporoszországban a városok, fejlődésére.¹⁾

Húsz év alatt (1885—1905.) a nagybirtoktól körülvevő városok lakossága 8.47%-al nőtt, míg ott, ahol a környéken telepítések történtek 47.40%-al, Az önálló kézművesek száma amazok-

¹⁾ I. m. 120, 125, 132, 133, 134, 135, 157. lap.

ban 3.87 %-al fogyott, emitt 29.66%-al szaporodott. Más téren is hasonló jelenségeket észleltek. Míg a nagyüzemek szomszédságában fekvő városokban visszafejlődés vagy csak egészen jelentéktelen javulás mutatkozott, a telepés városokban a vasút és posta íorgáima 30—43%-al, illetve 20—75%-al növekedett, a takarékbetéteké 23%-al, az állatvásárok forgalma 25—33%-al, az adóbevételek 18.75— 25.47%-al emelkedtek. A telepítés azonban nem csak közvetve, hanem közvetlenül is fokozta a közületek adójövedelmét. 47 telepés községben a két főadónem (jövedelmi adó és pótadó) összegének növekedése 98%-ot, a nem telepés községekben alig 10%-ot tett ki. Joggal írta tehát a porosz Telepítési Bizottság emlékiratában (163. lap.), »Ha az ember áttekint a számszerűen megfogható eredményeken, nem kétséges, hogy a telepítés nagymértékben járul hozzá az állam gazdasági megerősödéséhez. Böven megtérül az az áldozat, amit az állam különböző költségek alakjában reá fordít. Csak ha az adóbevételek növekedéséből származó közvetlen előnyöket tekintjük is, nyugodtan állíthatjuk, hogy az állam tisztán pénzügyi szempontból sem jár rosszul«.

A telepítések városfejlesztő hatásának iskolapéldája Deutsch-Eylau. Ez a kis keletporoszországi városka, melyben magam is megfordultam és információmat közvetlen forrásból és a látottakból merítettem, a háború után egészen a határszélre került és környékének nagyrésztől megfosztva a pusztulás elé nézett volna, ha a »telepítés csodát nem művel«. Így mondták informátoraim. Erről különben a városka gazdasági életének néhány adata is meggyőzött. A környékbeli nagybirtokokon 1930-ig 27 új telepés falu jött létre, amelyekbe 643 telepés család költözött. A mezőgazdasági népesség megduplázódott; úgyszintén a városka lélekszáma is; a takarékbetétek összege 29-szeresre emelkedett (ennek 70%-a vidékre, 30%-a a városra esett); a kézműipari üzemek száma 50%-al növekedett, a községi vagyon megháromszorozódott. A városban mindenütt a lüktető élet, a fejlődés, a jólét jelei. Azoknak, akik kételkednek a telepítés nagyszerű, regeneráló erejében, ajánlom, keressék fel ezt a kis városkát és környékét, mely páratlan fellendülését — a helybeli iparosok, kereskedők és vezető emberek állítása szerint — a telepítésnek köszönheti.

ÖSSZEFOGLALÁS ÉS TANULSÁGOK.

A német telepítési tevékenységet részleteiben bírálat tárgyává lehet tenni és vele szemben kifogásokat felhozni. De egészben a német nép óriási életerejéről tesz tanúbizonyságot. »Telepítés nélkül a nép olyan, mint a család gyermek nélkül,« vallják itt. Megfiatalítja, felfrissíti a lakosságot, új küzdelemre sarkalja a régi és a jövevény elemeket egyaránt. A német paraszt sem ment az új kor erkölcsi felfogásától: a születések megfogyatkozása nem ok nélkül ébresztett aggodalmat a nemzet legjobbjában. Ebből azonban senki sem jutott itt arra a következtetésre, hogy le a telepítéssel és közérdekből minél több családot meg kell hagyni munkássorban, mert a proletár jobban szaporodik. Pedig tényleg jobban szaporodott, — a múltban. Amint azonban a munkás magasabb szociális színvonalra vergődött, szaporodása veszedelmes hanyatlásnak indult. A mezei munkás esetében javulás akkor következett be, amikor földhöz jutott. Már a konvenciók földdel rendelkező munkásnál is magasabb itt a gyermekszám, mint a napszámosnál s legkedvezőbb az önálló, 5—20 ha-os parasztcsaládokban. Az 1933. évi statisztikai összeírás, — melyet más helyen ismertettünk — ezt világosan mutatja. Csodálatos, hogy itt senki sem kívánja vissza azokat az időket, amikor a birodalom mezei munkássága — szociális berendezkedések híján — jobban szaporodott. És senkinek sem jut eszébe, hogy leépítse a szociális államot — a kedvezőbb népszaporodás érdekében. De igenis kifejlesztik a telepítési tevékenységet, hogy az önálló parasztcsaládok száma szaporodjék, mert világosan bebizonyosodott, hogy egy szociális államban — és a 20-ik század Európájában csak szociális államnak lehet helye — az önálló életre képes parasztság a legtermékenyebb rétege a társadalomnak. Kétségtelen, hogy a német telepítések a múltban hemzsegték a hibáktól és tévedésektől. Ezek sokáig nagyon népsze-

rútlenné tették a telepítés ügyét. Még sem kívánta komolyan senki, hogy be kell szüntetni a munkát és azt az áldozatot, amit reá fordítottak, mondjuk, inkább a munkanélküliek fokozottabb segélyezésére vagy a nagybirtok szanálására kell felhasználni. De mivel a telepítést mindenki hasznosnak, szükségesnek és a német nép életbevágó kérdésének tekintette, a hibák és tévedések kiküszöbölésére törekedtek. Még az agrárválság sem volt elég súlyos érv a telepítés ellen. A gabona, a hizott sertés ára a felére, harmadára esett, régi kisüzemek, évszázados Rittergutok ezrei az adósságban fuldokoltak és segítségért kiáltottak, korábbi telepítések — magas terheik következtében — a legsúlyosabb válsággal küzdöttek, a birodalomra (1931. nyarán) pénzügyi katasztrófa; tört rá, a pártok adózó harca a politikai és államéletben szinte az anarchiát állandósította — s ebben a vigasztalan két esztendőben (1931—32.) a telepítés rekordot (évi 10,000 telephelyet) ért el. Volt valami heroizmus abban, hogy a német nép ilyen roppant megpróbáltatások között is az építőmunkának ezt a nagyszerű teljesítményét és élniakarásának ilyen fényes bizonyosságát szolgáltatta.

Hibákról és tévedésekről szoltam. Ma talán az új iránynak? kisebb túlzásairól lehet beszélni. Egyébként minden jel arra mutat, hogy a telepítés jelenlegi rendszere jó úton halad. A telepítés a birodalom feladatkörébe ment át; ezzel megszűnt a régi súrlódás, a hatásköri viták, az eltérő gyakorlat. A pénzügyi lebonyolítás két nagy és erős állami ellenőrzés alatt álló központi bank feladata lett. Minden pénz ezeken keresztül folyik a telepítésbe. A vezető szempont: minél kisebb összegeket mozgósítani. Különösen a föld megszerzésénél érvényesül ez az elv. A telepítési költségek is 40—50%-kal csökkentek. Ezzel szemben a berendezési kölcsönök jelentősége és összege lényegesen emelkedett, ami a mezőgazdasági munkások nagyobb arányú letelepítését teszi lehetővé. Nincs többé városbaköltözés a telepítés hibái miatt. Sőt a városi elemek lassú visszaszivárgása észlelhető. A telepések kötelezettségei összhangba hozattak a kisüzem teljesítőképességével. Senki többet nem fizet, mint amennyit tisztességes megélhetésén felül képes. Viszont minden telepes köteles a maximumot produkálni. Erről gondoskodik az intézményes tanácsadás, a szövetkezeti mozgalom, a mezőgazdasági terményárak stabilizálása és a telepések gondozásának sokféle alakja.

Reánk magyarokra nézve rendkívül becsesek a német telepítési tevékenység öt évtizedes tanulságai. Nem arról van szó; hogy lemásoljuk az egész rendszert, mint ahogy újabban az észtek megpróbálkoznak vele. Ez épp olyan hiba lenne, mint teljesen figyelmen kívül hagyni azt a rendkívül gazdag tapasztalati anyagot, amit eddig produkált. Annál inkább kell ezt hangsúlyozni, mert több jel arra mutat, hogy mi is készülünk elkövetni azokat a hibákat, melyeket a német telepítési mozgalomból — nem jelentéktelen áldozatok árán — immár sikerült kiküszöbölni.

Bizonyára feltűnt az olvasónak az a hatalmas összeg, — közel 2 milliárd márka — amit Németország eddig a mezőgazdasági telepítésre fordított. Ismerve a hazai felfogást, sokan ebből azt a következtetést fogják levonni, hogy nálunk a telepítést elkezdni sem érdemes, mert a hozzáfűzött várakozást a mi anyagi lehetőségeink mellett távolról sem válthatja be. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a németek a háború előtt és a háború után is sokáig luxus telepítéseket végeztek. A pénz nem számított, mert volt bőven. Ma már minden szakember tudja itt, hogy a legtöbb hibát a pénzügyi lebonyolítással kapcsolatban követték el. Az újabb telepítési módszer alkalmazásával legalább kétszer nagyobb eredményt lehetett volna elérni, ezenkívül aránytalanul kisebb összegek mobilizációjára lett volna szükség. Képtelenség-számba menne, ha mi a régi német telepítési gyakorlatot követve készpénzzel akarnók a telepítésre igénybeveendő földeket megvásárolni. A mi anyagi eszközeink mellett a telepítés terén reánk váró, a németekénél sokkal hatalmasabb feladatok tehát meg parancsolóbban írják elő a földeket terhelő adósságoknak, illetve a vételárnak rögzítését és hosszú lejáratú tartozássá való átalakítását, mint Németországban, ahol ez a megoldás különben igen jól bevált és a pénzügyi lebonyolítás alapja lett.

A másik nagy tanulság, hogy a telepesek szolgáltatásait az új üzemek gazdasági teljesítőképességéhez kell szabni. Óriási áldozattal fizetett a birodalom, amiért a háború után egy ideig ezt a követelményt szem előtt tévesztette. Telepítési tevékenységébe számítási hiba csúszott be. A nagy prosperitás alatt senki sem gondolt a dekonjunktúrára. A birodalom ipari és agrárbehozatali jellege nem óvta meg a mezőgazdaságot a nagy áringadozásoktól. Különösen áll ez a Korridoron túlra eső

Keletporoszországra, mely elszigeteltségénél és a nagy német fogyasztópiacoktól való óriási távolságánál fogva szinte egy külön agrárországnak számított s amelynek terményeit a múltban nem is a német piac, hanem a külföld vette fel a behozatali jegy-rendszer segítségével.¹⁾ A talajminőség és az időjárás is kedvezőtlen itt, úgy, hogy a mezőgazdasági termelés szinte nagyobb nehézségekkel küzd, mint sok agrárállamban. Azért ebből nem azt a következtetést vonták le, hogy a telepítést jobb időre kell halasztani, hanem lényegesen leszállították a telepítés költségeit, a telepések kötelezettségeit arányba hozták a mezőgazdaság jövedelmezőségével, olyan agrárpolitikát vezettek be, mely gátat vetett a spekulációs áringadozásnak, megerősítették a szövetségi mozgalmat, intézményessé tették a telepések gondozását, stb.

A harmadik nagy tanulság, hogy elsősorban önálló kisüzemeket kell alkotni. Ez a követelmény Magyarország példátlan birtokmegoszlása mellett sokkal nagyobb jelentőségű, mint a német birodalomban, ahol a szélsőségek (törpebirtok- nagybirtok) kevésbé kiélezettek. Munkás telephelyeket csak ott szabad létesíteni, ahol a közelben a megélhetést kiegészítő munkaalkalom és a telepések szociális felemelkedésére tartalékföld áll rendelkezésre. Ahol ezekre a szempontokra nem ügyelnek, ott a telepítés célját téveszti. De akkor is, ha a volt uradalmi munkások megfelelő elhelyezéséről nem történik gondoskodás. Egyike ez a legnehezebb kérdéseknek. Németországban kevésbé, mert a külföldi vándormunkások kiszorítása óta a nagyüzemek még ma is sok helyen munkáshiánnyal küzdenek s így a felosztott birtokok munkásainak egy része azokon elhelyezkedést talál. Végső esetben még mindig megmarad a városbákoltozás lehetősége²⁾ és a munkanélküli segély, mely a kereset nélkül maradtak részére valamilyen megélhetést minden körülmények között biztosít. Ez a probléma nálunk is jelentkezni fog és a

¹⁾ E rendszer lényege az, hogy mivel a keletporoszországi agrártermények nem bírták el a 800—1.000 km-es vasúti fuvar a rajna-westfáliai iparvidékig, a szomszédos államokba kivitt keletporosz agrárcikkek exportőrjei a kiszállított termények értékéről bizonylatot kaptak, melynek alapján azonos értékű agrárcikket lehetett behozni vámmentesen a nyugatnémetországi fogyasztópiacok ellátására.

²⁾ Ez ma már csak kisebb városokba lehetséges, míg a nagyvárosokba-költözést munkavállalás céljából kormányrendeletek tiltják.

mi sokkal kedvezőtlenebb viszonyaink között lényegesen nehezebb lesz, mint Németországban.

Még sok részletkérdésre mutathatnék rá, melyekre nézve a német példa a magyar birtokpolitikának megszívlelésre méltó tanulságokkal szolgál. Ezek a hozzáértő olvasó figyelmét bizonyára nem kerülték el. A legfontosabb mégis az erkölcsi tanulság: a nehézségek nem azért vannak, hogy meghátráljunk előttük, hanem azért, hogy leküzdjük őket.

IRODALOM.

Dr. M. *Sering*: Innere Kolonisation in östlichem Deutschland. — Dr. J. *Frost*: Die ländliche Siedlung in Bayern 1919—1931. (Berichte über Landwirtschaft. 76 Sonderheft.) — Dr. H. J. *Seraphim*: Agrarkrisis und Siedlung in Mecklenburg und Pommern. (Berichte über Landwirtschaft. 77. Sonderheft.). — Die deutsche ländliche Siedlung (Herausgegeben im preussischen Ministerium für Landwirtschaft, Domänen und Forsten.). — Dr. H. *Wollenweber*: Ländliche Siedlung und Bevölkerung. (B. ü. L. 44. S-heft). — Dr. N. *Ley*, Dr. F. *Eilmann*, Dr. W. *Magura*: Siedlung und Siedlungsverfahren. (B. ü. L. 48. S-heft). — Dr. H. *Wollenweber*: Siedlung und Viehbestand. (B. ü. L. 64. S-heft). — Dr. H. *Weigmanti*: Siedlung und sozialer Aufstieg der Landarbeiter. (B. ü. L. 97. S-heft). — Dr. H. *Wollenweber*: Siedlungsträger und optimaler Siedlungseffekt. (B. ü. L. 65. S-heft). — Dr. G. *Stockmann*: Württembergs Siedlungsfragen. (B. ü. L. 92. S-heft). — Dr. E. *Borchert*: Der Landgütermarkt in Ostpreussen seit 1895. (B. ü. L., 94. S-heft). — Dr. R. *Bräuning*: Die Leistungsfähigkeit des Siedlerbetriebes im Vergleich zum Grossbetrieb. (B. ü. L. 98. S-heft) — G. *Krolzig*: Die wirtschaftliche und geistige Struktur eines Siedlungsdorfes. (B. ü. L. 55. S-heft). — Dr. J. *Reinhold*: Die gärtnerische Siedlung in Deutschland. (Bj ü. L. 72. S-heft). — Dr. M. *Sering*: Die zweckmässigen Betriebsgrössen in der Landwirtschaft. (B. ü. L. 13 S-heft). — W. *Boyens*: Ziele und Form der ländlichen Siedlung. (B. ü. L. 1933. évf. 3. f.). — Königl. Preuss. *Ansiedlungskommission*: Zwanzig Jahre deutscher Kulturarbeit 1886—1906. — *Ostpreussische Landgesellschaft*: Zwanzig Jahre deutscher Siedlungsarbeit 1906—1926. — W. *Boyens*: Die Beratung des Siedlers vor seiner Ansetzung. (B. ü. L. 71 S-heft). — R. *Haack*: Reichsiedlungsgesetz nebst dem Ergänzungsgesetzen und Ausführungsbestimmungen in besonderer Berücksichtigung der preussischen Siedlungsvorschriften. — *Grünbaum*: Arbeitsbeschaffung und Siedlung. — *Ponfick-Wenzel*: Reichsiedlungsgesetz. — Dr. *Warnack*: Ländliche Siedlung und Bevölkerungsdichtung. — R. *Haack* und Dr. A. v. *Hausinger*: Die Finanzierung der ländlichen Siedlung in Preussen. — Dr. *Marx*: Der freiwillige Arbeitsdienst in seiner Beziehung der Siedlung. — Dr. *Lang*: Das Werk der ländlichen Siedlung in Deutschland und seine Bedeutung für unsere Zeit. — *Muesmann*: Umstellung im Siedlungswesen. — Dr. H. *Schmidt*: Die Finanzierung der deutschen bäuerlichen Siedlung. — Dr. W. *Saure*: Das Reichserbhofgesetz. — *Enquete-Ausschuss*: Das ländliche Siedlungswesen nach dem Kriege. — Dr. v. *Rohr*: Grossgrundbesitz im Umbruch der Zeit. — »Archiv für innere Kolonisation«, »Neues Bauerntum«, »Wirtschaft und Statistik« kőtetei, a Deutsche Siedlungsbank, a Preussische Landesrentenbank és a telepítő társaságok üzleti jelentései.

TARTALOM.

Előszó.....	3
I. Történeti áttekintés.....	6
II. A föld	14
III. A telepes	35
IV. A pénzügyi megoldás.....	67
V. A szervezet.....	125
VI. A telepesek gondozása	152
VII. A telephely jellege.....	170
VIII. A telepítés eredményei.....	175
Összefoglalás	209
Irodalom	214

1. ábra. Telepes tanya a keletporoszországi Deutsch-Eylau mellett.
A szerző ered. felvétele.

2. ábra. Telepes tanya az alsó-sziléziai Lampersdorf-ban.
A szerző ered. felvétele.

3. ábra. Telepes-ház a Boroszló melletti Oberhof-ban.

A szerző ered. felvétele.

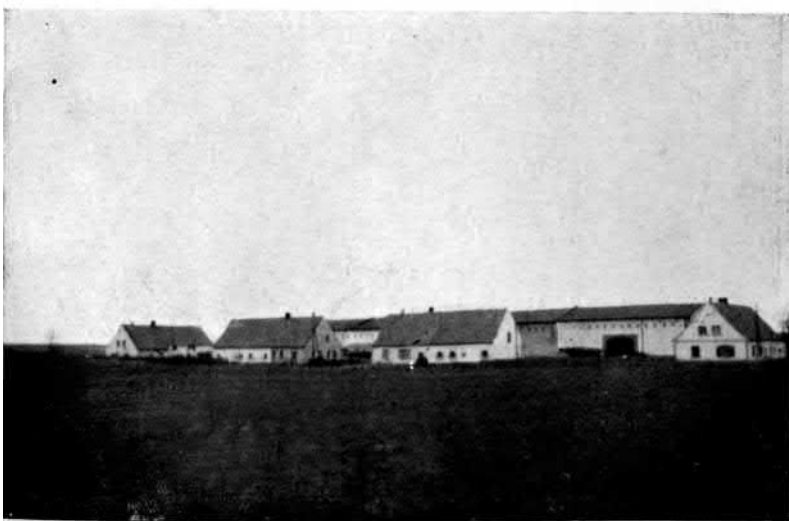
4. ábra. Stilszerűtlen telepes tanya a keletporoszországi Neudorf-ban.

A szerző ered. felvétele.

5. ábra. Telepes tanyák sora az alsósziléziai Gross-Weigelsdorf-ban.

A szerző ered. felvétele.

6. ábra. Eokor-telep az alsó-sziléziai Lampersdorf-ban.

A szerző ered. felvétele.

7. ábra. Munkás-telepes házak az alsó-sziléziai Deischlau-ban, müút mellett.

A szerző ered. felvétele

8. ábra. Faházakból álló városszéli telep Deutsch-Eylau mellett.

A szerző ered. felvétele.